

Heydər Əliyev

85

Azərbaycan Respublikası
TƏHSİL NAZİRLİYİ

Çağ Öyrətım İslətmələri
QAFQAZ UNİVERSİTETİ

*Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş*

«TƏRCÜMƏŞÜNASLIQ VƏ ONUN MÜASİR DÖVRDƏ ROLU»

respublika tələbə elmi-praktik konfransı

TEZİSLƏR

Qafqaz Universiteti

Bakı, 3 may 2008

Az 2008
2436

Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirliyi

Çağ Öyrətım İřletmələri
Qafqaz Universiteti
Tərcümə Bölməsi

*Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş*

«TƏRCÜMƏŞÜNASLIQ VƏ ONUN MÜASİR DÖVRDƏ ROLU»

respublika tələbə elmi-praktik konfransı

TEZİSLƏR

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Qafqaz Universiteti,
Bakı, 03 may 2008

ARXIV

98486

98186

Ш107.00 + Ш407.10 + 2214(2A)

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş

«TƏRCÜMƏŞÜNASLIQ VƏ ONUN MÜASİR DÖVRDƏ ROLU»

respublika tələbə elmi-praktik konfransı

TEZİSLƏR

FƏXRİ SƏDRLƏR

Prof. Misir MƏRDANOV
Azərbaycan Respublikası
Təhsil naziri

Prof. Dr. Ahmet SANIÇ
Qafqaz Universitetinin
rektoru

ELMI-TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

f.e.d. prof. Akif HÜSEYNLİ
f.e.n. dos. Məmmədali BABAŞLI
f.e.n. Nərminə ƏLİYEVA
f.e.n. Ətrabə GÜL
f.e.n. İslam HÜSEYNOV

f.e.n. Alexandr MAGILL
Baş rəüəllim Şeyda SÜLEYMANOVA
Baş rəüəllim İbrahim KURT
Baş rəüəllim Seyran QAYIBOV

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Elşən NƏSİROV
Vəfa SƏFƏRLİ
Elmar MUSTAFAYEV

Bəxtiyar BAĞIROV
Ayaz SOLTANOV
Nicat YUSİFOV

Rəşad ƏLİYEV
Jalə ƏLİYEVA

DİZAYN

Sahib KAZIMOV

Kitab, Qafqaz Universiteti Dizayn və Nəşriyyat İşləri
Şöbəsinə yığılaraq çapa hazırlanmışdır.

Copyright © Qafqaz Universiteti

Baku - 2008

İÇİNDƏKİLƏR

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏRUZƏLƏR	1
<i>MƏNALI SÖZ</i> Rəvana İSMAYILOVA	3
<i>"S.Ə. ŞİRVANININ "QAZ VƏ DURN" ŞEİRİNİN TƏHLİLİ, TƏMSİL HAQQINDA MƏLUMAT" MÖVZUSUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ</i> Sevinc MUSAYEVA	5
<i>ELMI-TEKNİKİ MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏSİ</i> Elnarə MƏMMƏDOVA	7
<i>KƏLBƏCƏR ƏRAZİSİNDƏKİ TÜRK MƏNŞƏLİ HİDRONİMLƏRƏ BİR NƏZƏR</i> Şəms NƏCƏFOVA	10
<i>NİZAMİ YARADICILIĞINDA «AVESTA» VƏ ZƏRDÜŞTİLİYİN TƏSİRİ</i> Şəhla ŞAVQATOVA	11
<i>«KITABI-DƏDƏ QORQU» DASTANININ MÜQƏDDİMƏSİ</i> Aygün ZEYNALOVA	13
<i>«MOLLA NƏSRƏDDİN» JURNALININ REALİST TƏNQİDİN İNKİSAFINDA ROLU</i> Yeganə EYYUBLU	15
<i>AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ DİALEKTİZMLƏR</i> Gülnar MƏMMƏDLİ	16
<i>ƏLİAĞA KÜRÇAYLININ SATİRALARINDA SÖZ SƏNƏTİNƏ MÜNASİBƏT</i> Elnur RƏSULOĞLU	17
<i>AZƏRBAYCANDA NİZAMİ İRSİNƏ OLAN MÜNASİBƏT</i> Aygün QAFARLI	18
<i>MİKAYIL MÜŞFİQİN LİRİKASI</i> Aytən HACIYEVA	20
<i>BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN POEMA YARADICILIĞI</i> Əfsanə ƏMİRASLANOVA	21
<i>ŞAĞİRD FƏALLIĞININ TƏMİN OLUNMASINDA LİNGVİSTİK EKSPERMENTLƏRDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ</i> Humay ABDULLAYEVA	22

<i>ASİQ ƏHMƏD ŞEİRLƏRİNİN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ</i> Əsmər ABDULLAYEVA	23
<i>AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ «YENN DİAQRAMLARI»NİN</i> <i>YERİNDƏ İŞLƏDİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ</i> Vəfa ABDULLAYEVA	24
<i>ŞÜUR HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİM</i> Ülviyyə AĞAMİROVA	25
<i>MİR CƏLALIN QAFİYƏLİ NƏSRİ</i> Arzu KAZİMOVA	26
<i>AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ DURNALAR MÖVZUSU</i> Şəfa SADIQOVA	27
<i>NİZAMİNİN «SİRLƏR XƏZİNƏSİ» POEMASINDA</i> <i>ALLEQORİK HEKAYƏLƏR</i> Rüxsarə BABAYEVA	28
<i>M. F. AXUNDOV KOMEDİYALARINDA GÜLÜŞ</i> Ayna BABAZADƏ	29
<i>BİLƏSUVAR TOPONİMİ HAQQINDA</i> Şəfa SADIQOVA	31
<i>N. HƏSƏNZADƏNİN ŞEİRLƏRİNDƏ ANTONİM SÖZLƏR</i> Ülkər BÜNYATOVA	32
<i>İNGİLİS DİLİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN ŞİFAHİ NİTQİNİN İNKİŞAFI YOLLARI</i> Leylan CƏLALZADƏ	33
<i>XX ƏSRDƏ AZƏRBAYCANLILARIN ERMƏNİ-DAŞNAK FAŞİSTLƏRİ</i> <i>TƏRƏFİNDƏN TARİXİ ETNİK TORPAQLARINDAN DEPORTASIYASI</i> Gülınar ƏKBƏROVA	34
<i>İNKARLIQ BİLDİRƏN İFADƏLƏRİN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ</i> Tərənə ƏLİYEVA	36
<i>XƏLİL RZA ULUTÜRK VƏ TƏRCÜMƏ MƏSƏLƏLƏRİ</i> Zəminə ƏLİYEVA	39
<i>PEDAQOJİ DİAQNOSTİKANIN MAHIYYƏTİ</i> Şəfa ƏLİZADƏ	42
<i>TƏHSİLİN QLOBALLAŞMASININ İNKİŞAF TENDENSİYALARI</i> Ülkər ORUCOVA	44
<i>M. ŞƏHRİYAR YARADICILIĞINDA DİL TƏƏSSÜBKƏŞLİYİ</i> Gülnaz ƏMİROVA	46

<i>BAĞLAYICI, SÖZÖNÜ VƏ HİSSƏCİK</i> Safura EYVAZOVA	47
<i>SALYANIN OYKONİM VƏ URBANONİMLƏRİ</i> Əzizə CƏFƏROVA	50
<i>"MÜSİBƏTİ - FƏXRƏDDİN "FACİƏSİNDƏ QADIN OBRAZLARI</i> Gülınar MƏHƏRRƏMOVA	52
<i>MƏSİHİNİN "VƏRQA VƏ GÜLŞA" ƏSƏRİNDƏ ARXAİK FELLƏR</i> Gülınar PADAROVA	54
<i>QƏDİM İNGİLİS DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB İSİMLƏRİN LEKSİK TƏRKİBİ</i> Gülınar ŞÖYÜBOVA	55
<i>KLASSİKLƏR AZƏRBAYCAN DİLİ HAQQINDA</i> Səidə HACIYEVA	56
<i>M.F. AXUNDOVUN "HACI QARA" KOMEDİYASINDA BƏYLİYİN SÜQUTU</i> Aysel HÜSEYNOVA	58
<i>TƏRCÜMƏ ZAMANI TERMİNALOJİ PROBLEMLƏR</i> Nicat İSGƏNDƏROV	59
<i>ANTON PAVLOVİÇ ÇEXOVUN HEKAYƏLƏRİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ</i> <i>TƏRCÜMƏLƏRİNƏ QEYDLƏR («РАДОСТЬ», «ХИРУРГИЯ», «ШУТОЧКА»,</i> <i>«РАССКАЗ ГОСПОЖИ NN», «СПАТЬ ХОЧЕТСЯ»)</i> Günay İSMAYİLOVA	61
<i>ADEKVAT TƏRCÜMƏ ZAMANI SİNONİMLƏRİN MƏNA</i> <i>YÜKLƏRİNİN FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİNİ MÜƏYYƏN ETMƏYİN VACİBLİYİ</i> Tələh KƏRİMOV	64
<i>MƏSİHİNİN "VƏRQA VƏ GÜLŞA" ƏSƏRİNDƏ ARXAİK İSİMLƏR</i> Cəmilə MƏMMƏDOVA	66
<i>AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏCAZLAR VƏ ONLARIN NÖVLƏRİ</i> Nərmın MƏMMƏDOVA	68
<i>RUS DİLİ FELLƏRİNİN AZƏRBAYCAN VƏ</i> <i>İNGİLİS DİLLƏRİNƏ TƏRCÜMƏSİ</i> Pərvanə MƏMMƏDZADƏ	70
<i>ABBASQULU AĞA BAKIYANOV VƏ AVROPA MƏDƏNİYYƏTİ</i> Pərvanə MİRZƏYEVA	73
<i>İ.ƏFƏNDİYEVİN "SÖYÜDLÜ ARX" ROMANINDA OMONİM SÖZLƏR</i> Alvina MİRZƏYEVA	74
<i>AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ATALAR SÖZÜ VƏ MƏSƏLLƏR</i> Xəyalə MURADOVA	75

<i>ÇEX MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ AZƏRBAYCAN HAQQINDA</i> Günəş MÜSLÜMOVA	77
<i>ÜMUMİ DİLÇİLİK VƏ DİL SİYASƏTİ</i> Ofelya İDRİS QIZI	80
<i>M.ŞƏHRİYARIN «HEYDƏRƏBAYA SALAM» POEMASINDA TƏBİƏT TƏSVİRİ</i> Nəzirin QARABAĞLI	83
<i>İ.ƏFƏNDİYEVİN "UNUDA BİLMİRƏM" ƏSƏRİNDƏ ÜMUMİŞLƏK SÖZLƏR</i> Könül QASIMOVA	85
<i>"KORUĞLU" DASTANINDA "ALI KİŞİ" QOLU</i> Jalə RƏHİMOVA	86
<i>S.VURĞUNUN "AYGÜN" POEMASINDA ANTONİMLƏR</i> Ruslan ABASOV	87
<i>TƏKAMÜL PROSESİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ</i> Ramilə SƏMƏDZADƏ	90
<i>İ QUTQAŞINLININ "RƏŞİD BƏY VƏ SƏADƏT XANIM" ƏSƏRİNDƏ MAARİFÇİLİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ</i> Nurlanə SÜLEYMANOVA	92
<i>C.CABBARLININ PYESLƏRİNDƏ ŞƏXS ADLARININ ÜSLUBİ-LİNGVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ</i> Aynur ŞELEMANOVA	93
<i>«PUŞKİNİN ÖLÜMÜNƏ MATƏM QƏSİDƏSİ»NDƏ M.F. AXUNDOVUN NƏZƏRİ ESTETİK FİKİRLƏRİ</i> Vüsalə ŞİRİNOVA	94
<i>ƏRƏB MƏDƏNİYYƏTİNDƏ TƏRCÜMƏ</i> Günəl YUSİFİ	96
<i>TƏRCÜMƏNİN NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ</i> Yusif RƏSULOY	98
<i>TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNDƏN TƏRCÜMƏDƏ MÜRƏKKƏB FELLƏRİN QARŞILIGI MƏSƏLƏSİ</i> Turan HACILI	99
İNGİLİS DİLİNDƏ MƏRUZƏLƏR	103
<i>TRANSLATION HISTORY AND PRACTICE</i> Ceyran NƏZİROVA	105

<i>TRANSLATION THEORY AND PROBLEMS</i> Samirə USTAYEV	107
<i>IMPORTANCE OF AWARENESS OF DIFFERENCES BETWEEN BRITISH AND AMERICAN ENGLISH FOR A TRANSLATOR</i> Fereh HADIYEVA	109
<i>PROBLEM IN TRANSLATION ENVIRONMENTAL VOCABULARY</i> Aysel CƏFƏROVA	114
<i>NATURE VS NURTURE: RAISING DIFFICULT CHILDREN. YOU'RE NOT THE CAUSE, BUT YOU CAN BE THE SOLUTION</i> Mayya İSMAYILOVA	117
<i>WHY IS TRANSLATION INTO THE MOTHER TONGUE MORE SUCCESSFUL THAN INTO A SECOND LANGUAGE?</i> Konul GULIYEVA	120
<i>TRANSLATION THEORY</i> Mehriban ASGEROVA	127
<i>THEORY OF TRANSLATION AND ITS PROBLEMS MACHINE TRANSLATION</i> Elshan R.NASIROV	130
<i>THEORY OF TRANSLATION PROBLEMS</i> İlahə KASPI	134
<i>TRANSLATION CRITICISM, EDITING AND PROOFREADING</i> Ulviya İLYASOVA	137
RUS DİLİNDƏ MƏRUZƏLƏR	143
<i>О ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА «ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ»</i> Бановша АЗРАКУЛИЕВА	145
<i>ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЙ С.ВУРГУНА НА РУССКИЙ ЯЗЫК</i> Гюнель АМИРБЕКОВА	146
<i>АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА НА ДРУГИЕ ЯЗЫКИ</i> Фидан БАБАЕВА	150
<i>В.А.ЖУКОВСКИЙ – ГЕНИЙ РУССКОГО ПОЭТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА</i> Гюнель ГАСЫМОВА	153

ПРИМЕНЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЗАМЕН ПРИ ПЕРЕВОДЕ РАССКАЗА «ЛАЗОРОВАЯ СТЕПЬ» М.ШОЛОХОВА Лейла МЕХТИЕВА	155
СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ОФИЦИАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ С АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НА РУССКИЙ И НАОБОРОТ Нигяр НУРИЕВА	157
КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕКА В НАСЛЕДИИ Н.Г. ЧЕРНЫШЕВСКОГО И Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО Айгюль СУЛЕЙМАНОВА	162
ЗАИМСТВОВАННЫЕ ИЗ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ Камала ТАГИЕВА	165
СОХРАНЕНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ОФИЦИАЛЬНО- ДЕЛОВЫХ ТЕКСТОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ. Фируза МАМЕДОВА	167
О ПЕРЕВОДЕ РОМАНА Ю.В.БОНДАРЕВА «БЕРЕГ» НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК Сабина ХАСАНДЖАНОВА	170

Азәрбајҹан Республһасы
Тәһсил Назирлији

Ҷағ Өврәтһм İşләтмәләри
Qafqaz Universiteti
Tәrcümә Bölmәsi

*Азәрбајҹан халқının үмummilli лидери Һейдәр Әлиевин
анадан олмасынын 85 иллијинә һәsr olunmuş*

«ТӘРЦҮМӘШҮНАСЛИҚ ВӘ ОНУН МҮАСИР ДӨВРДӘ РОЛУ»

respublika tələbə elmi-praktik konfransı

АЗӘРБАЈҶАН ДİLИндӘ
MӘRuzӘLӘR

“MƏNALI SÖZ”

Rəvanə İSMAYILOVA

APDU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: Prof. E.N.Quliyev

Yunis İmrənin “Mənalı söz” şeiri V sinifdə tədris olunur. “Mənalı söz” şeirinin tədrisinə 2 saat vaxt ayrılmışdır. 1-ci saat “Mənalı söz” şeirinin məzmunu və oxusu, 2-ci saat isə “Mənalı söz” şeirinin təhlili.

“Mənalı söz” şeirinin tədrisinə başlanarkən Yunis İmrənin həyatı və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verilir. Daha sonra şeir ifadəli oxunur. Şeirin bir bəndi yazı taxtasına yazılıb, onun üzərində izah edilir. Çətin söz və ifadələr şagirdlərə izah edilir. “Mənalı söz” şeirinin məzmunu qısa da olsa şagirdlərə danışılır.

İkinci dərisdə isə Yunis İmrənin “Mənalı söz” şeirinin təhlilinə başlanır. İlk öncə şeirin bir bəndi yazı taxtasına yazılır və onun üzərində şeirin qafiyəsi, vəzni, bölümü şagirdlərə izah edilir. Daha sonra birinci bənd oxunur və şərh edilir. Sözü yerində söyləyən, bişirib deyən insanların işi həmişə düz gətirir. “Mənalı söz” danışanın üzü həmişə ağ olur.

Birinci bəndlə bağlı şagirdlərə bir əhvalat danışmaq olar. Şirvanşah I İbrahim ilə Teymur arasında 1386-cı ildə bir əhvalat baş vermişdir. Məhz Şirvanşah I İbrahimin bir mənalı sözü onun torpaqlarının qarətdən, qırğından xilas etdi.

İkinci bənd oxunur və şərh edilir: bir söz müharibələri dayandırar, yaxud onun başlanmasına rəvac verə bilər. Söz zəhərli yeməyi belə yağ ilə bala bərabər edə bilər. Bu bəndin izahı zamanı “Bal satanlar” nağılını danışmaq olar.

Üçüncü bənd oxunur və şərh edilir: hər bir insan danışdığı sözləri söyləməzdən əvvəl yüz ölçüb bir biçməlidir. Mənasız sözlər danışma-malıdır.

Dördüncü bənd oxunur və şərh edilir: bu bənddə isə sözün qızılı, daş-qaşı, pulu belə qara torpağa çevirməyə qadir olduğundan danışılır. Bu bəndi izah edən zaman “Balıqçı” və “Su pərisi” nağılını danışmaq olar.

Beşinci bənd oxunur və şərh edilir: hər bir insan danışdığı sözün məqamını, vaxtını bilməlidir. Sözü yarımçıq söyləməməlidir. Bir söz bu dünya cəhənnəmini cənnətin səkkiz bağçasına çevirər.

Altıncı bənd oxunur və şərh edilir: dilimizdən çıxan bir sözlə kiminsə dərini dağa çevirmək olar, artırmaq olar. Dil hər şeyə qadirdir. Dünyada ən yaxşı və ən pis, ən acı və ən şirin bir şey varsa, o da dildir. Bu zaman yunan təmsilçisi Ezop ilə filosof Kisanf arasında baş verən əhvalatı danışmaq olar.

Yeddinci bənd oxunur və şərh edilir: sonuncu bənddə müəllif özünə müraciət edir və deyir ki, ağıllı, savadlı adamların yanından düz keçib getmə, yoxsa mənalı sözdən uzaq düşərsən.

Şeir təhlili bitdikdən sonra əyani vəsaitlər üzərində iş aparılır. Əyani vəsait kimi Nizami Gəncəvi və Məhəmməd Füzulinin sözə aid şeirlərinin yazıldığı plakatlardan istifadə etmək olar.

N.Gəncəvi "Xosrov və Şirin" poemasının əvvəlində sözə aşağıdakı şeiri həsr etmişdir.

Boş, mənasız sözlər kimə gərəkdir,
Kim belə sözləri dinləyəcəkdir.
Sözü nəzmə çəkmək asandır-asan,
Gərək söz üstündə sən can qoyasan.
Sözündə çoxluğa qoyma yer olsun,
Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun.

Məhəmməd Füzuli də sözə aşağıdakı qəzəli həsr etmişdir.

Xəlqə ağzın şirini hərdəm qılır izhar söz,
Bu nə sirdir ki, olur hər ləhzə yoxdan var söz.
Artıran söz qədrini sidq ilə qədrin artırar,
Kim nə miqdar olsa əhlin eylər ol miqdar söz.

Digər bir əyani vəsaitdən istifadə etmək olar:

S	olmaz
Ö	lməz
	inət

Söz solmazdır. O heç vaxt öz tərəvətini itirmir. Məsələn Nizami və Füzulinin sözə aid yazdığı şeirlər XII, XVI əsrdə yazılmışdır. Lakin onlar hələ də solmayıb, həmin şeirlər yenə də dillər əzbəridir.

Söz ölməzdir. Söz həqiqətən heç vaxt ölmür, itmir. Məsələn, neçə illər, əsrlər bundan əvvəl yaranmış atalar sözləri, bayatılar, laylalar, tapmacalar hələ də yaşayır. Daha sonra uşaqlardan sözə aid atalar sözləri soruşmaq olar. Məsələn:

Söz var iş bitirər, söz var baş itirər.

Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz.

Sözün qıyası dəyərli olar.

Söz dünyanın naxışdır.

Söz zinətdir. Yəni söz qızıl, brilyant qədər qiymətlidir. Onun qiyməti heç bir daş-qaşla ölçülə bilməz.

"S.Ə. ŞİRVANININ "QAZ VƏ DURNA" ŞEİRİNİN TƏHLİLİ, TƏMSİL HAQQINDA MƏLUMAT" MÖVZUSUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ

Sevinə MUSAYEVA

APDU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: Prof. B.Ə.Xəlilov

V sinifdə S.Ə.Şirvaninin "Qaz və Durna" təmsilinə 2 saat vaxt ayrılıb. I saat "Qaz və Durna" təmsilinin məzmunu, II saat təmsilin təhlili və təmsil haqqında məlumatdır.

"Qaz və Durna" təmsilinin məzmununun öyrədilməsi zamanı S.Ə.Şirvaninin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verilir, təmsil ifadəli oxunur, çətin sözlər izah olunur, təmsildəki ideya ümumi şəkildə şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

II saat isə "Qaz və Durna" təmsilinin təhlilinə, təmsil haqqında məlumata geniş yer verilir. Təmsilin təhlilinə başlamazadan əvvəl təmsil haqqında məlumatı şagirdlərlə birlikdə aydınlaşdırmaq daha məqsəduyğundur. Onlara aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

1. Təmsildə kimlər iştirak edir?
2. Təmsillərdə hansı xüsusiyyətlər tənqid edilir, hansılar isə təriflənir?
3. Müəllifin nəsihəti təmsilin hansı hissəsində gəlir?
4. Təmsillər necə yazılır?
5. "Qaz və Durna" təmsilində Qaz hansı keyfiyyətləri ilə öyünür?
6. Durna Qazı hansı sözlərilə utandırır?
7. Sonda müəllifin nəsihəti nə olur?

Şagirdlərin fikirlərini ümumiləşdirərək demək olar ki, təmsillərdə pis sifətlər – paxıllıq, lovğalıq, hiyləgərlik və s. tənqid edilir. Xeyir-xahlıq, əməksevərlik, düzlük, təvazökarlıq və s. təriflənir. Şagirdlərin əzbər öyrəndikləri “Qaz və Durna” təmsilində də bu keyfiyyətlər özünü göstərir. Təmsil nəzmlə yazılıb. Məzmununu şagirdlərə danışdırmaq olar. Şagirdlərin diqqətini təmsilin son misralarına cəlb etmək lazımdır. Burada müəllifin nəsihəti verilir:

“Vaqif ol, ey oğul, bu mənadan,
Yəni bir elmə daim ol talib.
Zifən ol, zifünündür qalib,
Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naqis.”

Müəllif bildirir ki, çox bilən, ağıllı insan həmişə qalib gəlir. İnsan çalışmalıdır ki, bir sənəti mükəmməl öyrənsin. Çünki çoxuna meyl edən sonda heç nəyə nail ola bilməz. Atalar sözündən də nümunə göstərmək olar: “Çox istəyən, azdan da olar”. Bu fikri dahi Nizamının misralarilə daha yaxşı təsdiq etmək olar:

“Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır, yarımçıq papaqçılıqdan”.

Şair təmsildə, həmçinin, Qazın timsalında lovğalığı tənqid edir. Durnanın sözlərilə özündən razı insanları kəskin şəkildə ifşa edir. Təmsil şagirdlərin yaddaşında daha yaxşı qalsın deyərək, əyani vasitə kimi Qaz və Durnanın çəkilmiş şəkildən də istifadə etmək olar.

Bu təmsillə şagirdlərə aydın olur ki, S.Ə.Şirvani öz təmsillərində insanlara faydalı nəsihətlər vermiş, onlara pis işlərdən uzaq olmağı tövsiyə etmişdir. Şagirdlərdən S.Ə.Şirvaninin “Ayı və siçan”, “Aslan və iki öküz” təmsilini oxuyan varsa onları danışdırmaq olar.

Uşaqlar üçün təmsil yazan şarilərimizin – Q.Zakirin, A.A. Bakıxanovun, M.Ə.Sabirin adlarını çəkmək lazımdır. Hətta onların aşağı siniflərdə keçdikləri Sabirin “Qarğa və Tülkü” təmsilini də yadlarına salmaq yaxşı olar. Şagirdlərdən hansınınsa təmsil yadındadırsa danışdırıb onun təmsildən hansı nəticəni çıxardığını öyrənmək, həmçinin, şagirdin təhlil bacarığını, təmsildəki əhvalat və hadisələri həyatla əlaqələndirə bilməyini aşkara çıxarmaq olar.

ELMI-TEXNİKİ MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏSİ

Elnarə MƏMMƏDOVA

Bakı Slavyan Universitetinin
tərcümə fakültəsinin III kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. K.HACIYEV

Bildiyimiz kimi, digər mətnlərdən fərqli olaraq elmi-texniki mətnlərdə mətnin əsas məna daşıyıcısı hesab edilən terminlər üstünlük təşkil edirlər. Buna görə də elmi-texniki mətnlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçinin qarşısında duran ən mühüm məsələ terminologiyanın tərcüməsidir. Bunun üçün elmi-texniki mətnlərin tərcüməsi ilə məşğul olan hər bir tərcüməçi ən azından orijinalın aid olduğu elm sahəsi barədə fon biliklərinə malik olmalıdır. Çünki hər bir elm sahəsinin özünəməxsus terminləri vardır ki, bunlar da digər leksik vahidlər kimi həm tək, həm də çoxmənalı ola bilərlər.

Bəzən orijinaldakı terminlər təkmənalı olduqda onların tərcümə dilində hazır qarşılıqları olur ki, bunların da tapılmasında və yerində işlədilməsində tərcüməçinin fon bilikləri köməyə gəlir.

Lakin bir çox hallarda biz orijinaldakı terminin tərcümə dilində qarşılığının polisemik olması kimi problemlərlə qarşılaşırıq. Bu halda isə tərcüməçinin köməyinə kontekst gəlir. Çünki tərcüməçi yalnız kontekstə əsaslanmaqla lazımı qarşılığı tapa bilər. Bu hala aşağıdakı çex və ingilis sözlərini misal gətirmək olar:

mood	1. əhval-ruhiyyə 2. qram: fel forması 3. mus: lad, tonalhq
mute	1. lal, dilsiz 2. mus: surdina (musiqi alətinin səsini zəiflətmək üçün alət) 3. teatr: statist (səhnədə sözsüz rolları oynayan şəxs) 4. rus dilinin fonatikasında «взрывной согласный»
fixture	1. tex: armatura (1. Elektrik işığı çəkmək üçün lazım olan şeylər. 2 Dəmir-beton qurğularında metal çərçivə. 3. Bir mexanizmin müntəzəm, və təhlükəsiz işləməsini təmin etmək üçün lazım olan alətlər və cihazlar)

register	2. hüq: daşınan əmlak 1. jurnal, məcmuə 2. mus: registr (musiqi alətinin səsinin gücünü qaldıran və ya tənbrini dəyişdirən hissə) 3. tex: sayğac
jedinec	1. şəxs, nəfər 2. biol: 1. individ, individuum (müstəqil yaşayan canlı orqanizm və ya bitki) 3. fərd
stupnice	1. pillə, dərəcə 2. mus: qamma 3. tex: şkala
chlopeň	1. qapaq 2. tex: qapaq (qoruyucu qapaq, nasosun qapağı) 3. tibb: qapaq (diz qapaqları, kəllə qapağı, ürək qapaqları)
řád	1. qayda-qanun 2. tarix: ictimai quruluş, siyasi rejim
zkouška	1. imtahan, yoxlama 2. təcrübə, sınaq 3. teatr: məşq 4. hərbi: təlim, məşq
dávka	1. pay, hissə 2. tibb: doza, norma 3. iq: vergi, rüsum 4. hərbi: payok (ərzaq payı)

Tərcümə zamanı rastlaşdığımız digər hallardan biri də bəzi terminlərin tərcümə dilində termin olmayan sözlərlə əvəzlənməsinə bilməsidir. Məsələn:

runabout	1. səfil, avara 2. motorlu qayıq 3. ikiadamlıq avtomobil
tropical	1. tropik (sifət kimi) 2. ədəbiyyat: məcazi, obrazlı
discrete	1. ayrı, tək 2. fəlsəfə: abstrakt

spawn	1. kürü 2. botanika: göbələk telləri, göbələyin embrion hissəsi
řád	1. qayda-qanun 2. hərbi: orden
předložka	1. divan örtüyü 2. balaca xalça 3. qram: sözdönü
záloha	1. beh, girov 2. idman: yanmmüdafici 3. iq: iqtisadi ehtiyatlar, əmək ehtiyatları
předloha	1. nümunə 2. mənbə 3. hüq: qanun layihəsi

Bəzən orijinaldakı leksik vahid yeni yaranmış elm sahəsi və ya kəşflə bağlı yeni bir söz olduqda həmin sözün lüğətlərdə qarşılığını tapmaq olmur. Bu halda isə tərcüməçi digər hallardan fərqli olaraq çox zaman kontekstə əsaslanma bilmir. Çünki orijinal mətn onun fon biliklərindən kənara çıxır. Bu zaman tərcüməçinin filoloji bacarığı həlledici rol oynayır. Tərcüməçi həmin sözün kökünü araşdırmaqla tərcümə dilində düzgün qarşılığı tapa bilər. Əgər bu hal da heç bir nəticə vermirsə, onda orijinal dildəki vahid alınma söz kimi tərcümə dilinə ötürülür.

Əgər orijinal dildəki söz tamamilə başqa bir dilə aiddirsə, o zaman həmin vahid olduğu kimi tərcümə dilinə keçirilir. Bu zaman transliterasiya və transkripsiya üsullarından istifadə olunur. Bu hal əsasən orijinal dildəki latın mənşəli sözlərlə müşahidə olunur. Bu sözlərin sırasına tibb elminə aid sözləri və s. şamil etmək olar.

Elmi-texniki mətnlərin başlıca xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, burada bədii mətnlərdən fərqli olaraq emosional və ekspressiv elementlər demək olar ki, olmur və burada yalnız bir düzgün tərcümə variantı mümkündür. Bu cür mətnlərin tərcüməsində əsas şərt mikro və makro kontekstin dəqiq və səliqəli qurulmasıdır.

KƏLBƏCƏR ƏRAZISİNDƏKİ TÜRK MƏNŞƏLİ HİDRONİMLƏRƏ BİR NƏZƏR

Şəms NƏCƏFOVA
ADPU-nun filologiya fakültəsinin
III kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: İradə KƏRİMOVA

Kəlbəcər ərazisi çaylar, göllər, bulaqlarla zəngindir. Bu da bölgənin təbii-coğrafi şəraiti ilə bağlıdır. Bu zəngin təbiət gözəlliklərinin özü kimi adları da tədqiqat üçün maraqlıdır. Bu ərazilərdə onomoloji leksikamızın ən nadir nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

Bağırsaq çayı – Kəlbəcər bölgəsindəki hidronimlərdən biri Bağırsaq çayıdır. Bağırsaq çayı Murov dağının ətəyindən başlayır və Tərtər çayına tökülür. Bəziləri belə hesab edir ki, çox uzun, əyri-üyrü və dolanbac olduğuna görə Murov dağının ətəyindəki bir dərəyə Bağırsaq dərəsi demişlər. Eləcə də Bağırsaq dərəsindən axıb gəldiyinə görə Tərtər çayının bir qolu Bağırsaq çayı adlanmışdır.

Bu fikir gerçəkliyə uyğun gəlmir. İlk öncə ona görə ki, Bağırsaq Kəlbəcər ərazisində yalnız mineral bulaq, çay və dərə adı deyil. Bu ərazidə Bağırsaq adlı kənd də var. Bundan əlavə Azərbaycanın Şərur, Babək, Qubadlı və Tovuz bölgələrində Bağırsaq adlı dağlar da var ki, bu da həmin yer adlarının etnik mənşəli olduğunu güman etməyə imkan verir.

Araq çayı – Kəlbəcər bölgəsinin ən maraqlı hidronimlərindən biri Araq çayıdır. Araq çayı Tərtər çayının bir qoludur. Belə hesab edirlər ki, bu hidronim türk və moqol dillərindəki «quru çay yatağı» mənasını verən «araq» sözündəndir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda və türk xalqlarının yaşadığı digər ölkələrdə Araq adlı kəndlər, qəsəbələr də var ki, onlar çay yatağında yerləşir. Buna misal olaraq keçmiş Yelizavetpol (Gəncə) qəzasında yerləşən Araqlı mülkünü göstərə bilərik ki, bu mülk düzənlik bir ərazidə yerləşirdi.

Qanlı göl – Kəlbəcər ərazisində olan tarixi əhəmiyyətinə görə ən qiymətli hidronimlərdən biri də Qanlı göldür. Qanlı göl Murov dağının ətəyində yerləşən şirinsulu, sahəsi yeddi hektara yaxın

olan bir göldür. Xalq etimologiyasına görə sahilində qan davası düşdüyünə görə gölə Qanlı göl adı verilmişdir.

Ancaq Fəzullah Rəşidəddinin «Oğuznamə»sini və Əbülqazi Bahadır xanın «Səcəreyi-tərakimə» əsərini araşdırarkən məlum olur ki, heç də Azərbaycan ərazisindəki Qanlı göl, Qanlı kənd, Qanlı qaya, Qanlı yol, Qanlı gədik, Qanlıca dağı toponimlərinin hamısı qan davası ilə bağlı olaraq yaranmamışdır.

Araşdırdığımız mənbələr əsasında Kəlbəcər ərazisində və türk xalqlarının yaşadığı ölkələrdə mövcud olan Qanlı etnonimlərinin mənasını iki şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- Qan davası və ya qanla bağlı olaraq yaranmış çay, göl və kənd adları,
- Kənc arabasının adından törənmiş etnonim və etnohidronimlər.

Keçiliqaya çayı – Kəlbəcər ərazisindəki hidronimlərdən biri də Keçiliqaya çayıdır. Bu çay Tutqun çayın bir qoludur. Çayın yuxarı axarı Keçili qaya, aşağı axarı Altı Kövsən çayı adlanır. Bundan başqa rayonun ərazisində Keçili qaya kəndi də var. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycandakı Keçili toponimlərinin bir çoxu etnik mənşəli deyil. Keçili qaya kəndi və çayı da onlardan biridir.

Kəlbəcər bölgəsindəki hidronimlərin az bir hissəsinin mənası məlum deyil. Bunlar **Moz**, **Lev** və **Şurtan** çaylarıdır.

NİZAMİ YARADICILIĞINDA «AVESTA» VƏ ZƏRDÜŞTİLİYİN TƏSİRİ

Şəhla ŞAVQATOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəh: prof. Tərlan Novruzov

Firdovsinin «Şahnamə»sinə «Avesta»nın təsirindən danışıldığı kimi, Nizami yaradıcılığına da «Avesta» təsirindən danışmaq yerinə düşər. Nizami yaradıcılığında «Avesta» ideyalarının inikası daha maraqlı və rəngarəngdir.

Nizami əvvəlcə atəşpərəstliyin mahiyyətini açaraq onun Hindistanda qüvvədə olduğunu deyir. O, «Müdirik möbidin hekayəti»

adlı parçada bu təlimi müsəlmanlıqla müqayisə edir, və hətta bu sətirlərdən aydın olur ki, Nizami atəşpərəstliyi daha üstün tutur.

Ey müsəlman öyünmə ki, atəşpərəst deyilsən,
Bir günəşin eşqindən zərrəcə məst deyilsən.

Bəzən isə Nizaminin atəşpərəstliyin rəmz və simvollarından, müqəddəs totemlərindən danışdığını aydınca görürük.

Oda səjdə edən atəşpərəstlər
Günəş üçün oda sitayiş edər

Ruhların əbədiyyəti haqqında fəlsəfəyə olan münasibət və ona rəğbət Nizaminin «Xosrov və Şirin» əsərində ədalətli hökmdarın adının Hörmüz olması, Xosrovun öz kəbinini atəşpərəstlik qaydaları ilə kəsdirməsi, Şiruyenin məkrindən qaçmaq üçün atəşgədədə oturması Şiruyenin dilindən verilən «İnsanın nurdan yaranması» fikri və s. faktlar bu cəhətdən çox maraqlıdır.

«Yeddi Gözəl» poemasının adı da qədim «Avesta» və Zərdüş-tüliyin fəlsəfi kosmoqonik dünyagörüşünə rəğmən qoyulmuşdur.

Məlumdur ki, əsərin adı orijinalda «Həft peykər» - yeddi planet, səyyarə adlanır. Bəhram tərəfindən yeddi günbəzin tikdirilməsi də həmin planetlərin rəmzi başlanğıclarına işarədir. Təxminən həmin planetlərin əsas rəngi, işığı da günbəzlərə, gözəllərə və onların nağıllarına da sirayət edir. Bəhramın hər gündə bir gözəlin çadırına girməsi də şərtidir. Daha doğrusu, günəşin həmin planetlərlə münasibətlərini əks etdirməklə sırf astroloji xarakter daşıyır. Onun adının mənası da «qalib gələn od» deməkdir. Nizami bu əsərində hətta Zərdüştliliyin türk xalqına mənsub olduğunu qeyd etmişdir:

Əsli qırmızı mənşəli türk idi
Hindlilərdə göz qarası ləqəbini almışdır

Demək, Nizami onun Urmiyada, qırmızı türklərə məxsusluğunu dönə-dönə qeyd edir. Nizami əsərlərində belə bir yer var:

Məşhur cəhənnəm və cənnətdir,
Cəhənnəm- istilikdən, cənnət - nurdan
Cəhənnəmdir karvan əhli üçün,
Cənnətdir yolu düzlər üçün, cənnət.

O bu misralarda cənnət və cəhənnəmin də məhz odla bağlılığından söhbət açır. Bütün bu fikirlər ən qabarıq şəkildə «Yeddi

gözəl» əsərində çin qızının söylədiyi «Xeyir və şəər» nağılında da verilmişdir.

Nağıl qəhrəmanlarının adında, rəftarında, davranışında, hadisələrin cərəyanında bir xeyirxah əməl, sonra isə xeyirin qələbə çalması fikrini sezməyə bilmirik və onun əsas «Avesta» fikirlərini təsdiqlədiyini görürük.

Nizami hətta Dara ilə İsgəndərin məktublaşmasında İsgəndərin «Silərəm Zərdüşliyin dinini yerdən» fikrini qeyd edib. O, atəşpərəstliyin əsas kitabı saxlanılan İstəxrin İsgəndər tərəfindən alınmasını ürək ağrısı ilə yazır.

Beləliklə, aydın görürük ki, Nizami yaradıcılığına zərdüştliliyin və «Avesta»nın çox böyük təsiri olmuşdur.

«KİTABI-DƏDƏ QORQUD» DASTANININ MÜQƏDDİMƏSİ

Aygün ZEYNALOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin I kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: dos. Mahmud ALLAHMANLI

«Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan ədəbiyyatının qədim incilərindən biridir. XV-XVI əsrlərdə ilk dastan yenidən köçürülmüşdür. Elm aləminə iki: Drezden və Vatikan nüsxələri məlumdur.. Drezden nüsxəsi bir müqəddimə, on iki boydan, Vatikan nüsxəsi isə bir müqəddimə, altı boydan ibarətdir. Elm aləminə 1815-ci ildə Ditsin verdiyi məlumatla tanıtılmışdır. 1852-ci ildə isə İtaliya şərqşünaslarından biri olan E. Rossi tərəfindən nəşr olunmuşdur.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının müqəddiməsi zəngin bədii nümunədir. Dastanın müqəddiməsində Qorqud Atanın şəxsiyyəti haqqında, oğuzların adət-ənənələrindən, onların elə, Vətənə sədaqətindən, bağlılığından, ataya ehtiramından, anaya sonsuz məhəbbət bəslənilməsindən danışılır.

Müqəddimədə «Dədə Qorqud» belə tanıtılır.

«Rəsul Əleyhüssəlam zamanına yaxın Bayat boyundan Qorqud Ata derlər bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi. Nə dersə olardı. Qayıbdən dürlü xəbər söylərdi. Həq taala onun könlünə ilham edərdi».

Bu bədii hissədən məlum olur ki, «Dədə Qorqud» dastanı qədim tarixə malikdir.

Dədə Qorqudun qopuzu müqəddəs sayılırdı. Oğuz igidləri düşmən əlində qopuz görəndə ona qılınc qaldırmırdılar..

Dədə Qorqud igidlərə ad qoyardı, soy söyləyərdi, boy boylayardı. Hər kəs onu dinlər, dediklərinə əməl edərdi. O, igidlərə öyüd-nəsihət verərdi.

Allah-allah deməyincə işlər olmaz
Qadir tanrı verməyincə ər boyumuz
Əzəldən yazılmasa qul başına qəza gəlməz

Əcəl vədə verməyincə kimsə ölməz.
Ölən adam dirilməz
Çıxan can geri gəlməz.

* * *

Ulaşın sular daşsa dəniz olmaz.
Təkəbbürlük eyləyəni tanrı sevməz,
Könlün yuca tutan ər də dövlət olmaz.
Yad oğlu saxlamaqla oğul olmaz
Böyüyəndə salır gedər, gördüm deməz

Bu kimi nümunələr dastanın bədii dəyərini daha da artırır. Bu zəngin ədəbi nümunələrdə insana ruh verən, onun nailiyyətlərinə yol açan öyüdlər çoxluq təşkil edir.

Dədə Qorqud qadınları dörd soya bölür.

Qarılar dörd dürlüdü
Birisi solduran soydur
Birisi dolduran toydur.
Birisi evin dayağıdır.
Birisi necə söylərsən bayağıdır.

Bunların izahı da müqəddimədə öz əksini tapır. Bütün bunlar dastanın zəngin bədii nümunə olduğunu göstərir.

«MOLLA NƏSRƏDDİN» JURNALININ REALİST TƏNQİDİN İNKİŞAFINDA ROLU

Yeganə EYYUBLU

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: f.e.n. Təranə Rəhimli

1900-1920- ci illər Azərbaycanın siyasi və mədəni həyatında çox zəngin bir mərhələ olmuşdur. Bu dövr sinfi mübarizənin kəskinləşməsi, milli azadlıq hərəkatının yeni mərhələyə qədəm qoyması, sosializmin ideyalarının, fəhlə sinfinin inqilabi mübarizəyə qovuşması ilə səciyyələnir. XX əsrin ilk onilliklərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr Azərbaycan xalqının mədəni həyatında yeni səhifələr açdı, ayrı-ayrı ədəbi məfkurəvi cərəyanların gələcək istiqamətini təyin etdi.

Bu dövrdə realist tənqid bir yaradıcılıq metodu kimi təşəkkülünü başa çatdırdı. Realist tənqid, hər şeydən əvvəl mövcud həyat tərzinə, ictimai münasibətlərə, siyasi qurluşa qarşı barışmaz bir mövqe tutması, inkarçı estetik mövqeyi ilə səciyyələnirdi. Realist tənqidçilər xalqla əlaqə saxlamaq və onlara təsir göstərmək üçün mətbuatı ən yaxşı vasitə sayırdılar. Mətbuatın təsir gücü və imkanları onlara aydın idi ki, buna görə də mətbuat uğrunda ardıcıl mübarizə aparırdılar.

Belə mətbuat orqanlarından biri də 1906-cı ildə nəşrə başlayan «Molla Nəsrəddin» jurnalı olmuşdur. Bu orqan tənqidi əlinə ən qüvvətli mübarizə və təbliğat vasitəsi idi ki, bundan da geniş istifadə olmuşdur. Bu jurnal XX əsr realizmin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasını təmin edən əsas amillərdən biri idi. Jurnalın apardığı mübarizənin başında inqilabi demokrat Cəlil Məmmədquluzadə dururdu. O, bədii əsər və felyetonları ilə yanaşı məqalələri ilə də həyata əsaslanan, xalqın tərəqqisində inqilabi şüuru qüvvətləndirən ədəbiyyat uğrunda mübarizə aparırdı.

Bu jurnal nəşrə başlaması ilə realist tənqidin öz tərkibindən tənqidi realist konsepsiyasına istinad edən yeni cərəyan ayrılır. Jurnalın ideya istiqaməti göstərir ki, realist tənqidçilərin mövqeyi ilə inqilabi-demokratçıların arasında böyük uyğunluq vardır.

«Molla Nəsrəddin» jurnalı mürtəcə burjuva görüşlərinə qarşı da ardıcıl mübarizə aparmışdır. Əgər bu mübarizə 1906-cı ildən sonra Füyuzat jurnalına qarşı çevrilmişdisə, sonralar burjuva tənqidinin daha mürtəcə tezislərini müdafiə edən «Şəlalə» jurnalına qarşı çevrilir.

«Molla Nəsrəddin» realist sənəti və onun böyük simalarını müdafiə və təbliğ edərək, onun xalqa daha yaxın olduğunu, şüurlara daha tez təsir etdiyini nəzərə almışdı. Burada çap edilən tənqidi məqalələr öz forması, yazılış və ifadə tərzində cəhətdən seçilirdi. Bütün bunlar isə XX əsr realist tənqidinə forma rəngarəngliyi gətirir, onun kəskinliyini artırır.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ DIALEKTİZMLƏR

Gülmar MƏMMƏDLİ

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. B.Ə.Xəlilov

Müasir Azərbaycan dili Azərbaycan xalqının ədəbi dilidir. Ədəbi dil ümumxalq dilinin ən yüksək mərhələsidir. Hər bir ümumxalq dilinin müəyyən ərazi ilə hədudlanmış yerli dialekt və şivə ilə bağlı olan budağı da mövcuddur. Dialektlər ictimai həyatın müəyyən real şəraitində əmələ gəlmiş ictimai-tarixi yaranmadır.

Müəyyən ərazidə məhdud dairədə işlədilən dialekt və şivə sözlərinə dialektizmlər deyilir.

1920-ci ilə qədər Azərbaycan dialektləri Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında, formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Ədəbi dilə təsir etmiş, onu zənginləşdirmişdir. Başqa sözlə desək, ədəbi dilin leksikasının artmasında dialekt sözləri əsas mənbə olmuşdur. İndi isə əksinə, ədəbi dil dialektlərə təsir edir, onu dəyişdirir. Dialekt sözləri getdikcə aradan çıxmağa doğru gedir, hələlik dialektlər ümumxalq dilində müstəqil dil vahidi kimi qalır.

Dialektlərin müasir ədəbi dil üçün bir sıra cəhətdən öyrənilməsi gərəklidir: 1) dilin tarixi inkişaf prosesini başa düşmək; 2) ədəbi dilin bu və ya digər dialekt əsasında formalaşması yollarını

öyrənmək; 3) xalqın tarixi ilə dilin tarixi arasında qarşılıqlı əlaqəni müəyyənləşdirmək; 4) müasir dildə sözlərin səs və formalarının müxtəlifliyini dərk etmək.

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, dialekt leksikasının əksəriyyəti bədii əsərlərdə əsasən obrazların nitqində işlədilir. Əsərin bədiiyini artırmaq, dilin daha canlı çıxmasına nail olmaq üçün dialektizmləri qənaətlə, ehtiyatla işlətmək lazımdır. Ə. Dəmirçizadə yazır ki: «Əsərdə şivə sözlərinə çox yer vermək əsərin dilində məzəli duzluluq yox, şorluq əmələ gətirir. Yazıçı əsərində dialektizmlərdən məqsədəuyğunluq naminə sui istifadə yox, əksinə, əsərin bədii qiymətini artırmaq üçün, məhəlli kolorit vermək üçün qənaətlə istifadə etməlidir»

ƏLİAĞA KÜRÇAYLININ SATİRALARINDA SÖZ SƏNƏTİNƏ MÜNASİBƏT

Elnur RƏSULOĞLU

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: fil.e.n. Təranə Rəhimli

Əsasən şair kimi tanınan Əliəğa Kürçaylı publisistika, ədəbi tənqid, tərcümə, nəsr, dramaturgiya ilə yanaşı ən çox qələmini poeziya sahəsində sınımışdır. Onun poeziyası müxtəlif yaradıcılıq istiqamətlərini əhatə edir. Bu poetik nümunələr içərisində satirik şeirlər əsas yerlərdən birini tutur. Ayrı-ayrı mövzulara həsr olunmuş bu satirik şeirlər heç vaxt aktuallığını itirməyəcək məsələləri özündə əks etdirir. Ə.Kürçaylı satiralarında söz sənətinə münasibət mühüm bir istiqaməti təşkil edir. Əliəğa Kürçaylı ilk dəfə olaraq bu mövzuya 1957-ci ildə yazdığı «Yazılmamış şeir» əsəriylə toxunmuşdur.

«Ordan-burdan» (1965) adlı şeirində isə şair, şeirin adından göründüyü kimi, ordan-burdan oğurlayıb şeir yazarları rixşəndlə Ordanburdanzadə adlandıraraq onlara istehza edir. Söz sənətini hər cür saxtaqlardan uzaq görmək istəyən şairin sənətin müha-fizəsinə xidmət edən belə şeirlərdən biri də 1972-ci ildə qələmə aldığı «Plagiatlı sənət» şeiridir.

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

«Satılmış peqas» (1974) şeirində qələmi ilə mürəkkəbini əldən verməmək üçün, şeirini, təbini itirməməkdən ötrü var-dövlətindən, sərvətindən keçməyə hazır olduğunu bildirən Əliağa Kürçaylı ilhamını pula satan, şeiriyyətdə yerini özgəyə verən şairləri təmsil edən cılız şairin aqibətini göstərib. Sovet dönmündə şairliyi gəlirli peşə sahəsi hesab edən, şairliyə gəlir mənbəyi kimi baxan durnaqarası şairlər də var idi. Əliağa Kürçaylı «O qalxır kürsüyə baxır salona» (1971) misrası ilə başlayan şeirində belə şairləri tənqid hədəfi seçmişdir. Şairin 1977-ci ilin qələm məhsulu olan «Yalan» şeirini də bu mövzuya aid şeirlər sırasına daxil etmək olar.

Haqsızlıqlarla barışmayan Əliağa Kürçaylı söz sənətinə ikrahla yanaşan yalançı sənətkarlar dedikdə təkə şairləri nəzərdə tutmurdu. O hələ 1957-ci ilin mayında Moskvada olarkən «müəyyən bir əsər haqqında qərribə fikirlər, təəcüblü mühakimələr yürüdən» tənqidçilərə ünvanlayıb yazdığı «Yolda tək çinar» şeirində bu cür tənqidçiləri kəskin ifşa edirdi. Şair nəql edir ki, əsərini çəki bitirən rəssam ona belə ad verir: «Yolda tək çinar». Şəklə baxan tənqidçi dostu köksünü ötürüb

..... *Açıq deyim, gözəl şəkildi,
Yarpaqlar, budaqlar xoşuma gəldi,
Adı da yaxşıdır: «Yolda tək çinar»-
Heyif, budağında yoxdur heyva, nar.....»* deyir.

Əliağa Kürçaylı bütün yaradıcılığı boyu insanların fəaliyyətsizliyini, sənət böhranını qəbul etməmişdir.

AZƏRBAYCANDA NİZAMİ İRSİNƏ OLAN MÜNASİBƏT

Aygün QAFARLI

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəh: prof. Tərhan Novruzov

Nizami yaradıcılığı və həyatı ilə daha dərinədən məşğul olmaqla təkə şairin böyüklüyünü təsdiq etmərik, həm də xalqımızın, ədəbiyyatımızın qiymətli səhifəsini üzə çıxarmalı oluruq.

Azərbaycan nizamişünaslığını şərti olaraq 3 mərhələyə ayırmaq olar.

I XX əsrə qədərki dövr.
II XX əsrin 10-40-cı illəri
III son 20 il

Nizami irsi ilə dərinədən maraqlanan onun bəzi nümunələrini araşdıran ilk müəlliflərdən biri Lütfuli bəy Azər Beqdeli olmuşdur. Sonralar onun irsinə Bakıxanov, M.F. Axundov, M.Ə. Tərbiyyət, F.Köçərli maraqlanmış və xüsusi araşdırmalar aparmışdır. Sonradan ayrı-ayrı əsərlərdən parçalar Azərbaycan dilinə çevrilmişdir. Bu işdə Abdulla Şaiqin, Ə.Əlibəylinin, Ə.Vahidin, M.Rzaquluzadənin, M.Mübarizin xidmətləri xüsusi qeyd olunmalıdır. Azərbaycanda Nizamiyə həsr edilən ilk əsər Mirzə Məqsud Axundovun 1909-cu ildə «Şeyx Nizami» adlı əsəri olmuşdur. Sonrakı illərdə görkəmli nəzəriyyəçi alim M.Rəfilin böyük şair haqqında «Nizami» əsərini yazmışdır. Sonralar bəzi hissələr Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Estoniya dövrü mətbuatında ayrı-ayrı məqalələr şəkilində çap olunub. M.Rəfilinin dəyərli mülahizələrinə baxmayaraq, onun bəzi fikirləri ilə mübahisə etmək olar. Qafqaz, Yaxın Şərq və Qərbi Avropa xalqlarının ədəbiyyatı uzun əsrlər boyu dahi şairin təsiri altında qalmışdır. Nizami sənəti bu gün belə dünya ədəbiyyatında misilsiz bir nümunə sayıla bilər.

Nizami irsi haqqında Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» kitabını 1941-ci ildə tamamlamış, lakin 1951-ci ildə Ankarada türk dilində nəşr olunmuşdur. Bu əsərin Azərbaycanca nəşrini prof. R.Əliyev hazırlamışdır. Hələ 1947-1960-cü illər arasında akad. Bertelsin rəhbərliyi altında Nizami poemalarının tənqidi mətnləri hazırlanıb nəşr etdirilir.

1981-ci ildə Nizaminin anadan olmasının 840 illiyi qeyd olundu «Xəmsə» təshih edilib və yenidən nəşr edildi. 20-ci əsr nizamişünaslarını 3 nəslə ayırmaq olar: yaşlı, orta və cavan nəsillər. Bu işdə Q.Əliyev, R.Əliyev, M.Cəfər, X.Yusifov, A.Hacıyev böyük zəhmət çəkmişlər.

Azərbaycanda Nizami irsinə rəğbət və məhəbbət ona həsr olunmuş elmi və kütləvi kitab və monoqrafiyalarla onun ədəbi irsinin yeni-yeni tərcümələri ilə məhdudlaşmır. Xədırladaq ki, dahi sənətkarın özü bir sıra bədii əsərlərin baş qəhrəmanına çevrilmiş-

dir. Bu mənada M.S.Ordubadinin «Qılınc və qələm», M. Hüseynin «Nizami», N.Həsənzadənin «Atabəylər» əsərləri xüsusilə fərqlənir.

Son illərdə də Nizami irsi ilə bağlı maraqlı tədqiqat əsərləri ərsəyə gəlmişdir. Bu baxımdan Əli Abbasov, X.Yusifov, Sasani və başqalarının əsərlərinin adını çəkmək olar.

MİKAYIL MÜŞFIQİN LİRİKASI

Aytən HACIYEVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. E.H.Quliyev

İncə, zərif hisslərdən, kövrək duyğulardan rəvnəqlənən Mikayıl Müşfiq lirikası romantizmlə realizmin vəhdətindən yəqin olmuşdur. Şairin şeiriyyət dünyası qiymətli poetik fikirlər, lirik ricətlərlə zəngindir. Öz şeirlərini varlığın eyni, döyünən ürəyi, düşünən beyni hesab edən Mikayıl Müşfiq haqlı olaraq poeziya aləminin tükənməzliyini, əbədiyyini duyurdu:

Sən varlığın eynisən, buna sözmü var?

Ürəyisən, beynisən, buna sözmü var?

Gecələr ay sənindir, gündüzlər günəş...

M.Müşfiq lirikasında ilk kitabının adı olan «Küləklər» şeiri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Şairin eyni adlı ilk kitabı məhz bu şeirlə başlanırdı. Orijinal bir şairin istedadlı qələminin, güclü ilhamının bəhrəsi olan bu şeir poeziya aləminə dəyərli bir sənətkarın gelişindən xəbər verirdi:

Küləklər, küləklər,

Hayqıran küləklər.

Hər yerə baş vuran

Qışqıran küləklər.

Ana deyəndə «ürəyinə yanar odlar saçılan», «canında bir ürəpniş duyan» M.Müşfiq ana ilə bağlı ülvi duyğularını bölüşərək Tanrının yaratdığı ən ali varlıq haqqında unudulmaz, dərin təəssürat yaradır:

Ana, ana!.. Bu kəlmənin vurğunuyam əzəldən,

Onu gözəl anlatamaz düşündüyüm satırlar.

Ana olmaz bizə hər bir yarım deyən gözəldən,

Çünki onun xilqətində ayrıja bir füsün var.

«Çırpınıs», «Yenə o bağ olaydı», «Sənin gülüşlərin» və onlarla digər şeirlərində şairin lirikasının sonsuz qüdrətini, dərin lirizmini görürük.

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN POEMA YARADICILIĞI

Əfsanə ƏMİRASLANOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. H.Ə.Qasımov

Bəxtiyar Vahabzadə müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində təkə lirikası ilə deyil, həm də poemaları və dramları ilə yüksək zirvəni fəth etmiş sənətkardır. Şairin poemaları sırasında «Gülüstən», «İstiqlal», «Şəbi-hicran», «Atılmışlar», «Təzadlar», «Ağlar-güləyən», «Qiyət», «Şəhidlər» və s. mövzusu, ideyası, yüksək bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir.

Bu poemalar mövzu cəhətdən rəngarəngliyi, zənginliyi ilə seçilir. 1957-ci ildə yazılmış «Gülüstən» poeması Azərbaycanın tarixi həqiqətlərinin dolğun bədii ifadəsidir. Burada təsvir olunan hadisələr 1813-cü ildə imzalanmış Gülüstən müqaviləsinin ağır nəticələri ilə bağlıdır. Əsərdə şairin bədii təsvirləri o qədər qüvvətli təsir oyadır ki, İranlı ağa, Rusiyalı general obrazı bütün soyuqqanlılığı, yatmış vicdanı və digər xarakter cizgiləri ilə gözələrimiz önündə canlanır. Poemada torpaqlarımızın bölüşdürülməsinə «razi olan» kağız parçası da sanki canlıdır. Şair kağız parçasına müraciətlə deyir:

Ey kağız parçası, əvvəl heç ikən

Yazılıb, qollanıb yoxdan var oldun.

«Gülüstan» poemasının davamı kimi yazılan «İstiqlal» poemasında isə 40 il sonra 1999-cu ildə nəşr olundu. Bu əsərdə xalqımızın böyük fəlakəti, 1990-cı ilin 20 yanvar – qətl günündəki qanlı hadisələrdən bəhs olunur. B. Vahabzadə 1918-ci il Mart soyqırımını qurbanlarını 20 Yanvar şəhidlərinin sələfi kimi göstərir. «Gülüstan» və «İstiqlal» poemaları Azərbaycan xalqının rəşadət səlnaməsi kimi dərin təsir oyadır.

Şairin poema yaradıcılığında «Şəbi-hicran» önəmli yerlərdən birini tutur. Klassik şeirimizin böyük dühası M. Füzuliyə hərs olunmuş poema böyük şairin ədəbi şəxsiyyəti haqda dolğun təəvvür yaradır. «Atılmışlar», «Qiyət» poemaları da ideya-bədii keyfiyyətləri ilə yüksək təsir bağışlayır.

ŞAĞİRD FƏALLIĞININ TƏMİN OLUNMASINDA LİNQVİSTİK EKSPERMENTLƏRDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Humay ABDULLAYEVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin III kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: professor H.B. Bəliyev

Məruzə üçün təsizlər

1. Müasir təlim prosesində şagird fəallığının təmin olunması Azərbaycan dili dərslərinin qarşısında duran ən mühüm tələblərdəndir.
2. Tarix boyu görkəmli pedaqoqlar təlim prosesində şagirdi düşündürmək bacarığını müəllim üçün ən mühüm əlamət hesab etmişlər. Bu məsələ bir neçə əsr bundan əvvəlki pedaqoqların (Desferveq, Y.O. Komenski və başqaları), həm də müasir görkəmli alimlərimizin (prof. B. Əhmədov, prof. Y. Kərimov, prof. H. Bəliyev və başqaları) diqqət mərkəzində olmuşdur.
3. Hər bir məfhumu qrammatik qaydanın həm ümumi əlamətləri, həm də onun digər məfhumlardan fərqləndirən müstəsna əlamətləri olmuşdur. Bu əlamətlər əsasında məfhumları fərqləndirmək bacarığı, düzgün müqayisələr aparmağı tələb edir.
4. Belə müqayisələrdə linqvistik eksperimentlərdən istifadə etmək bacarığının böyük əhəmiyyəti vardır.

5. Belə linqvistik eksperimentlər oxşar anlayışların: (qeyri-müəyyən təsirlik, qeyri-müəyyən yiyəlik və ədlıq halların; qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıq və mübtədanın; təsirlik hal şəkilçisi ilə mənsubiyyət şəkilçisinin; yiyəlik hal şəkilçisi ilə II şəxs təkin mənsubiyyət şəkilçisinin və b.) fərqləndirilməsində daha yaxşı kömək edir.

Linqvistik eksperimentin çevirmə forması isə oxşar budaq cümlələrin fərqləndirilməsində müstəsna rol oynaya bilər.

AŞIQ ƏHMƏD ŞEİRLƏRİNİN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əsmər ABDULLAYEVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

I kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: f.e.n. dos. Qüdrət UMUDOV

Milli-mənəvi dəyərlərimiz içərisində aşıq yaradıcılığının xüsusi yeri var. Aşıqlarımızın yaradıcılıq irsini, onların sənətkarlıq xüsusiyyətlərini hərtərəfli öyrənilb araşdırmaq bu gün çox vacibdir. Bu mənada Şirvan aşıq mühitinin görkəmli nümayəndəsi, çağdaş ədəbi-mədəni proseslərin fəal iştirakçısı Aşıq Əhmədin yaradıcılığı maraqlı doğurur. Yaşı 90-ı haqlayan sənətkarın ədəbi irsi 2000-dən artıq şeir, 20-yə yaxın dastandan ibarətdir. Aşığın bu zəngin yaradıcılığını tədqiq edən filoloji araşdırmalar isə çox azdır. Məqsədimiz kamil sənət nümunələri olan Aşıq Əhməd şeirlərinin bədii xüsusiyyətlərinə nəzər salmaqdır.

Aşıq yaradıcılığının müəyyən qismi onun şeirlərindən ibarət "Sazımın telləri" (1965), "Xoş gəlmisən Kürdəmirə rəhbərim" (1998), "Əlləriniz yorulmasın" (1980), "İtən sazım" (1995), "Dastanlar" (2004) kitablarında və müxtəlif aşıq şeirləri antologiyalarında çap olunaraq işıq üzü görmüşdür.

Aşıq Əhməd Azərbaycan aşıq poeziyasının zəngin ənənələrindən qidalanaraq bu gün milli-mənəvi dəyərlərimizin zənginləşməsində, formalaşmasında xüsusi əməyi olan yaradıcı insandır. Ustadlardan dərs alan və hazırda xeyli yetirməsi olan ağsaqqal aşıq Şirvan ədəbi mühitinin ocağını sönməyə qoymamışdır.

Aşığın şeirləri janr baxımından rəngarəng, mövzuları əlvan, misraları poetikdir. Xalq şeiri və divan şeirinin fərqli qəliblərindən istifadə edən aşıq öz yaradıcılıq spesifikasiyası və poetik özünəməxsusluğu ilə özünə diqqəti cəlb edir.

Aşıq Əhmədin poeziyasında insan, onun qurub-yaratmaq eşi, mənəvi dünyası mövzu olaraq ön plandadır:

Əhməd, mərdlik olsun eşqin, həvəsin,
Hər işdə el sənə afərin desin.
Çalış təmiz adın ləkələnməsin,
Onun ləkəsini yuyan tapılmaz.

Məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərdə müəllif çox səmimidir. O, hər kəsin yaşadığı, keçirdiyi duyğuları gözəl, poetik bir dillə təsvir edir:

Bahar əyyamıdır, günəş seyrində
Bəlkə də yar məni görmədi keçdi.
Uçsun xanımın, ev yıxan yağı,
Yar bizə bir salam vermədi, keçdi.

Aşıq Əhməd həm də ictimai-siyasi lirikanın mükəmməl nümunələrini yaratmışdır. Müəllif dini mövzuda yazdığı şeirlərdə də oxucunun diqqətini çəkir, insanı saflaşmağa, düzgün yaşamağa təşviq edir.

Aşığın ən çox müraciət etdiyi mövzulardan biri də əmək adamları, halal zəhmətilə yaşayan insanlardır.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ «VENN DİAQRAMLARI»NIN YERİNDƏ İŞLƏDİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Vəfa ABDULLAYEVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin III kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: professor H.B.Bahiyev

Məruzə üçün təsizlər

1. Son dövrlərdə interaktiv təlimdən haqlı olaraq çox danışılır. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dili təlimində

interaktiv təlim formalarından düzgün və yerində istifadə şagirdlərimizi xeyli fəallaşdırır.

2. Mətbuat vasitəsilə 30-dan çox interaktiv təlim formasından bəhs edilir. Əlbəttə, Azərbaycan dili təlimində bunlardan daha səmərəli olanını seçib istifadə etmək müəllimlərimizdən yaradıcılıq tələb edir.
3. Prof. H.Bahiyev müəllifi olduğu dərslərində haqlı olaraq müqayisəsiz Azərbaycan dili dərslərini suyu azaldılmış dəyirman bənzədir. Həqiqətən, Azərbaycan dili dərslərində məfhumların oxşar və fərqli cəhətləri çoxdur. Bunları müqayisə etməklə hər iki oxşarın dəqiq öyrədilməsinə nail olmaq asandır.
4. Belə müqayisələr üçün «Ven diaqramları»ndan istifadə dərslərdə şagirdlərin fəallığını daha yaxşı təmin edə bilər. Məsələn, «Morfologiya» bölməsinin təlimi zamanı aşağıdakıları müqayisə etmək zəruridir:

- a) ismin yiyəlik, təsirlik və adlıq halı;
- b) II və III şəxs təkin mənsubiyyət şəkilçiləri;
- c) isimlərdə şəxs və xəbərlik şəkilçiləri;
- ç) sifətin azaltma və çoxaltma dərəcəsi;
- d) sayın məna növlərindəki oxşarlıqlar və s.

Bütün bu kimi oxşarlığı olan anlayışları müqayisə edərkən venn diaqramından istifadə etdikdə şagirdlərin özləri əvvəlcə hər iki məfhum üçün eyni, daha sonra fərqli əlamətləri seçməklə hər şeyi özü həll etmiş olur.

ŞÜUR HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİM

Ülviyyə AĞAMIROVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin I kurs tələbəsi

Elmi-rəhbər: b/m Əliyeva S.M.

Psixologiya qədim tarixə malik, heyvanların və insanların psixikasını öyrənən elmdir. O yunan sözündən götürülmüşdür, hərfi mənası "psixika haqqında elmi" deməkdir.

Materialist təlimə əsasən, psixika obyektiv aləmin subyektiv inikasıdır. Psixologiya fənnindən daha çox üstünlük verdiyim mövzu

“şüür” bəhsidir. Şüür obyektiv aləmin yalnız insana məxsus psixikanın ən ali səviyyəsini təşkil edir. İnsanları başqa canlılardan fərqləndirən başlıca cəhət məhz şüürdür.

Şüür-insan beyninin, təfəkkürünün məhsulu, əmək prosesinin nəticəsidir. Karl Marks yazırdı: əmək prosesinin sonunda alınan nəticə artıq bu prosesin əvvəlindən, insanın təsəvvüründə, yəni ideal surətdə mövcud olur. Bu o deməkdir ki, şüür-obyektiv aləmin ideal inikasıdır.

İnsan təbiətlə - onu əhatə edən maddi aləmlə şüurlu surətdə, sıx əlaqədədir. O, özünü, ətrafdakıları, təbiəti şüurlu surətdə qavrayır, dərk edir. Şüür insanın əməyi, fəaliyyəti, əqli və fiziki fəallığı nəticəsində təzahür edir.

Şüür insanlara yaşamaqda, qurub – yaratmaqda, başqalarına təlim-tərbiyə verməkdə kömək edir. Məhz insanın şüuru sayəsində bir çox elmlər, kəşflər, yeni texnologiyalar yaranmış, təşəkkül tapmışdır.

Düşünürəm ki, “şüür” nəinki psixologiya elminin, həmçinin bütün elmlərin, texnikanın inkişafının, o cümlədən insanın formalaşmasının, təbiətin çiçəkləndirilməsinin başlıca meyarıdır. Gələcək nəslin maariflənməsi və sağlam ruhda böyüməsində onlara şüurlu surətdə istiqamət vermək, hər bir kəsi həqiqi şəxsiyyət kimi yetişdirmək biz – gələcək müəllimlərin vəzifə borcudur.

MİR CƏLALIN QAFİYƏLİ NƏSRİ

Arzu KAZIMOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos.H. Hüseynova

Mir Cəlal Paşayevin bədii əsərlərində lirizm, ritm olduqca güclüdür. Bu əsərlər qafiyəli nəsr parçaları ilə zəngindir. Ədəbiyyat tarixində nəzmin nəsrədən əvvəl yaranması fikri mövcuddur. Təbii ki, qafiyə də nəzmdən nəsrə keçmişdir. Xalq ədəbiyyatı nümunələrində, dastanlarda, xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud”da, nağıllarımızda kifayət qədər qafiyəli nəsr nümunələri vardır. Bütün bunları nəzərə alaraq tələməkdən davam etdirilmişdir.

Mir Cəlalın bədii əsərlərindəki qafiyəli nəsr nümunələri nəsr əsərlərinin ağırlığını aradan qaldırır, əsərin emosional-estetik təsirini artırır. Məsələn;

1. Rayona getmək xəbərini söyləyəndə, deyəsən, kişiye vaxt xəbəri verdilər:

saraldı, kiçildi,
boğazı biçildi.

Qapı-qapı gəzib məsul işçiləri bir-bir dişinə vurdu, olmadı.

Yalvardı, buraxmadılar

Hədələdi, qorxmədilər.

Səs-küy saldı, eşitmədilər... və s. (1.192)

2. Qatırçılar qatırlardan töküldülər,

Qatırları meşəyə ötürdülər (1.28)

3. Salavat çəkdi, surə oxudu,

Sağa üfürdü, sola üfürdü (1.56)

4. İstəyirdim külək olsun,

yarpaqlar xışıldasın.

Quşlar uçuşun,

küçələr boyu su axsın (1.319)

5. Ot olanda at olmur,

At olanda ot olmur (III, 302)

Göstərdiyimiz nümunələrdə olan ritm, ahəngdarlıq, intonasiya bu əsərlərin oxunaqlı olmasına, təsvir olunan hadisənin səs çalarının oxucuya çatdırılmasına, obrazlılığına şərait yaradır. Belə bir obrazlı ifadə tərzilə obrazların düşdüyü vəziyyət, onların keçirdiyi psixoloji gərginlik emosional-ekspressiv tərzdə ifadə olunur.

Mir Cəlalın bədii əsərləri obrazlılıq yaradan müxtəlif bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə, üslubi fiqurlarla olduqca zəngindir. Bu əsərlər dilinin sadəliyi, xalq danışığı dilində olması, səmimiyyəti ilə oxucunu cəlb edir.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ

DURNALAR MÖVZUSU

Şəfa SADIQOVA

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər dos. R.Əhmədov

Bədii ədəbiyyat söz sənətidir. Elə söz sənəti ki, burada sözün ən incə poetik çalarları əksini tapır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bir çox təbiət təsvirləri, simvollar fikrin ifadəsi üçün müraciət formaları vardır ki, bunlardan biri də, durnalar mövzudur. Bu mövzu tarixən ədəbiyyatda işlək formalardan olmuş, müxtəlif mənalarda vətəndən, yardan müjdə gətirən, müjdə aparan obrazlardan biri kimi səciyyələndirilmişdir. Durnalar mövzusu bir çox mövzular kimi, təkcə yazılı ədəbiyyatda deyil, şifahi ədəbiyyatımızda da işlək olmuşdur. Buna misal olaraq, "Koroğlu" dastanının "Toqat səfəri" qolunda durnalara müraciətlə yazılmış şeirləri göstərmək olar.

Bu mövzu müxtəlif şairlər tərəfindən işlənsə də, ancaq Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif, Qasım bəy Zakir yaradıcılığında öz poetik ifadəsinin zirvəsinə çatmışdır. Hər üç şairin durnalara müraciətlə yazılmış şeirləri vətən həsrəti, yar həsrətini, eyni zamanda mətn altı ifadələrlə dövrün bir sıra eybəcərliyini göstərmək baxımından təsviri oxşarlıq nöqtəyi-nəzərindən xarakterizə olunur.

Durnalar mövzusu daha sonralar da, işlənmiş təxminən eyni ideyanın ifadəsi kimi çıxış etmişdir. Rəsul Rza yaradıcılığında bu mövzu dəyişdirilmiş və yeni çalar almışdır. Şair durnaları artıq müjdəçi deyil, sədaqət rəmzi kimi göstərir.

Bununla belə, durnalar mövzusunun yeri və poetik gücü M.V. Vidadi, M.P.Vaqif, Q.B.Zakir yaradıcılığı ilə qiymətləndirilir.

NİZAMININ «SİRLƏR XƏZİNƏSİ» POEMASINDA ALLEQORİK HEKAYƏLƏR

Rüxsarə BABAYEVA

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. T. Novruzov

Nizami bütün əsərlərində olduğu kimi «Sirlər xəzinəsi» poemasında da alleqorik hekayələrdən istifadə etmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

«Nuşirəvanla vəziri və bayquşların söhbəti», «Ovçu ilə tülkünün hekayəti», «Firidunla ceyranın hekayəti», «Oğru ilə tülkü», «Bülbül və qızılquş».

«Nuşirəvanla vəziri və bayquşların söhbəti» hekayəsində Nuşirəvanın törətdiyi faciələrdən danışılır, göstərilir ki, haqsızlıq o dərəcəyə çatıb ki, kəndlər, obalar bayquş məsgəni olub. Bayquşların söhbəti Nuşirəvanı «Qılıncımla elləri biçməyim bəsdür daha» deyib, qiyamət günü haqq qarşısında verəcəyi cavablar haqqında fikirləşməyə vadar edir.

«Ovçu ilə tülkünün hekayəti» özündən razı, hiyləgər insanların xarakterini ümumiləşdirən tülki ilə tazısını ovçunun ibrətli, mükəllimləri əsasında qurulub. Əsərdə səbirlik təbliğ olunur. Müəllif- «Hər yoxuşun bir enişi, hər gecənin bir gündüzü var»-deyib, insanları ədalətə qələbə çalacağına inanmağa səsləyir.

«Firidunla ceyranın hekayəti»- əsərində Nizami insanı yaranmışların əsrəfi adlandırır. Qəddar şahla, qara gözlü ceyran qarşılaşır, «gözəllik dünyanı xilas edəcək»-aforizminin bünövrəsi qoyulur.

«Oğru ilə tülkü»- hekayəsində oğru insanla, hiyləgər tülkü qarşılaşdırılır. İnsanın tülküdən də hiyləgər olduğuna işarələr edilir.

«Bülbül və qızılquş»- hekayəsində müəllif az iş görüb çox danışanlara ibrət dərsi vermək istəyir. Qızılquş özündən zəif bir canlının əti ilə qidalanır, bununla da özünü öyüb şıkarçı adlandırır.

Ümumiyyətlə, Nizaminin bütün əsərlərində olduğu kimi, alleqorik hekayələrinin də əsasında insanların mənən təmizlənməsi durur.

M. F. AXUNDOV KOMEDİYALARINDA GÜLÜŞ

Ayna BABAZADƏ

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: dos. R. Əhmədov

Gülüş nədir? Gülüş sənət və ədəbiyyatda şərəfli yer tutmuş, bütün sənətkarların əlində kəsərlə mənəvi silah olmuşdur. Bədii ədəbiyyatda tənqidi gülüşün rolu daha əvəzəilməzdir. Tənqidi gülüş – emosional boyalarla ortaya çıxan xüsusi tənqiddir. Gülüşün bir növü də satiradır.

Satira – roman, povest, hekayə, dram, şeir kimi müxtəlif növlərdə olub, ictimai həyatın mənfiliklərini qəzəblə ittiham edən, yaxud kəs-

kin surətdə lağa qoyan əsərlərdir. Bütün dövrlərdə qismən də olsa satiradan, gülüşdən istifadə olunmuşdur.

XIX əsrin II yarısında gülüşün ədəbiyyatda ən mükəmməl təmsilçisi məşhur komediyalar müəllifi Mirzə Fətəli Axundov idi. Onun ədəbiyyatımızda çox böyük rolu olmuş, realizmin inkişafına şərait yaratmışdır. Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Axundov eyni zamanda povest janrının yaradıcısıdır. Onun yaradıcılığında komediya mühüm yer tutur. Təbii ki, bunun da bir səbəbi var idi. Axundova görə komediya janrı həyat həqiqətlərinin eybəcər lövhələrini qabarıq cizgilərlə əks etdirmək, onlara gülmək və tamaşaçıda qəzəb doğurmaq üçün əlverişli bir janr idi. Öz yüksək maarifçi ideyalarını həyata keçirməkdə bir sıra maneələrə rast gələn, bu vasitələrlə təmsilçi feodal cəmiyyətinin eybəcərliklərini ifşa edib gülünc şəkildə göstərən Mirzə Fətəli Axundov Azərbaycan ədəbiyyatında altı məşhur komediyanın müəllifidir. Həmin komediyalar bunlardır:

- 1) “Hekayəti – molla İbrahimxəlil kimyagər” (1850)
- 2) “Hekayəti – müsyö Jordan, həkimi – nəbatat və dərviş Məstəli şah cadugünü – məşhur” (1851)
- 3) “Sərgüzəşti – vəziri – xani – Lənkəran” (1851)
- 4) “Hekayəti – xırs quldurbasan” (1851)
- 5) “Sərgüzəşti – mərdi – xəsis” yaxud “Hacı Qara” (1852)
- 6) “Mürafə vəkillərinin hekayəti” (1855)

Mirzə Fətəli Axundov komediyalarında müxtəlif mövzulara toxunmuşdur. Komediyalarda aldanış, xəsislik, şöhrətpərəstlik, mənəm – mənəmlik, savadsızlıq, tamahkarlıq, nadanlıq, despotizm, avamlıq, kələkbazlıq və s. ifşa olunur, hər bir xarakter ayrı – ayrı obrazlarda səciyyələndirilir. Dramaturq “Nuxulular” vasitəsilə nadanlığı, geriliyi, bisavadlığı, eyni zamanda tənəkkərligi, acgözlüyü; Məşədi Qurban surəti ilə mənəbpərəstliyi; Tarverdi surəti ilə avamlığı, qorxaqlığı; Hacı Qara surəti ilə xəsisliyi, tənəkkərligi və s. tənqid etmişdir.

BİLƏSUVAR TOPONİMİ HAQQINDA

Şəfa SADIQOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: dos. H.Hüseynova

Coğrafi adlar xalqın milli və mənəvi sərvətidir. Toponim termini yunan mənşəli söz olub, “yer adı”, “coğrafi ad” deməkdir.

Toponimlərin tədqiqat işi daha qədimdir. Hələ XI əsrdə görkəmli türk dilçisi və coğrafiyaşünası Mahmud Qaşqarlı adların etimologiyası ilə məşğul olmuşdur. Bir çox yer adları vardır ki, onların tarixi daha qədim zamanlara gedib çıxır. Bunlardan biri də Suvar tayfalarının adı bu gün özündə qoruyub saxlayan Biləsuvar şəhəridir. Muğan düzənliyinin bir hissəsində yerləşən bu şəhərin ilk dəfə adı XIII əsrə aid mənbədə qeyd olunub.

Biləsuvar şəhərinin adı ilə bağlı xalq arasında bir sıra ehtimallar da yaranmışdır, ancaq bunlar xalq etimologiyasından başqa bir şey deyildir.

Suvarlar haqqında tədqiqatlar aparmış M.İsmayıl bu tayfaların hələ V-VI əsrlərdə, bəlkə də daha əvvəl bu yerlərə gəlmələrini qeyd edir.

Mənbələrin məlumatına görə Suvarlar V əsrin sonlarına qədər başqa türk xalqları kimi Böyük Hun imperiyasının tərkibində olmuşlar. Ancaq bu imperiyanın parçalanmasından sonra Avar, Suvar, Xəzər, Bolqar xanlıqları yarandı. Təşəbbüsü ələ alan Avarlar Suvarların xeyli hissəsini Qərbə doğru sıxışdırır.

Suvar etnonimini sintaktik yolla əmələ gəlmiş mürəkkəb etnonim kimi qeyd edən Həmdullah Qəzvinin fikrinə görə “pilə” sözü “ulu”, “böyük” mənasında, fars dilində isə “yanıb külə dönmüş düzənlik” mənasında işlənmişdir. Suvar adının ilkin mənası isə “itətdən, sözbəxan nəsəl” mənasında göstərilmişdir. H.Qəzvinə “Nüzhət-əl-qulub” əsərində həmçinin Suvar adının antroponim şəklində göstərilməsinə rast gəlinir.

Suvarların zəngin mədəniyyət tarixi də olmuşdur. Musa Qalanatlının “Ağvan tarixi” əsərində Suvarların “oda, suya, Aya, gözlərinə təəccüblü görünən şeylərə, xüsusilə də iri bədənli təsəvvür etdikləri “Tanrı xana” inandığı qeyd olunur.

Mənbələrin verdiyi məlumata görə Suvarların iştirak etdikləri döyüşlərin indiyədək təkrarı olmamışdır.

Suvarların Xosrov Ənuşirəvan tərəfindən Azərbaycana köçürülməsi Volqa və Don ərazisində onların sayının azalmasına gətirib çıxarmışdı.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək olar ki, Biləsuvar fars dilində "Suvarlar yaşayan çöl!" deməkdir. Bir sıra mənbələrdə "Suvar düzü" kimi də qeyd olunur.

N. HƏSƏNZADƏNİN ŞEİRLƏRİNDƏ ANTONİM SÖZLƏR

Ülkər BÜNYATOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. B.Y.Xəlilov

Antonimlər əsasən, kəmiyyət və keyfiyyət, zaman və məkan məzmunlu məfhumların əks cəhətlərini ifadə edən müxtəlif fonetik tərkibli sözlərdir.

Dünya yaranandan bəri əks, zidd cəhətlər üzərində yəni, qara- ağ, toy-yas, gündüz-gecə kimi əks, ancaq bir o qədər də bir-birinə bağlı ikiliklər üzərində qurulub. Belə olmasaydı insan ətrafı anlamaz, müqayisə apara bilməz, yaxşı pisdən, xeyir şərdən seçilməz, xeyirin, yaxşının qədri bilinməzdi.

Antonimlərdən ədəbi dildə, əsərlərdə, şeirlərdə, yazıçı və şairlər tərəfindən çox məharətlə istifadə edilir. Onların belə işləkliyi həmin sözlərin mətnə, cümləyə, fikrə verdiyi dolğunluq, emosionallıq, fikri daha dəqiq, müqayisəni daha inandırıcı verə bilmək xüsusiyyətindən irəli gəlir. Antonimlərin yerində işlədilməsi oxucuda həmin şeirlə, əsərlə bağlı daha çox fikir yaradır.

Nəriman Həsənzadə bundan çox gözəl istifadə etmiş, onun şeirlərinin məhz bu dolğunluğu, səmimiyyəti də elə antonimlərdən yerində istifadə ilə səciyyələnir. O, şeirlərində antonimlərin hər mənə növündən istifadə etməklə şeirlərindəki canayaxınlığı daha da artırmışdır.

Aynlıq qəm verir, görüş səadət

Qəmi də sən verdin, səadət kimi

Yaraşır insana mənəcə ey afət

Qəm də bir mənəvi ləyaqət kimi

Şair tərkibcə antonimlərin müxtəlifliyindən, alınma, həm də öz sözlərimizin poetikliyindən istifadə edərək yazır :

Sən eşit bunları, sıxılma fəqət

Arabir sevincim qəm qarışıqdır

Yüz təqib eləsin, qoy məni zülmət

Sən varsan dünyada, dünya işıqdır

Nəriman Həsənzadə belə bir maraqlı üsuldən da istifadə edərək təzad yaratmışdır:

Sən pələngsən, Azərbaycan

Tülkülərdir yanın-yөрөн

Tanıyıbdır onlar səni

Bir az da sən tanı öyrən

Biz bilirik ki, tülkü qədimdən əfsanələrdə, təmsillərdə folklorumuzda həmişə yaltaqlıq, hiyləgərlik, pələng işə cəsarətlik, məğrurluq kimi anlayışları ifadə edir. Bu sözlər ilk baxışda bir-birinin əksi olmasalar da, mənə cəhətdən bir-birinin əksidir. Bu incə detallı duymaq, bunu məhz şeirdə işlətmək Nəriman Həsənzadə yaradıcılığının özünəməxsusluğunun, gözəlliyinin sübutudur.

Ümumiyyətlə, Nəriman Həsənzadənin şeirlərində 300-ə yaxın antonim cütlüklərindən istifadə edilmişdir.

İNGİLİS DİLİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN ŞİFAHI NİTQİNİN İNKİŞAFI YOLLARI

Leylan CƏLALZADƏ

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər p.e.n.dos. M.F.Məmmədova

Azərbaycan dövlətinin bir sıra dövlətlərlə müxtəlif sahələrdə iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələri günü-gündən genişlənir. Xarici ölkələrlə belə əlaqələrin geniş vüsət alınması bu ölkələrdə yaşayan

xalqların dillərinin öyrənilməsinə tələbatı artırır, bu dillərin daha dərinlən və intensiv öyrənilməsinə tələb edir. Xüsusilə, dünya dövlətləri arasında və eləcə də beynəlxalq təşkilatlarda ümumi ünsiyyət vasitəsi funksiyasını yerinə yetirən ingilis dilinə son zamanlar ehtiyac və maraq güclənmişdir. Hazırda Azərbaycan Radio və Televiziyasında ingilis dilində tədris proqramları təşkil olunur, təlim xarakterli videofilmlər, səsli yazılar istifadə olunur, çoxlu dərslik və vəsaitlər çap olunur.

Müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın qarşısında xarici dövlət və beynəlxalq təşkilatlarla birbaşa ünsiyyətdə olmaq, onlarla müxtəlif xarakterli ticarət, iqtisadi mədəni və diplomatik əlaqə saxlamaq, xarici ölkələrdə özünün diplomatik korpuslarını açmaq, bu ölkələrdə özünün dövlət və xalq mənafeyinə uyğun olaraq rəngarəng işlər görmək və s.məsələləri həll etmək üçün xarici dilləri mükəmməl bilən, diplomatlara, jurnalistlərə böyük ehtiyac duyulmaqdadır. Bu baxımdan ingilis dili ölkəmizdə yalnız sadəcə olaraq xarici dil kimi deyil, diplomatiya dili, siyasət dili, işgüzar əlaqələr dili kimi öyrənilməlidir. Dünya dövlətləri ilə ümumi ünsiyyət vasitəsi olan ingilis dilini bilmədən əlaqə formaları yaratmaq mümkün deyildir. İngilis dilində tələbələrin şifahi nitqinin inkişafı yollarını tapmaq bu dilin daha da intensiv şəkildə tədrisinin keyfiyyətinin artmasına zəmin yarada bilər.

XX ƏSRDƏ AZƏRBAYCANLILARIN ERMƏNİ- DAŞNAK FAŞİSTLƏRİ TƏRƏFİNDƏN TARİXİ ETNİK TORPAQLARINDAN DEPORTASIYASI

Gülmar ƏKBƏROVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin I kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. Əli Məmmədov

Gün var əsrə bərabərdir, gün var ki, bir xalqın tarixini, mədəniyyətini özündə əks etdirir. Gün var ki, bir xalqın tarixində, mədəniyyətində, yaddaşında qara hərflərlə yazılır.

Bütün tarixi dövrlərdə böyük dövlətlərin dünyaya yiyələnmək, işğalçılıq siyasəti nəticəsində dünyanın bir sıra xalqları əzilməyə, soyqırımına (genosid) məruz qalmışdır.

XX əsrdə xalqımız Çar imperiyasının dəstəyi və erməni riyaklığı nəticəsində dörd mərhələdə amansızlığa məruz qaldı.

Azərbaycanın əzəli torpaqları hesabına "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq xülyası ilə çıxış edən erməni millətçiləri imperiyaya arxalanırdılar. "Böyük Ermənistan" xülyasının əsası hələ XVII əsrdə qoyulmuşdu. 1890-cı ildə Daşnaksütun partiyası təşkil edildikdən sonra ermənilərin Azərbaycana qarşı müttəşəkkil surətdə əsassız ərazi iddiaları başlamışdır.

1905-1906-cı illərdə Çar imperiyasının dəstəyi və ermənilərin əli ilə xalqımıza qarşı milli qırğın törədildi. Bu dövrə aid qeyri-rəsmi məlumatlara görə qırğınlarda ermənilər tərəfindən minlərlə adam qətlə yetirilmiş, 158 müsəlman kəndi dağıdılmış, müsəlmanlara qarşı 500-ə qədər cinayət hadisəsi qeydə alınmışdır.

1918-ci ilin martında Bakıda ictimai-siyasi vəziyyət gərgin idi. "Müsavat" partiyası Cənubi Qafqazın güclü siyasi partiyasına çevrilmişdi. "Müsavat"ın siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizəsi Şaumyan başda olmaqla Bakı Sovetini ciddi narahat edirdi.

1918-ci ildə törədilmiş soyqırında məqsəd müstəqillik ideyalarına və milli demokratik qüvvələrə zərbə vurmaq idi. Bu dövrdə "Qırmızı qvardiya" adı ilə təşkil edilmiş 10-12 minlik ordunun 70 %-ni ermənilər təşkil edirdi.

1918-ci il hadisələrində Bakıda və ətraf qəzalarda 50 minə yaxın dinc azərbaycanlı qətlə yetirildi. Şamaxı qəzasının 72, Quba qəzasının isə 122 kəndi yandırıldı. Erməni separatçıları törətdikləri vəhşilikləri nəinki inkar edir, hətta başqa siyasi don geyindirərək mart soyqırımını bolşeviklərlə müsəlmanlar arasında hakimiyyət mübarizəsi adlandırmışlar.

1948-53-cü ilin hadisələri xalqımız üçün daha ağır və üzücü oldu. Ermənistan SSR-də yaşayan 150 min azərbaycanlı öz tarixi etnik torpaqlarında deportasiya olundular. Bu hadisələrə düzgün siyasi qiymət müstəqillik qazandıqdan sonra ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən verildi.

80-ci illərdə azərbaycanlıların sonuncu nəfərindək Ermənistan-dan çıxarılması prosesi başa çatdı.

XXI əsrə xalqımız 1 milyondan artıq qaçqını olan və 20% torpağı işğal edilmiş xalq kimi daxil oldu.

İNKARLIQ BİLDİRƏN İFADƏLƏRİN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ

Təranə ƏLİYEVA

Bakı Slavyan Universitetinin
tərcümə fakültəsinin I kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: Dos. K.A.Naciyev

Rus dilindəki bir çox inkarlıq bildirən ifadələri və konstruksiya-
ları ingilis dilinə inkarsız və neqativ elementlərsiz tərcümə etmək
lazım gəlir. Aşağıda rusdilli şəxsin hər gün işlətdiyi suallar veril-
mişdir. Azərbaycan dilində bu cür verilə bilər:

- Вы не скажете, который час?
- Deməzsiz saat neçədir?
- Не подскажите, как проехать к Большому театру?
- Deməzsiz, Böyük teatra necə getmək olar?
- Не хочешь вечером в кино?
- Axşam kinoya istəmirsən?
- Вы на следующей остановке не выходите?
- Siz növbəti dayanacaqda düşürsünüz?

Hərfi tərcümədə bu cümlə çox qəribə səslənir:

- Will not you tell me what time is it?
- Əslində isə ingilis dilində deyilməlidir:
- Do you have the time?

Və yaxud:

- Can you tell me how to get to the Bolshoi theatre?
 - Do you want to go to movies?
- Don't you? Demək olmaz. Və əlbəttə,
- "Are you not " demək əvəzinə
 - Are you getting off at the next stop?
- Больше не болейте.--Daha ağrımayasız.

İngiliscə: Stay well demək daha yaxşıdır, nəinki "Don't get sick again"
Antonmik tərcümənin bu prinsipi daha formal cümlələrə də aid
edilir:

- Нелишне напомнить, что дискуссии подобного рода созда-
ют опасный прецедент.
- Bu növ müzakirələrin təhlükəli hal ala bilməsini xatırlamaq
yaxşı olardı.

- It should be recalled that such discussions create a dangerous
present.

- He менее важно соблюдать уже подписанные договоры.
- Artıq imzalanmış sazişə riayət etmək vacibdir.
- It is just equally important to comply with treaties already
signed.

- Artıq imzalanmış sazişə riayət etmək vacibdir.
"He paz" "Ни разу" arasındakı fərq daha ciddi diqqət tələb edir.
Belə fərqlər nəzərə alınmasa, sizin tərcüməniz çıxış edənin dediklə-
rinin əksi olacaq.

- Наша страна не раз заявляла о том, что готова принять
участие в обеспечении мира на Ближнем Востоке.

- Our country has repeatedly on several occasions declared that it
is ready to help bring peace to the Middle East.

- Bizim ölkəmiz Yaxın Şərqdə sülhün təmin olunmasında iştirak
etməyə hazır olduğunu dəfələrlə demişdir.

- Делегаты знают, что мы не раз приходили этим странам на
помощь, оказывая политическую, экономическую и военную под-
держку.

- The delegates know that we have often rendered assistance to
these countries providing political, economic and military support.

- Nümayəndələr bilirlər ki, biz neçə dəfələrlə siyasi, iqtisadi və
hərbi köməklə bu ölkələrə dəstək olmuşuq.

Çıxış edənin "не раз" və yaxud "ни разу" deməsindən əmin
olmaq üçün tərcüməçi bir neçə saniyə gözləməlidir.

"Неоднократно" müəyyən hallarda "не раз" kimi də tərcümə
olunur.

- Наша руководство неоднократно излагало свои позиции по
вопросам отношений с НАТО

- Our leadership has repeatedly stated its position on relations
with NATO.

- Bizim rəhbərlik NATO ilə əlaqədar olan suallara öz mövqeyini
dəfələrlə bildirmişdir.

"Не один", "bir neçə" məsələn "не один год", "не один месяц"-
"bir neçə il", "bir neçə ay" sözləri düzgün tərcümə olunmadıqda qulaq
asanları çaşdırma bilər.

- Не одному поколению дипломатов пришлось заниматься этим исключительно сложным вопросом.

- Belə mürəkkəb suallarla məşğul olmağa yalnız bir diplomat nəslə məcbur olmayıb.

- More than one generations of diplomats have to deal with this extremely complicated question.

Rus nitqlərinə qulaq asan hər kəsə məlumdur ki, “не случайно”- “təsadüfi deyil” kəlməsi çıxışçıların ən sevimli şablonudur. Kontekstdən asılı olaraq, bu fraza həm müsbət, həm də mənfə mənə daşıya bilər.

- Не случайно молодежь составляет часть международного движения.

- Təsadüfi deyil ki, gənclər beynəlxalq hərəkatın əsas hissəsini təşkil edirlər.

- It stands to reason that....

- Не случайно, что при обсуждении этого вопроса все выступающие подчеркивали необходимость перейти к практическим мерам.

- Təsadüfi deyil ki, bu məsələnin müzakirəsi zamanı çıxış edənlər praktik ölçülərin götürülməsini vurğulayırdılar.

- There are good reasons why

- Все эти факты носят неслучайный характер.

- Бütün bu faktlar təsadüfi xarakter daşıyır.

- This is not random collection of facts.

“Напротив” və “наоборот” sözləri ingilis dilinə heç də olduğu kimi tərcümə olunmur.

In fact-“напротив” sözünün uğurlu tərcüməsidir. Hərdən onu sadəcə “но” ilə əvəz etmək olur.

- Это не приближает урегулирование конфликта. Наоборот, речь идет о новом шаге, затрудняющем справедливое решение этой проблемы.

- Bu konfliktin həll edilməsi deyil. Əksinə (əslində) söhbət bu problemin ədalətli həllini çətinləşdirmək yolunda yeni bir addımdan gedir.

- This is not helping to resolve the conflict. In fact, this is a new step which is hampering a just solution to this problem.

İngilis dilinə tərcümə zamanı, budaq cümlədəki inkar hissəciyi baş cümlədə işləyə bilər:

- Боюсь, я не совсем ясно изъяснился.

- I don't think I've made myself quite clear.

- Deyəsən, özümü tam da təmizə çıxartmadım.

Bu cümlənin Azərbaycan dilinə hərfi tərcüməsi o qədər də uğurlu alınmır.

- Düşünmürəm ki, özümü tam təmizə çıxartdım.

XƏLİL RZA ULUTÜRK VƏ TƏRCÜMƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Zəminə ƏLİYEVƏ

Bakı Qızlar Universitetinin

filologiya-tarix fakültəsinin II kurs tələbəsi

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı və tərcümə məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biri milli istiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürkdür. O, «Qardaşlıq çələngi» (1982), «Dünyaya pəncərə» (1984), «Turan çələngi» (1992, 2005) adlı tərcümə kitabları və çoxsaylı elmi məqalənin müəllifidir.

Şair «Qardaşlıq çələngi»ndə 111 şairin əsərini dilimizə çevrərək çap etdirmişdir. Həmin poetik əsərlərin ideyası, motivləri milli, bəşəri ideallarla, xalq mənəviyyatı məsələləri ilə bağlıdır. Tərəqqi uğrunda mübarizə, vətənpərvərlik, humanizm və müstəmləkəçiliyə qarşı istiqlal əzmi həmin tərcümələrin başlıca leytmotividir. Xəlil Rza 1980-ci illərdə qardaşlıq məramının coğrafiyasını genişləndirmiş və onu dünya meridianları ilə qovuşdurmuşdur. Akademik Bəkir Nəbiyevin qeyd etdiyi kimi “Şairin tərcümə yaradıcılığını bir xəritə kimi təsəvvür etsək görərik ki, “Dünyaya pəncərə” vasitəsilə bu əlvan xəritəyə yunan, alman, fransız, ingilis, italyan, hind, yapon və başqa xalqların poeziya dünyasını əks etdirən yeni canlı rənglər, zərif xallar vurulmuşdur”.

“Dünyaya pəncərə” kitabında o, sülh, azadlıq, demokratiya, istiqlalçılıq, vətənpərvərlik və humanizm ideyalarını güclü əks etdirən əsərləri dilimizə çevirmişdir.

Xəlil Rza Ulutürk tərcüməçilik sənətinin həm bədii, həm də nəzəri məsələləri ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. O, həm klassik poeziya, həm də bəşər bədii fikrinin ən görkəmli nümayəndələrini dilimizə çevirmişdir. Tərcümədən yüksək keyfiyyət tələbi Xəlil Rzanın sənət missiyası olmuşdur. O, tərcüməçilik fəaliyyətinə 1955-ci ildən başlamış və ömrünün sonunadək davam etdirmişdir.

Şairin ilk tərcümə kitabı Laptevin «Balacalar» (1972) əsəri olmuşdur. Xəlil Rza Ulutürk tərcümələrində azadlıq, istiqlal, millilik, bəşərlik, xalq taleyi məsələləri ilə bağlı olan əsərləri dilimizə çevirməyə səy etmişdir. Şair tərcümədən ciddi bədii keyfiyyət tələb edirdi. Belə hesab edirdi ki, «gözəl şair, vətəndaş olmadan kamil tərcüməçi olmaq mümkün deyil». O, tərcüməçilikdə lirik başlanğıcı ilkin şərt hesab edir, sonra isə elmi filoloji əməyi qiymətləndirirdi. Onun mülahizəsinə «bədii tərcümə şairliyin alimlik ilə vəhdəti zəminində meydana çıxır».

Xəlil Rza Ulutürkün «Turan çələngi» kitabı 1992-ci ildə «Elm» nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuşdur. Əsər türk dünyasını, onun mənəviyyat qaynaqlarını bir məcrada birləşdirir. Kitabda türk, özbək, qazax, qırğız, türkmən, Krım türkləri, tatar və Azərbaycanın dünya şöhrətli sənətkarlarından örnəklər dilimizə çevrilmişdir. Xəlil Rza 53 türk sənətkarından qəzəllər, qəsidələr, rubailər, qitələr vermişdir. Şair bunları ortaq dil, ortaq məkan təfəkkürü, ideya-nəzəri qaynaqları kimi dəyərləndirmişdir. Bunun səbəbi təkcə etnik qohumluqda, dil yaxınlığında deyil, təxminən eyni tarixi-mədəni inkişaf mərhələləri keçməsinə və əsrlər boyu oxşar ədəbi-ənənələrə malik olmasındadır. Şair türk xalqlarının poeziyalarına çox mühüm dəyər verirdi. «Bir sıra ədəbi janrların, poetik formaların bənəziyyəsinin çox vaxt ümumi olması, ən başlıcası ictimai ədalət uğrunda şərə qarşı mübarizə, məhəbbət, qəhrəmanlıq, humanizm türk xalqlarının tarixi inkişafının yönümü və məzmununu təyin etmişdir».

Xəlil Rza Ulutürk Azərbaycan klassiklərindən Əfzələddin Xaqani, Qətran Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Nəsirəddin Tusi, Saib Təbrizi, Mirzə Şəfi Vazehi dilimizə tərcümə etmişdir. Şairin arxivində «Sirlər xəzinəsi»nin tərcüməsi ilə bağlı iki rəyə rast gəldim. Onlardan biri Əkrəm Cəfərin, digəri Əbülfəz Hüseynlinindir. Hər iki rəyçi əsərin tərcüməsini yüksək qiymətləndirmişdir. Əsərin çapı 1988-ci ildə mümkün olmuş və Xəlil Rza kitaba ön söz- «Bədii sözün

tanrısı» adlı elmi təhlili məqalə də yazmışdır. «Sirlər xəzinəsi» ilk dəfə 1844-cü ildə ingilis şərqşünası Natan Bland tərəfindən Londonda nəşr edilmişdir. Xəlil Rza Nizami yaradıcılığını açmaq, XII əsrə məxsus mətləbləri XX əsrin oxucularına çatdırmaq istəyirdi. Yeni bədii tərcümənin mühüm üstünlüklərindən biri budur ki, Xəlil Rza hərfi tərcümənin əsiri olmamış, yaradıcı tərcüməçi yolunu tutmuş, tərcüməyə çətin yatan ifadə və tərkiblərin azərbaycanca sənətə kəşf edə bilmişdir. Nizami dühasının bəşəriliyi və humanizmi Xəlil Rzanı dahi şairə yaxınlaşdırmış, nəticədə onun lirik əsərlərini, habelə, «Xəmsə» əsərlərini dilimizə çevirmişdir. Sənətkar Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikri ilə bərabər, Y.B.Bertelsin, A.Y.Krımskinin tədqiqlərinə hörmətlə yanaşmışdır. Xəlil Rza Türkiyə poeziyasından Əhməd Ər, Yəhya Kəmal Bəyath, Nəcin Fəzayıl Qısakürək, Tofiq Fikrət, Arif Nihat Asya, Faqur Nəfiz Çamlıbel, Məhəmməd Akif Ərsoy, Orxan Seyfi Orxon, Namiq Kamal, Nazim Hikmət, Yusif Ziya, Behcət Kamal Çağlar, Nihal Atsız, Yəhya Kəmal Bəyatlı, Rauf Pərfi və başqalarının poeziyasından seçmə nümunələri dilimizə uyğunlaşdırmışdır. Onun özbək poeziyasından çevirmələri də çoxdur.

Xəlil Rza rus, Ukrayna, belarus xalqları poeziyasından tərcümələrin də müəllifidir. Sənətkara görə tərcüməçi yalnız öz bədii istedadını deyil, həm də mənsub olduğu xalqın poetik mədəniyyətini, çoxəsrlik təcrübəsini yardımı çətinlikdə bu yarışda qələbə qazana bilər. Fəxr ilə demək olar ki, Azərbaycan klassikləri bu yarışdan həmişə üzünə çıxmış, mənsub olduqları xalqın, dilin və mədəniyyətin ləyaqətini, qüdrətini təsdiq və təmsil etməyi bacarmışlar. Xəlil Rza bildirirdi ki, dilimizə gözəl tərcümə olunması sənətkarlar bizim öz sənətkarlarımıza çevrilir, doğmlaşır.

Xəlil Rza tərcümə sənətinin həm nəzəriyyəsi, həm də problemləri ilə bağlı olan «Tərcümə və bədii dil», «Ukrayna poeziyası və bədii tərcümənin aktual problemləri», «Mayakovski və çağdaş Azərbaycan poeziyasının aktual problemləri», «Tərcümənin bədiiyyəti uğrunda» və başqa ciddi elmi məqalələrin də müəllifidir.

PEDAQOJİ DİAQNOSTİKANIN MAHIYYƏTİ

Şəfa ƏLİZADƏ

ADPU-nun Filologiya Fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: Ümumi pedaqogika kafedrasının
müəllimi Orucova Sahilə

Təlim prosesinin əsasını təşkil edən və bir-birilə üzvi əlaqədə olan- məqsəd, məzmun, forma, metod və vasitə kimi komponentlərin ümumi vəzifəsi böyüyən gənc nəsilin kamil insan - ən yüksək insanı keyfiyyətləri, mənəvi dəyərləri özündə cəmləşdirən və fəaliyyət prosesində ona əməl edən şəxsiyyət kimi formalaşmasıdır.

Belə kəmiyyətlərə malik insanların yetişdirilməsində təhsil və təlim prosesinin aparıcı rolu vardır. Ona görə də təlimin məzmunu, təlim-tərbiyə metodları bütün dövrlərdə aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Təlim prosesinin idarə olunması, hər şeydən əvvəl, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə, imkanlarına, tərbiyəliliyinə, inkişafına əsaslanır. Buna diaqnozlaşdırma yolu ilə nail olunur.

Həyatda diaqnoz sözünü tez-tez eşidirik. Diaqnostika” sözü yunan dilində olan “diaqnostikos” (müəyyən edən) sözündən götürülmüşdür. İntibah dövründə diaqnostika artıq tibbi termin kimi xəstəliyin müəyyən edilib üzə çıxarılması kimi başa düşülürdü. XX əsrdə bu anlayış fəlsəfə, psixologiya və digər sahələrdə geniş tətbiq olunmağa başlamışdır. Pedaqoji diaqnostika isə didaktik prosesin baş vermə şəraitini, onun nəticələrini dəqiq üzə çıxarır, qiymətləndirir və təhlil edir. Pedaqoji diaqnostika şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının nəticələrinə, belə nəticələrin baş vermə səbəblərini və pedaqoji prosesin tamlığının xarakteristikasını müəyyən etməyə yönəlmişdir. Diaqnostika- insan orqanizminin, hər hansı cihazın, hər bir çətin iş sisteminin əvvəlcədən öyrənilməsidir.

Müəllim üçün pedaqoji diaqnostika iki rolu birdən yerinə yetirməyi tələb edir. Əvvəla, diaqnostikanın köməyi ilə şagird və müəllimlərin səmərəliliyi öyrənilir, ikicisi isə diaqnostika dərk etmə alətidən formalaşdırma alətinə verilir.

Beləliklə, diaqnostika şəxsiyyətin fəaliyyəti olaraq sosial professional sahənin vacib tərkib hissəsidir. Şəxsiyyət inkişafının qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi və axtarışı ilə məşğul olan bu elm tədqiqatın forma və metodlarını təkmilləşdirməklə, konkret sosial-pedaqoji

obyektlərin vəziyyətini müəyyənləşdirməklə, onların normal fəaliyyəti və inkişaf dərəcəsini ortaya çıxarmaqla subyektin sosial-psixoloji hərəkətinə praktik kömək göstərir.

Pedaqoji diaqnostikanın mahiyyətini dərk etmək üçün müqayisə etmək yerinə düşər. Həkim isə hər şeydən əvvəl xəstəliyin səbəbini müəyyən etməklə başlayır, sonra onun gedişini proqnozlaşdırır, yalnız bundan sonra dərmanı yazır. Müəllim də, hər şeydən əvvəl şagirdinin keçmişinə “nəzarə salır”. Bundan sonra o, tərbiyənin müxtəlif məqsədləri ilə şagirdin əldə etdiyi nailiyyətləri əlaqələndirərək onun gələcəyini müəyyən etməyə cəhd edir. Yalnız keçmişin təhlili, indiki zaman diaqnostikası əsasında gələcəyin proqnozlaşdırılması mümkündür.

Müəllim və şagird təcrid edilmiş şəraitdə yaşayıb fəaliyyət göstərmir, onların hər biri ətraf mühitdə baş verən hadisələrlə sıx bağlıdır. Bu əlaqənin təlim-tərbiyə prosesinə təsiri dəyişgəndir, ola bilər ki, sabah öz təsir qüvvəsini tamamilə itirsin, başqası isə əksinə, yalnız gələcəkdə özünü göstərə bilər. Əgər, bu təsirlərin hər birinin rolu olub, olur və olacaqsə onda diaqnostikada təsirlərin hər biri ətraflı öyrənilməlidir. Bu zaman müəllimin tədqiqatçılıq hazırlığından daha çox təcrübə və intuisiya onun köməyinə çatır.

Bütün bunların hamısı pedaqoji diaqnostikanın mahiyyətini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bir tərəfdən pedaqoji diaqnostika şagird həyatının xarici təzahür şəraitini öyrənməyə istiqamətlənir, digər tərəfdən, diaqnostika üçün şagirdin daxili dünyasının öyrənilməsi əsas yer tutur.

Pedaqoji diaqnostikanın mahiyyəti məhz bundan ibarətdir. Başqa sözlə desək, böyük rus pedaqoqu K.D. Uşinskinin aşağıdakı fikirləri bu gün də heyrətləndirəcək dərəcədə özünü doğruldur: “Əgər müəllim insanı hərtərəfli tərbiyə etmək istəyirsə, onda onu hərtərəfli öyrənməlidir”. Bu fikir pedaqoji diaqnostika vasitəsilə təlim-tərbiyənin səviyyəsini yüksəltmək istəyən hər bir müəllim üçün deyim olmalıdır.

TƏHSİLİN QLOBALLAŞMASININ İNKİŞAF TENDENSİYALARI

Ülkər ORUCOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: Ümumi pedaqoqika kafedrasının
müəllimi Orucova Sahile

Texniki tərəqqinin təsiri nəticəsində ideyalar mübadiləsi ölkələr arasında qarşılıqlı əlaqələri gücləndirir, qloballaşma adı altında ifadə olunan məhfum daha aydın dərk edilir.

XX əsrin ortalarından başlayaraq dünyada baş verən dəyişikliklərin köklərinin dərk edilməsi idarə olunmayan iqtisadi yüksəlişin insanların təbii yaşayış mühitinin dağılmasına və bərpa olunmayan mövcud resursların tükənməsinə aparan mənfi nəticələrilə toqquşma, nüvə və baktoreoloji silahların böyük ehtiyatlarının olması nəticəsində bəşəriyyətin rastlaşdığı real təhlükə, terrorizm, milli və ərazi münaqişələri-bütün bunlar ictimai quruluşun ayrı-ayrı sahələrində əsas qlobal problemlərin həlli üçün yeni təşkilati formaların axtarışının vacibliyini diktə edirdi.

Yer kürəsindəki bütün dövlətlərin iqtisadi, sosial, mədəni və texniki inkişafına şərait yaradılmasına və qlobal sülhü möhkəmləndirmək məqsədilə mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə ehtiyac var. Bir sözlə, Avropada əməkdaşlıq üzrə qətnamədə qeyd edildiyi kimi, millətlər arasında təhsil, elm, mədəniyyət və informasiya sahəsində YUNESKO-nun nizamnaməsinin prinsiplərinə uyğun olaraq əməkdaşlığın inkişafı sülhün möhkəmlənməsində və beynəlxalq anlaşmada mühüm rol oynayır.

Beləliklə, xalqların bu arzularının reallaşması "Boloniya" prosesində öz əksini tapdı. Boloniya prosesinin əsl mahiyyəti perspektiv illərdə ali təhsil zonası adlanan və fundamental fəaliyyət prinsiplərinin eyniliyinə əsaslanan ümumavropa ali təhsil sisteminin formalaşdırılmasından ibarətdir. 2010-cu ilə kimi bütün Avropa ölkələrinin Boloniya prosesinə qoşulması gözlənilir.

Təhsil sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın Boloniya prosesinə aparan ən önəmli yolu 1998-ci ildə Böyük Britaniya, Almaniya,

İtaliya, və Fransa'nın təhsil nazirliyinin imzaladığı İorbona Deklarasiyasından başlanır.

Avropanın bu və ən aparıcı dörd ölkənin imzaladığı digər deklarasiyada tələbə və alimlərin qitədə sərbəst toplaşib bilikləri sürətlə yaya bilmək imkanları, ali təhsil alanların əksəriyyətinin milli sərhədlərdən kənar təhsildən faydalanmaları, ömür boyu təhsil almaq, tədris və təhsildə mövcud maneələri aradan qaldırmaqla aktiv mobiliya artırmaq, iki əsas mərhələli təhsil aləmində iştirak etmək hüquqları, xarici dilə yiyələnmənin inkişafı və yeni informasiya texnologiyasından istifadə imkanları və s. əsas müzakirə obyektinə olmuşdur.

Ali təhsil sahəsi üzrə Avropa nazirlərinin verdiyi bəyanatda, Boloniya prosesinə istənilən ölkənin qoşulması üçün avropalı ekspertlərin həmin ölkənin təhsil sistemləri üzrə apardıqları araşdırmalar və monitorinqlərin nəticələri, tədrisdə kredit sisteminin tətbiqi, dərəcələrin verilməsi, tədris prosesinin təşkili və s. haqqında fikirləri əsas götürülür. 2001-ci ildə 32 Avropa ölkəsinin ali təhsil nazirləri Praqada görüşdülər. Həmin görüşdə Boloniya deklarasiyasının əsas müddəaları təsdiq edilməklə yanaşı, ali təhsil, ixtisaslaşmaların çevik, asan başa düşülən və müqayisə edilə bilən proqramların hazırlanması məsləhət görüldü.

Avropa Şurası Baş direktorluğu tərəfindən 17-18 may 2004-cü il tarixdə Strasburq şəhərində Qafqaz ölkələrinin təhsil nazirlərinin konfransı keçirilmişdir. Konfransda Azərbaycan Respublikası təhsil naziri M.Mərdanov da iştirak etmiş və rəsmi Bəyannaməyə imza atmışdır.

Bu bəyannamənin əsas məğzi Avropa təhsilinin norma və standartlarına uyğun olan yeni qanunvericilik sənədlərinin hazırlanması və qəbul edilməsi, təhsil sahəsində islahatların aparılması, təhsil sahəsində həyata keçirilən beynəlxalq proqramlarda fəal iştirak etmək, Avropa təhsil məkanına inteqrasiyanı sürətləndirmək məqsədilə informasiya və təcrübə mübadiləsindən səmərəli istifadədən ibarət olmuşdur.

2003-cü il 19 sentyabr tarixində 33 Avropa ölkəsinin ali təhsil nazirlərinin Berlin görüşü keçirildi. Əvvəlki illərdə görülmüş işlərə nəzər salmaqla yanaşı, yeni vəzifələri və üstün sahələri müəyyən edən bəyanat qəbul olundu.

2003-cü il konfransında ümumavropa təhsil məkanına qoşulma şərtləri də göstərilmişdi. Bunun üçün birliyə üzv olmaq istəyən hər bir ölkə öz ali təhsil sistemlərində Boloniya prosesinə qoşulmaları üçün hazırlıqları barədə rəsmi bəyanət verməlidirlər. Bəyanatda ali təhsil sahəsindəki dəyişikliklər və qanunvericilik islahatları, ali təhsillə məşğul olan səlahiyyətli dövlət qurumlarının strukturu, təhsilin keyfiyyətinin təmin olunması üzrə milli sistemin olub-olmaması, təhsilin keyfiyyətinin mətbuat vasitəsilə geniş kütləyə çatdırılması, ölkənin iki əsas pilləyə əsaslanan ali təhsil sistemində daxil olması, dərəcələrin tanınması, təhsil müddətləri, tələbə akademik heyətinin mobilliyi, ömür boyu təhsilin istiqamətləri, öyrənmənin optimal yolları, Avropa dəyərlərinə töhfə verən beynəlxalq əməkdaşlıq, Avropa ali təhsilinin üstünlükləri və milli Boloniya strategiyası barədə rəsmi hesabat verilməlidir.

M. ŞƏHRİYAR YARADICILIĞINDA DİL TƏƏSSÜBKƏŞLİYİ

Gülnaz ƏMİROVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. Elman Quliyev

Şəriyar yaradıcılığının milli dəyərlərindən danışarkən ilk növbədə onun vətənpərvərlik mövqeyini əks etdirən əsərlərindən bəhs etmək lazımdır. Şəhriyarın doğma ana dilində yazdığı əsərlər onun yaradıcılığının bizim üçün xüsusilə qiymətli olan tərkib hissələrindən biridir. Hələ müəllifin sağlığında klassik bir əsər kimi etiraf edilib şərafəndirilən «Heydərbabaya salam» poeması dilimizin anlaşıldığı bütün ölkələrdə haqlı şöhrət qazanmışdı. Bunun birinci səbəbi, əlbəttə, «Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz» -deyən şairin ana dilinə sonsuz məhəbbəti və dilimizin zənginliklərinə dərinindən bələd olması idi.

Dahi Şəhriyarın Azərbaycan dili qarşısında ən böyük xidməti «Heydərbabaya salam» poeması və Cənubi Azərbaycanda bu dilin sadə ədəbi dil formasını yaratması, eyni zamanda ana dilində yazıb-

yaratmaq ənənəsini bərpa etməsidir. Şəhriyarın belə uğur qazanması onun dil sadəliyinə malik olması ilə yaxından bağlıdır. Şairin əsl vətəndaş mövqeyi doğma dil təəssübkeşliyi, sözdən məharətli istifadə bacarığıdır. Təbii olaraq, Şəhriyar dil probleminə tarixi şərait kontekstindən yanaşır. Hər şeydən əvvəl, dil millətin varlığının əsas göstəricisidir. Hər bir xalqın öz vətəni, adəti və əqidəsi olduğu kimi öz dili də vardır. Bu dilə ana dili, doğma dil, vətən dili deyirlər. Ana dili o dildir ki, onu bütün xalq bilir, xalq o dildə danışır.

Şəhriyar şeirinin Azərbaycan dilinə əsasən iki aspektdən münasibəti vardır. Əgər, birinci halda bu dilin gözəlliklərindən onun bir növ başqa dillərlə müqayisəsindən söhbət açılarsa, ikinci halda, şairin doğma dilinin yüksəldilməsi, onun üzərində cilaləmələr aparması və s. barədə öz işlərindən fəxrlə danışdığı nümunələrə rast gəlirik. Öz ana dilinin təəssübkeşliyi Şəhriyar sənətində xüsusi bir mərhələdir. O, doğma dilinin üzləşdiyi çətinlikləri, bu dilin intəhasızlığı, danışmaq və şeir kimi əvəzolunmazlığı və s. haqqında bu fikirləri söyləyir.

Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz

Özgə dilə qatsan bu əsil dil əsil olmaz

Öz şeirini farsa, ərəbə qatmasa şair

Şeiri eşidənlər, oxyanlar nəcib olmaz

Şəhriyar öz dilini sevən və ona yaradıcı yanaşan bir dahi olmaqla bərabər, Azərbaycan dili qarşısında çəkilən hər bir səddi dağıtmağa cəhd edən, tarixən onun üzləşdiyi qadağalara kəskin etiraz edən mübarizə meydanına atılan təəssübkeş ziyalıdır.

BAĞLAYICI, SÖZÖNÜ VƏ HİSSƏCİK

Safura EYVAZOVA

Bakı Slavyan Universitetinin

tərcümə fakültəsinin I kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. R.Novruzov

Artıkdən başqa 3 amil-bağlayıcı, sözünü və hissəcik tərcümə zamanı tərcüməçiyə çətinlik törədir. Onlardan ən çətinini odur ki, tərcüməçi hərfi tərcüməyə səy göstərir. Tədqiqatlar göstərir ki, sözönlərinin düzgün yerində işlədilməməsi sinxronların tərcümə zamanı

buraxdığı qrammatik səhvlərin 28%-ni təşkil edir. Həmçinin bağlayıcı və hissəciklərin də düzgün tərcümə olunmaması çətinliyə səbəb olur. Rus dilində “а” və “и” bağlayıcıları yalnız but yaxud and kimi deyil, həmçinin “while” kimi də tərcümə olunur. Летом я играю в теннис, а зимой хожу лыжах..Yayda mən tenis oynayırəm, lakin qışda sürürəm. In summer I play tennis but/and in winter I ski. In summer I like tennis while in winter i like to ski {to kaloke’ri eğo ne’zo tennis, ke tom ximona kano ski}

Rus dilində “и”bağlayıcısının mənası intonasiyadan asılı olaraq dəyişə bilər.

И она ушла. И она ушла.

Intonasiya mərkəzi əvəzliyin üzərinə düşərsə, cümlə “she also left” “O da getdi” kimi,felin üzərinə düşərsə,”and after that she left” “Bundan sonra o getdi ” kimi tərcümə olunur.

“И” bağlayıcısı hərəkəti gücləndirdikdə, ingilis dilinə tərcümə olunarkən sözüün mənasının açıqlaması konstruksiyasından istifadə olunur.

He знаю что улыбнулся.

O, heç gülümsəmədi də.

He didn't even smile.

{ute zen xamogelase}

“И” bağlayıcısının “also, too” və ya “as well” kimi mənalara ola bilər.

Мы предложили и другой вариант.

Biz başqa yol da göstəririk.

We also made another proposal/we proposed another version as well. {Protiname ke ali ekzoxi}

Əgər tərcüməçi tərcümə zamanı feldən sonra “и” bağlayıcısını unudubsa onda “also” dan daha yaxşı səslənən “too” və ya “as well”-dən istifadə edə bilər.

Такой мир может быть создан и на Ближнем Востоке.

Belə sülh Yaxın Şərqdə də qurula bilər.

Such (a) peace can be established in the Middle East too/as well.

{Tatis kosmos bari na zimiurgisi ke stin Eği Anatoli}

“He...и”(nə...nə də) konstruksiyasını “nor” kimi göstərmək olar.

Администрация США не откликнулась и на предложение о моратории на любые ядерные взрывы.

Nor did the US administration respond/react to the proposal for a moratorium on all nuclear explosions.

{I zioxisi ton I.P.A.zen ekfere ğnomi ya tin apoğorevsi ya ta ola izi ton pirinikon elektriseos}

Əgər “и” bağlayıcısını eşidib tərcüməçi “The US administration has not responded” deyibsə o zaman o,”morever” yaxud “addition” sözlərini deyib cümləni bitirə bilər.

Müxtəlif dillərdə bağlayıcıların arasında çox böyük fərq var və hərfi tərcümə çox təhlükəlidir.

“The pear is in the bowl”cümləsi armudun heç də şüşənin içində olduğunu bildirmir.

Aşağıda olanlar yiyəlik hal şəklində olan lakin ingilis dilinə müxtəlif sözlərlə tərcümə olunan bir neçə nümunə var.

Улицы были мокрыли от дождя.

Küçələr yağışdan islanmışdı.

The streets were wet with rain.

{I dromi itan vregmeni apo vroxi}

Зевать от скуки

Boşluqdan əsnəmək

To yawn from, out of boredom

{xasmavrimə apo ania}

Yönlük hal “не до ” yiyəlik hal konstruksiyasını aşağıdakı kimi ingilis dilinə çevirmək lazımdır.

Мне было не до них

Onların haşında deyildim.

I couldn't deal with them/I didn't have time for them.

{zen' ıxa xrono ya avtus}

“ по” sözü ingilis dilinə bir çox tərcümə olunur

По шоссе

Along the highway

Şose ilə

{Sto dimosio dromo}

Ходить по магазином

Mağazınları gəzmək.

From store to store

{piyeno sta mağazia}

SALYANIN OYKONİM VƏ URBANONİMLƏRİ

Əzizə CƏFƏROVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. Nəbi ƏSGƏROV

Salyan rayonunun ərazisi ölkəmizin ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Bu ərazidəki oykonim və urbanonimləri öz tarixiliyi və semantikasını ilə diqqəti cəlb edir. Rayon ərazisində aşağıdakı yer-yurd adları etimoloji baxımdan müxtəlif istiqamətdə təhlil edilmişdir.

Xurşud – məlum olduğu kimi, “Xurşud” fars sözü olub mənası “günəş” deməkdir. Bu kəndin adı bəzən şahsevərlərin Xurşud tayfa-larının adı ilə də əlaqələndirilir.

Beşdəli – Beşdəli oykonimindəki “beş” say, “dəli” isə igid mənə-sində işlənmişdir. Məlumdur ki, çox əvvəllər igid, qoçaq döyüşçülərə dəli deyirdilər. Bu toponimin semantikasını başqa anlamda izah edənlər bu kənddə, əsasən, behişt-əhlinin, yəni mömin insanların yaşamasına əsaslanmışlar.

Ağa Məhəmmədli, Cığırxan, Xankeçən – “Cığırxan” çox güman ki, “Cahar kan”, yəni “Dörd ev” mənasında yaranmış, sonralar isə təhrifə uğrayaraq indiki vəziyyətə düşmüşdür.

Belə ehtimal edilir ki, Muğandakı “Ağa Məhəmmədli” və “Xan-keçən” kəndləri o vaxt Ağa Məhəmməd şah Qacarın qoşundan ayrı düşüb, burada qalmış adamları tərəfindən bina edilmişdir.

Arvatan – Bəzilərinin fikrincə bu “araba batan” sözünün qısal-dılmış formasıdır. Başqaları isə belə hesab edir ki, bu toponimin adı “Ay batan”dır. Kənd doğrudan da Salyanın qərbində yerləşir.

Qaraçala - Qaraçala oykoniminin “qara” komponenti “böyük” mənasında izah edilir. “Çala” çökəklik anlamında işlənmişdir. Oyko-nimin semantikasını bütövlükdə “böyük çökəklik” anlamındadır. Belə rəvayət olunur ki, burada qurunt sularından ibarət çala yerləşmiş. Bu çalanın üzərini neft örtərək qara rəngli çala adlanmış və bu kəndin adı “Qaraçala” kimi yaddaşlara həkk olmuşdur.

Salyanın qədim məhəllələri

Qasım suatı – bu məhəllə Yunis Zərgərli küçəsində, Kürün sahilində yerləşmiş. Deyilənlərə əsasən, keçmiş zamanlarda Kür çayından su götürmək və istifadə etməyə çox çətinliklə nail olarmışlar.

Bunun üçün ağac və taxta parçasından “suat” adlanan kiçik körpücük yaradılmış. Bu suat da məhz Qasım bəy tərəfindən yaradıldığından həmin ərazi “Qasım suatı” kimi yaddaşlara həkk olmuşdur.

Köhnə bərəağzı – bu məhəllə Mirzağa Quluzadə adlanan küçənin bir hissəsində yerləşir. Deyilənlərə əsasən keçmiş zamanlarda Kür çayı üzərində körpü olmadığından bütün yüklər bərə vasitəsilə Kür çayından keçirilirmiş, həmin gəmilər şəhərin bu ərazisində sahilə yan aldığı üçün el arasında bu məhəllə “Bərə ağzı” kimi tanınmışdır.

Heyvalıq - bu məhəllə hal-hazırda Təbriz Xəlilbəyli adlanan kü-çənin bir hissəsində yerləşir. Bu məhəllənin Heyvalıq adlandırılma-sının əsas səbəbi isə belədir. Azərbaycanın bir çox rayonlarında yayıl-an söz-söhbətə əsasən, ən dadlı meyvələrdən biri olan heyvanın Salyan rayonunda olmadığı, daha doğrusu yaxşı növ heyva sortlarının becərilmədiyini söylənmiş. Lakin aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunur ki, əksinə, həmin məhəllədə ən dadlı, gözəl heyva sortları yetişdirilmiş. Bu səbəbdən də həmin məhəllə “Heyvalıq” adlandırılıb.

Cındıra məhəllə - bu məhəllə ilk öncə Salyanın Taleh Davud-zadə adlanan küçəsinin bir hissəsini əhatə edirmiş. Bu məhəllədə Salyan rayonunun ən kasıb əhalisinin ən aşağı təbəqəli insanları yaşayırmış. Nəticədə burada tikilən evlərin və başqa bağətrafi tikililər də həddən artıq səliqəsiz olduğu üçün bu məhəllə rayonun digər sahələrindən məhz özünün səliqəsizliyi və kasıb insanları ilə seçildiyi üçün el arasında buranın “Cındıra məhəllə” adlandırılmasına səbəb olub.

Lütlər məhəlləsi - bu məhəllə indiki Avtovağzal ərazisində yer-ləşir. Avtovağzal ərazisində soyğunçuluq həddən artıq çox olduğu üçün həmin ərazi Lütlər məhəlləsi deyərək adlandırılmışdır. Bir çoxları isə bu məhəllənin Lütlər adlandırılmasını burada olan heykələ görə əsaslandırmışlar.

Çərəçəyi məhəlləsi – Salyanın kiçik bir hissəsini əhatə edən bu məhəllənin Çərəçəyi adlanmasına əsas səbəb burada məşhur həsir toxuyanların məskunlaşması olmuşdur.

Salyan rayonu bu səpgili oncmastik vahidlərlə zəngindir.

“MÜSİBƏTİ - FƏXRƏDDİN “FACİƏSİNDƏ QADIN OBRAZLARI

Gülzar MƏHƏRRƏMOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: dos. R.Əhmədov

XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında və mədəniyyətində yeniliklər baş verdi. Bu yenilik ədəbiyyatımızda yeni bir ədəbi janrın yaranmasına səbəb oldu. İlk dəfə Nəcəf bəy Vəzirov “Müsibəti- Fəxrəddin” əsəri ilə faciə janrının əsasını qoydu.

Əsərdə dövrün problemləri: köhnəliklə - yenilik, geriliklə - inkişaf, nadanlıqla- maarifçilik, bəylik dövrünün qütbləri, qan davası öz əksini tapmışdır.

“Müsibəti Fəxrəddin” faciəsində toxunulan əsas problemlərdən biri də qadın problemi idi. Qadın mövzusu ədəbiyyatımızda dəfələrlə işlənmişdir. Elə bir yazıçı, şair tapılmaz ki, yaradıcılığında bu mövzuya toxunmamış, qadınları təsvir və tərənnüm etməmiş olsun. Zaman – zaman nəzm və nəsr əsərlərində müxtəlif xarakterli qadın obrazları yaradılmışdır. Bu obrazlardan bəzisi müsbət, bəzisi mənfi planda verilmişdir. Həmçinin qadın sürətləri müxtəlif təbəqədən çıxmış insanları təmsil etmişdir. Sadə xalq nümayəndəsindən tutmuş bəy, xan nəslini əks etdirən qadın obrazlarına rast gəlinir.

Görkəmli sənətkarlarımız N. Gəncəvi, M. Füzuli, A. Bakıxanov, İ.Qurtqaşınlı və başqalarının yaratdığı qadın obrazları humanist, ədalətli, əməksevər, sülhün, gözəlliyin, zərfliliyin rəmzi olmuşdur. Qeyd etdiyimiz sənətkarlar qadını cəmiyyətin əsas qüvvəsi hesab etmişlər.

Bu baxımdan Nəcəf bəy Vəzirovun yaratdığı qadın obrazları da diqqəti cəlb edir. “Müsibəti- Fəxrəddin” faciəsində Səadət xanım, Mələk xanım, Gülbahar, Hürü nənə sürətlərinin hər birinin öz fərdi xüsusiyyətləri, fərdi düşüncə tərzləri vardır. Adlarını çəkdiyimiz qadınları xarakterik xüsusiyyətlərinə görə iki yerə ayırırlar:

1. Mənfi ehtirasın təmsilçisi –Mələk xanım
2. Müsbət ehtirasın təmsilçiləri-Səadət, Gülbahar, Hürü nənə

Göstərilən bu mənfi və müsbət obrazlar vasitəsilə yazıçı iki məsələyə toxunmuşdur.

1. Dövrün qadına münasibətinə
2. Qadının dövrün hadisələrinə olan münasibətinə

Birincini Gülbahar, Hürü nənə kimi obrazların simasında, ikincini isə Səadət xanım, Mələk xanımın simasında görə bilərik. Belə ki, Gülbahar, Hürü nənə hadisələrə müdaxilə edə bilmirlər, acizdirlər. Lakin əks qütblərdə olsalar da, Mələk xanım da, Səadət də dövrün hadisələrinə təsir edə bilirlər.

Dövrün qadına münasibəti vasitəsilə yazıçı XIX əsrdə Azərbaycan qadınlarının hüquqsuzluğunu, kölə halında olduğunu, qadının dövrə münasibətində isə artıq qadınların da öz hüquqlarını müdafiyyə qalxdığını, geriliyə qarşı çıxdığını, maarifçilik ideyalarını təbliğ etdiyini və Mələk xanım kimi mənfi ehtiraslı qadınların bunun əksinə olaraq intiqam eşqi ilə yaşamasını, xalqın faciəsinə səbəb olmasını göstərmək istəmişdir.

Yazıcının qadına humanist münasibətini göstərən faktlardan biri də əsərin əsas qəhrəmanlarından biri olan Səadət xanımın hələ XIX əsr şəraitində təhsilli olması idi.Nəcəf bəy Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” faciəsində qadın obrazlarına seçdiyi adlar da maraqlıdır .Bu baxımdan Səadət xanım və Mələk xanımın adı fərqlənir. Əsrin baş qəhrəmanlarından olan Səadət xanımın adını yazıçı bəlkə də, təsadüfi seçməmişdir. Səadət xanım kimilərin gələcəkdə Azərbaycan qadınlarının səadətinə yol açacağını göstərmək istəmişdir. Bunun əksinə olaraq Mələk xanımın adı ilə əməli ziddiyyət təşkil edir.Qadın sülhün təmsilçisi kimi tanınsa da Mələk xanımda qan tökmək, öldürmək ehtirası kişilərdən çoxdur.

Ümumiyyətlə, “Müsibəti- Fəxrəddin ”əsəri maarifçilik ideyaları baxımından yüksək səviyyəli əsərdir. Maarifçiliyə doğru gedən yolu Fəxrəddin kimi obrazlar başlanmış, Səadət kimi obrazlar isə davam etdirmişdir. Bu isə Nəcəf bəy Vəzirov tərəfindən qadınların gələcəyinə nikbin baxış idi.

MƏSİHİNİN “VƏRQA VƏ GÜLŞA” ƏSƏRİNDƏ ARXAİK FELLƏR

Gülzar PADAROVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. Ə. Tanrıverdi

Azərbaycan dili tarixi baxımından Məsihinin “Vərqa və Gülşa” əsəri” yazılı mənbə kimi əhəmiyyətlidir. Bu əsərdə bir çox fellər vardır ki, müasir dilimizdə arxaıkləşmiş hesab olunur. Bunlardan

Üşşaqidə Vərqayı düzübdür sazə,

Gülşayı qılıbdurur bülənd avazə.

beytindəki **qılmaq** (etmək) feli XVIII əsrdən dilimizin lüğət tərkibindən çıxmağa başlamışdır. Ancaq həmin fel “namaz qılmaq”, “səcdə qılmaq” kimi birləşmələrin tərkibində daşlaşmış şəkildə müasir ədəbi dilimizdə işlənməkdədir. “Çarə qılmaq”, “hörmət qılmaq” kimi ifadələrdə qərb ləhcəsində işlənir.

Varmaq feli ilə yanaşı “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “getmək” sözü də işlənib. Qədim türk və Azərbaycan abidələrində geniş işlənən arxaik “varmaq” feli müasir dilimizdə “var-gəl etmək”, “əhəmiyyətinə varmaq”, “fərqiyyə varmaq” ifadələrində daşlaşmış şəkildə qalıb.

Vacib görünür bu ziüqulə,

Rəh varmaqə sahibi qəbulə.

Bulmaq feli türk yazılı abidələri olan “Orxon-Yenisey”də işlənmiş, mənası tapmaq, qazanmaq, almaq deməkdir. Müasir dilimizdə işlənməsə də, Türkiyə türkcəsində ədəbi dil səviyyəsində işlənir.

Zatın qəmu nuri pəkdur pak,

Çün bulmaz ani həvasü idrak.

Olgil. Bu fel qədim Azərbaycan yazılı abidələrində işlənsə də, müasir dilimizdə “ol” şəklində işlənir. “Olgil” forması isə sanki əmr forması olub.

Olgil bu səfərdə rəxşi-rahim,

Dur eylə bülənd pay gəhim.

Ur. Bu arxaik fel “Orxon-Yenisey” abidələrində vurmaq, həkk etmək, yazmaq mənalarda işlənmişdir. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənmir.

Dutmaq feli “tutmaq” felinin qədim formasıdır ki, yazılı abidələrimizin dilində işlənməmişdir. Müasir dilimizdə ilk səsini dəyişməsi ilə **tutmaq** şəklində işlənilir.

Məsihinin “Vərqa və Gülşa” əsərində təkcə arxaik fellər yox, həm də arxaik isimlər və digər nitq hissələrinə rast gəlinir ki, bu da arxaik sözlərin dilimizin tarixinin öyrənilməsi üçün əsas mənbələrdən hesab olunur

QƏDİM İNGİLİS DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB İSİMLƏRİN LEKSİK TƏRKİBİ

Gülzar ŞÖYÜBOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: xarici dillər kafedrasının

müəllimi, Ülviyyə HACIYEVA

Mürəkkəb sözlərin yaranması dilin müxtəlif dövründə öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. Söz yaradıcılığının belə bir növü qədim ingilis dili dövründə də məhsuldar olmuşdur.

İki kök morfeimin istər şəkilçi vasitəsilə, istərsə də şəkilsiz birləşməsi, eləcə də mürəkkəb əsasların yaranmasına qədim ingilis dilində mövcud olan leksik-qrammatik ünsürlərdə rast gəlmək olur. Qədim ingilis dilində mürəkkəb əsaslar sözün morfoloji quruluşunda səciyyəvi cəhətdir. Hind-Avropa dilləri üzərində aparılan tədqiqatlarda belə bir mülahizə irəli sürülmüşdür ki, kompositlər (yəni mürəkkəb sözlər) həmin dildə mövcud model və nümunəyə əsasən aparılır.

Təqdim etdiyimiz məruzə qədim ingilis dilində mürəkkəb isimlərin “isim+isim” nümunəsi üzərində yaranan mürəkkəb isim və onların leksik tərkibindən bəhs edir. Belə modelli mürəkkəb isimlər sanskrit dilindən keçmişdir. Qədim ingilis dilində mürəkkəb isimlərin səciyyəvi cəhəti ondan ibarətdir ki, onların həm birinci, həm də ikinci ünsürünün tezliyinə görə çox işlənən isimlərdir. Əvvəlcə, qədim ingilis dilində mürəkkəb isimin birinci ünsürünə əsasən təhlil aparmaq mümkündür. Anqlo-sakson poeziyasının lüğət tərtibçisi

C.B.Bessincer ikinci ünsürləri də mürəkkəb isimlərin tərkibinə daxil edir. Mürəkkəb isimlərin bir neçəsində ikinci ünsür kimi çıxış edən şəkilçilər xüsusi morphem- kök ilə şəkilçi arasındakı morphem olaraq qalır. Onların xüsusi morphem kimi müəyyənlişməsində həmin morfemin iki cəhətinə əsaslanmaq olar, birinci-onların mücərrəd semantikasındır ki, o suffiksin sözdüzəltmə mənasına yaxındır; o, eyni zamanda kökün semantik mücərrədləşməsidir. Təbii ki, onlar əşyayi-mənətiqi xüsusiyyəti də itirmir. Ç.Çarr belə suffikllər vasitəsilə düzələn sözləri “kompaundlar” sırasına daxil edir. B.İ.İlyişin fikrinə, *dom, lad, lac* və s. sözləri zəiflənmiş müstəqil isimlərə aid olub mücərrəd isimlərin düzəldilməsində əsas rol oynayır. Təhlil zamanı mürəkkəb isimlərin hər iki ünsürünün leksik tərkibini semantik cəhətdən araşdırmışıq.

KLASSİKLƏR AZƏRBAYCAN DİLİ HAQQINDA

Səidə HACIYEVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin I kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. B.Xəlilov

Dilimizin inkişafında görkəmli Azərbaycan yazıçıları çox böyük rol oynamışlar. Belə ki, onlar öz bədii əsərləri ilə bilavasitə bədii dil yaradıcılığında mühüm xidmətlər göstərməklə qalmayıb, dilimiz, onun tarixi, zənginləşməsi, üslublarının formalaşması istiqamətində də aktual fikirlər söyləmişlər.

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri A.A.Bakıxanovun, M.Ş.Vazehin, Q.B.Zakirin, S.Ə.Nəbatinin, S.Ə.Şirvaninin, X.Natəvanın bu sahədə xüsusi xidmətləri olmuşdur. Onlar öz elmi və publisistik əsərlərində qiymətli mülahizələr söyləmiş və Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına dair dəyərli fikirlərlə çıxış etmişlər.

XIX əsrdən başlanğıcı qoyulan dil məsələləri ilə bağlı problemlər XX əsrdə daha da genişlənməyə başladı. Belə ki, bu dövrdə dilə dair yazılan məqalələrin ideya istiqaməti, müəlliflərin ümumxalq dilinə və ədəbi dilə baxışları bir-birindən ayrılırdı. Mübahisələr və ziddiyyətlər daha çox ədəbi dil məsələsi ilə əlaqədar idi.

Buna real şəkildə açıqlıq gətirək: məsələn, M.Hadi və onun tərəfdarları ümumən dil, eləcə də ədəbi dil ətrafında söhbət açmağı lüzumsuz bir iş hesab edirdi. Ə.Hüseynzadə və başqaları osmanlı dilində və yaxud da ərəb və fars ifadə və sözləri ilə qəlizləşdirilmiş, ana dilindən xeyli ayrılan bir dildə yazır və onu ədəbi dil deyər təbliğ edirdilər. C.Məmmədquluzadə söz sırası və qrammatik əlaqələri ilə ümumxalq danışığı dilinə əsaslanan sadə, aydın bir dildə yazırdı. O, yazmış olduğu üslubu ədəbi dil nümunəsi hesab etməsə də, mətbuat dili kiymi təbliğ edirdi. Mütərəqqi yazıçıların sırasında nüfuz qazanmış olan Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov, A.Şaiq, M.S.Ordubadı öz yazılarında nisbətən orta mövqə tuturdular. Ədəbi dil uğrunda, onun milli əsaslarla inkişafı uğrunda nəzəri mübarizə aparən C.Məmmədquluzadə ilə birləşir və hamısı, müəyyən fərqlərlə olsa da, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi mövqeyindən çıxış edirdilər. Bu dövrdə həmçinin, Firudun bəy Köçərlinin də adını xüsusi qeyd etməliyə ki, o, Vaqif, Vidadi və Zakirin şeirlərinin dili arasında xeyli ümumi cəhətlər tapır.

Bu görkəmli şəxslərin yaradıcılıqlarını bir cümlə ilə ifadə etsək belə deyər bilərik ki, onların şeirlərin dili sadə və aydın bir şəkildə ifadə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, F.Köçərlinin ədəbi-bədii dil bərsində fikri belədir ki, “Dil nə qədər açıq, sadə və guşadə olsa, bir o qədər gözəl, göyçək və məqbul olar”.

Nəticə etibarilə adlarını sadaladığımız bu görkəmli ədiblər ümumən Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında, onun zənginləşərək dünya dilləri sırasında müəyyən bir mövqedə dayanmasında misilsiz xidmətlər göstərmişlər.

Bu gün fəxrli deyər bilərik ki, bizim ədəbiyyat tariximizin səhifələrində bütün ömürlərini dilimizin inkişafı uğrunda sərf etmiş şəxslər olmuşdur. Mən digər Azərbaycan gənclərinə üzümü tutaraq səslənirəm ki, “Gəlin dilimizə sahib çıxaraq, onu qoruyaraq. Dilimizin saflığını, gözəlliyini varvarizmlər işlədərək korlamayaq”.

M.F. AXUNDOVUN "HACI QARA" KOMEDİYASINDA BƏYLİYİN SÜQUTU

Aysel HÜSEYNOVA
ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. R.Əhmədov.

Bədii ədəbiyyat - söz sənətidir. Ədəbiyyatda bir sıra obrazlar yaradılmışdır ki, bu obrazlardan biri də bəy obrazıdır. XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda feodalizmin tədricən tənəzzülə doğru getməsi və ilk burjua münasibətlərinin təşəkkülü ilə əlaqədar olaraq ölkədə mülkədarların, bəylərin müflisləşməsi prosesi başlamışdır. Bir tərəfdən bəyliyin, mülkədarlığın iflasa uğraması, digər tərəfdən tacirlərin baqqalların əl-qol açması, feodalizmin çürümə prosesi və kapitalizm ünsürlərinin yaranması müşahidə olunurdu. Feodal - patriarxal münasibətlərin ağır bir dövründə Azərbaycanda özbaşnalıq, qanunsuzluq, hərc-mərclik hökm sürürdü. Cəmiyyətin yeganə hakimiyyət qüvvəsini təşkil edən bəylik bu dövrdə külli-ixtiyara malik idi. Onlar oğurluq, quldurluqla məşğul olur, karvan soyur, kəndləri viran qoyur, onlarla hesablaşmayan tacirlərin, kəndlilərin evlərini çapır-talayır, tam tüfeyli həyat sürürlər. Əsərdə göstərilən Heydər obrazı, müflisləşmiş bir bəy obrazıdır. Onun atası Qurban bəy Qarabağın məşhur Cavanşirlər nəslinin varlı, tanınmış bəylərindən biri olmuşdur. Heydər bəy isə tüfeyli bəylərdən olduğundan halal əməyə, zəhmətə xor baxırdı. İndi isə onun heç toy etməyə də pulu yoxdur. O, "cibi pul ilə dolu olan xəsis, simic Hacı qaralara möhtacdır. O, keçmiş günləri həsrətlə xatırlayaraq deyir: "Ah, keçən günlər! keçən dövrlər! Hər həftədə, hər gündə bir karvan çapmaq, bir ordu dağıtmaq olurdu". Heydər bəy və onun yoldaşları həyatın mənasını oğurluqda, quldurluqda, görürlər. Onlara görə: "Oğurluq etmədikdə, at yeməyib, at minmədikdən sonra dünyada gəzməyin heç bir ləzzəti yoxdur"

Heydər bəy əməyə xor baxdığından lovğalanaraq deyir: "Mənim atam Qurban bəy kotan sürüb, yer əkinəyib, Ləmbəranlılar kimi barama qurdu bəsləməyib ki, mən də o işləri görəim" Əslində o, bu sözlər ilə özünü ifşa edirdi.

Komediyanın əsas mövzusunun feodal həyat tərzinin, ətalətliyinin, geriliyinin, durğunluğunun təşkilidir.

TƏRCÜMƏ ZAMANI TERMINALOJİ PROBLEMLƏR

Nicat İSGƏNDƏROV
Bakı Slavyan Universitetinin
tərcümə fakültəsinin III kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: prof. R.Novruzov

Dil özü –dildir (*M.Haydagger*)

Azərbaycan dilinin lüğət fondu maksimum 70-80 min söz və ifadədən ibarətdir. Bu rəqəm Qərb dillərində bizimkindən qat-qat artıqdır. Məsələn alman dilində yarım milyonluq kəlmə xəzinəsindən söhbət gedir. Belə dillərin birindən, xüsusilə də elmi-terminaloji mətnləri tərcümə edərkən dil yetərsizliyimiz özünü acımaçılıq formada hiss etdirir. Az qala on sözə qarşı bir sözlə cavab veririk.

Mütəfəkkirlərin düşünmək üçün istifadə etdiyi lüğət fondunun həcmi eyni zamanda onun təsəvvür dünyasının həcmidir. Yalnız Azərbaycan dili ilə dünya filosofu olmaq olmaz. Ümumiyyətlə, öz təfəkkürünün müəyyən mərhələsində düşündüyü dilin kasadlığını hiss etməyən, başqa bir dilə möhtac olduğunu anlamayan adam ciddi təfəkkür işi ilə məşğul deyil.

Əsrlər boyu, siyasi-mədəni müstəqilliyimizin olmadığı bir vəziyyətdə xalq dilinə üz tutan mütəfəkkirlərimizin yetişə bilməməsi, nəticədə də ana dilimizin özgə dillər hesabına inkişaf etməsi və zənginləşməsi, amma eyni zamanda da çirklənməsi təbii haldır. Ona görə də, təəccüblü deyildir ki, dil fondumuzun çoxu alınma sözlərdir.

Dilimizin təhsildə yaratdığı problemlərdən biri də konseptual-kateqorial aparatımızın bir neçə dilin təsirində qalaraq formalaşmış olmasıdır. Nəticədə məzmun baxımdan bir birinə qohum olan sözlər qohum görünmür. Məs: ingiliscə "city"(şəhər), "citizen"(vətəndaş) və "civilisation" (mədəniyyət) kəlmələrinin eyni köklüyünü dildə yaşadır. Bizə isə anlamaq da çətindir ki, vətəndaşlıq sürü şəhər mədəniyyətinin məhsuludur. Çünki şəhər, vətəndaş, mədəniyyət-bunlar tamam ayrı-ayrı mənşədən törəmiş sözlərdir. İngilis dilində isə bu terminlər vahid ailə meydana gətirən etimoloji ortaqlığa malikdirlər və biri digərindən törəyir.

Sadə xalq və yaxud da müəyyən məhdud bir sahədə ixtisaslaşmış insanlar sözlərin spesifik terminaloji mənalarnı bilmirlər. Bu, yəqin ki, dünyanın hər yerində təxminən eynidir.

Xalq dili ilə elmi dilin bir-birindən uzaq düşməsinin nəticəsindən biri də xalqın cahil qalması və alimin də xalq söykənəyindən məhrum qalmasıdır. Xalq öz alimini anlamır, alim öz xalqına səslənə bilmir. Elmin xalqa enməsi üçün dilin xəlqiləşməsi lazımdır. Heç təsadüf deyil ki, Mirzə Cəlil, M.Ə.Sabir, Həsən Bəy Zərdabi kimi böyük Azərbaycan maarifçiləri o dövrdə mümkündür olduqca, xalq dilində elmi maarifləndirmə aparırdılar. Dünya tərcümə tarixində ilk dəfə olaraq ilk alman maarifçisi Xr.Tomasi (1655-1722) xalqın fəlsəfəni anlamaq üçün onu latın dilindən həminin başa düşə bildiyi alman dilinə gətirməyi qarşısına məqsəd qoymuş, alman dilində fəlsəfə terminlərini təkbəşinə yaratmaq işinə başlamışdır.

Bəzən hər hansı bir dilin tərkibində olan terminalogiyanı başqa bir dilə tərcümə edəndə bu həтта yalnız anlaşılır. Ancaq burada tərcüməçinin üzərinə düşən məsuliyyət çox böyükdür və bundan çıxış yolu tapmalıdır. Məs: bəzən rus dilində olan ictimai-siyasi hadisələrdə işlənən sözlərin ingilis dilində düzgün ekvivalenti olmur. Belə olan halda həmin sözü yeni söz kimi və yaxud, transliterasiya kimi verib latın hərfləri ilə yazmaq olar. Əgər rus dilində olan söz populyardır və ingilis dilində danışanlar üçün aydınsa onu tərcümə etməmək də olar. Məs: rus dilində "колхоз" sözünü **kolkhoz** kimi də vermək olar; yaxud "область" sözünü **oblast** kimi və yaxud **region** kimi vermək olar.

Rus dilində olan bəzi siyasi sözlər tərcüməçini tərcümə zamanı aldada bilər. Məsələn çox sadə bir söz "революция"- ingilis dilində **revolution**. Rus dilində bu söz müsbət tərəf dəyişiklik kimi qəbul olunur. İngilis dilində isə bu söz mənfi tərəf dəyişiklik kimi də qəbul oluna bilər. Ona görə də **Revolution** sözünü –государственный переворот – yəni dövlət çevrilişi kimi də vermək olar.

Müasir dövrdə dil uğrününun fəlakətli nəticələrindən biri də onun sosial bütövlüyünə mane olunmasıdır. K.Popere görə, açıq cəmiyyətin şərtlərindən biri vətəndaşların ictimai məsələlərin müzakirəsinə fəal qoşula bilməsidir. Demokratik cəmiyyətdə dil uğrunu yaradır, əksinə, aradan qaldırılır ki, cəmiyyətin əksəriyyəti medianı anlamağa bilsin. Bizdə xüsusilə son illərdə formalaşan yeni mediatik dilin yaratdığı bəzi ucbatından, heç də əksəriyyət cəmiyyətdə gedən prosesləri yaxından müşahidə edə bilmir. Nəticədə, vətəndaşlıq şüuru zəif inkişaf edir. Siyasi fəallıq qənaətbəxş səviyyəyə qalxa bilmir.

H.C.Qandamer bir dilin tarixi laylarının hər birinin müəyyən bir dillə və dildə örtüldüyünü irəli sürür. Əgər bu doğrudan da belədirsə, onda Orta əsrlərdə ərəb-fars dini-sokral dünyabaxışı altında formalaşmış fəlsəfi aparatımızla müasir sekulyar qərb təfəkkürünü düzgün anlamaq asan olmayacaqdır.

Azərbaycanda bəziləri bu düşüncədədir ki, bütün dillər bir-birindən təsirlənmişdir, o cümlədən də bizim dil. Birincisi, bu iddia korrekt deyil. İkincisi, belələri hələ də dilin vasitə olduğunu zənn edirlər. Əvvəla, dil sadəcə nitq kimi vasitədir, mahiyyətcə o, vasitə olmaqdan artıqdır. Dil nitq deyil. Dilə ifadə və ünsiyyət vasitəsi kimi baxan bu pozitivist –instrumentalist yanaşma çoxdan köhnəlmişdir. Dilə məqsəd deyil, vasitə gözü ilə baxılmasının nəticəsidir ki, dilimiz bu gün inkişaf etmiş, zəngin dillər siyahısına daxil deyil. Çünki əsas məqsəd, bir qayda olaraq, çatdırmaq istənilən məzmunun ifadə edilməsi olmuş, dil ikinci plana keçmişdir: tək çatdırma bilim, həтта başqa dillə olsa belə, çox təəssüf ki, indi də belə düşünülür. Ancaq tərcümə və tərcümə anlayışı tamamilə fərqli bir anlayışdır.

ANTON PAVLOVIÇ ÇEXOVUN HEKAYƏLƏRİNİN
AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏLƏRİNƏ QEYDLƏR
(«РАДОСТЬ», «ХИРУРГИЯ», «ШУТОЧКА», «РАССКАЗ
ГОСПОЖИ NN», «СПАТЬ ХОЧЕТСЯ»)

Günay İSMAYILOVA

Kooperasiya Universitetinin filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: Novruzov R.

Hər bir yazıçının öz dəsti-xətti, öz üslubu, fikirlərini özünəməxsus cümlələr vasitəsilə ifadə etmək qabiliyyəti var. Digər rus yazıçılarından fərqli olaraq Anton Pavloviç Çexovun əsərlərini tərcümə etməyin xüsusi çətinliyi var. Azərbaycanın məşhur tərcüməçilərindən olmuş Arif Məmmədov demişdir ki, "Çexovun əsərlərini tərcümə etməyin formasını tapmağa mənə Əbdürrəhim Haqverdiyevin hekayələri kömək etdi. A.Məmmədov belə hesab edirdi ki, bunlar Çexovun hekayələri ilə yazılış formasına görə yaxındır.

Çexovun dili öz lakonikliyi ilə seçilirdi. Əsərlərindəki dialoqlar adətən bir-iki sözdən ibarət olur, lakin bu sözlər böyük məna ifadə edir. Bəzən onun bir sözü bütöv bir cümlənin mənasını ifadə edə bilər. Buna görə də, Azərbaycan dilində eyni emosional ifadəsi olan kontekstdə həmin məna çaları daşıyan Çexov sözünü tapmaq bəzən çox çətin olur. Bunun üçün ifadənin konstruksiyasını dəyişmək, cümlə üzvlərinin sırasını dəyişmək, hətta bir sözü iki sözlə əvəz etmək lazım gəlir.

Sözbəsöz tərcümə etmək Çexov əsərlərini kasıblaşdırır, onun dilinin özünəməxsus kaloriti itər, ifadələrin məna və ritm çalarları zəifləyər.

Onun əsərləri bir çox tərcüməçilər tərəfindən tərcümə olunmuşdur. Hekayələrinin əksər hissəsi Q.Musayev, N.Nəfisi, S.Məcnunbəyov, Ə.Ağayev, A.Məmmədov və bir sıra tərcüməçilər tərəfindən tərcümə olunmuşdur. Bəs tərcüməçilər Çexov dilini, üslubunu tərcümə edə bilmişlərmi? Ayırı-ayrılıqda Çexovun üslubuna bir neçə hekayədə diqqət yetirək:

“**Sevinc**” («**Радость**») hekayəsi – Azərbaycan dilinə bir çox tərcüməçilər tərəfindən tərcümə olunmuşdur. 1883-cü ildə yazılmış bu hekayədə yazıçı sevincin səbəbini oxucuya çatdırılmasının ifadəliyini artırmaq üçün tez-tez dialoqlardan istifadə etmişdir. Qəhrəmanın həyəcanı, emosiyaları əks olunan bu hekayəni çevirərkən bəzi çətinliklər çıxmışdı. Q.Musayev öz tərcüməsində o dövr Rusiyasına aid olan sözlərin mətnaltı mənasının verilməsinə bir o qədər də ehtiyac duymamışdır. Bunula da oxucu yalnız əsərin məzmununu ilə kifayətlənməli olur.

“**Cərrahlik**” («**Хирургия**») hekayəsinin tərcüməsində Q.Musayevin əsərin yalnız məzmununu çatdırmaq məqsədi bəzən hansısa hissənin buraxılması və ya əlavə olunmasına səbəb olmuşdur. Məsələn: “На лице выражение чувства долга и приятности” – bu cümləni tərcüməçi ümumiləşdirərək: “Onun üzündə xoş bir ifadə vardı” – kimi tərcümə etmişdir. Əgər məzmunla diqqət yetirsək, məlum olacaq ki, əsərdəki feldşerin üzərinə böyük məsuliyyət düşməsi, onun üzündə vətəndaşlıq borcu ifadəsi olmasına səbəb olmuşdur. «Приятность» sözü isə “məlahət” kimi tərcümə olunması daha məqsədəuyğundur.

Yuxarıdakı sözlərin bəzilərini D.Rzayevanın tərcümə etdiyi “**Zarafat**” («**Шуточка**») hekayəsi barədə də demək olar. Bəzi ötürmələr və mexaniki səhvlər də var:

– Но вот наступает осенний месяц март...

– Budur, yaayın ilk ayı, mart...

Lakin bəzi xırda nüansları nəzərə almasaq, tərcümə öz gözəlliyi ilə seçilir. Tərcüməçi sözbəsöz tərcümədən qaçaraq, Çexov sözlərinə Azərbaycan dilində ekvivalent tapmaqla əsəri ifadəli etmişdir. Məsələn:

– О, какая игра на этом милом лице, какая игра!

– Ah, bu qəşəng çöhrə necə də dəyişir, haldan-hala düşür!

– Он, или мне только послышалось?

– Sən, yoxsa, qulağıma səs düşüb...

– Будут ли слышны те изумительные сладкие слова, когда меня нет?

– Nağıl kimi şipşirin sözlər mən olmayanda da eşidələcəkmi?

“**NN xanımın hekayəsi**” («**Рассказ госпожи NN**») hekayəsində M.Əfəndiyev ümumişlək olmayan sözlərdən, dialekt sözlərdən istifadə etməklə əsəri oxucuya asan qavranılan çatdırmağa çalışıb.

N.Nəfisi isə Anton Pavloviç Çexovun “Dilənçi”, “Yuxum gəlir”, “Aciz adam”, “Narahat qonaq”, “Hərcmərclik”, “Hamamda” və bu kimi hekayələrini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. “**Yuxum gəlir**” («**Спать хочется**») hekayəsində o, əsərdəki rus dilində olan,

– Баю-баюшки-баю,

А я песенку спою ... – sətirlərini,

– Layla dedim yatasan,

– Qızıl gülə batasan... – kimi tərcümə etmişdir.

Beləliklə, Çexovun əsərləri üzərində işləmək, orijinaldan uzaqlaşmadan onu Azərbaycan oxucusuna asan qavranılan təqdim etmək, tərcüməçidən böyük təcrübə tələb edir.

ADEKVAT TƏRCÜMƏ ZAMANI SİNONİMLƏRİN MƏNA YÜKLƏRİNİN FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİNİ MÜƏYYƏN ETMƏYİN VACİBLİYİ

Taleh KƏRİMOV

Bakı Slavyan Universitetinin
tərcümə fakültəsinin III kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. K. Hacıyev

Adekvat tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlərdən biri sinonimlərin mənaca oxşar cəhətlərinin olması ilə yanaşı, fərqli cəhətlərinin də olmasıdır. Tərcümə zamanı kontekstə uyğun olaraq düzgün sinonimin işlədilməsi üçün bu fərqli cəhətləri müəyyən etmək zəruridir. Sinonimin kontekstə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmədən adekvat tərcüməyə nail olmaq mümkün deyil.

Demək olar ki, bütün dillərdə sinonimlərin mənə yüklərinin fərqli cəhətləri vardır. Bu növ sinonimlərdən bir neçəsini misal gətirək:

İngilis dilində olan "continue" və "resume" sinonimləri Azərbaycan dilinə "davam etmək" kimi tərcümə olunur. Lakin bu sinonimlər arasında fərqli cəhət mövcuddur. Belə ki, hər hansı bir cari olmayan iş tam dayandıqda və sonra davam etdikdə "continue" feli işlənir. "Resume" feli isə hər hansı bir cari işin qısa müddətə dayanması və sonra davam etməsi zamanı işlənir.

Məsələn: Hər hansısa bir şirkət fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandırır və bir müddətdən sonra yenidən fəaliyyətini davam elədirir. Bu zaman "continue" feli işlənir. Çünki burada hərəkətin fəaliyyəti yekunlaşır və dayanır. Hər hansısa bir şirkətdə konfrans keçirilir və qısa müddətə fasilə elan edilir. Fasilədən sonra konfrans öz işini davam etdirir. Bu zaman isə "resume" feli işlənir. Çünki burada hərəkət yekunlaşmadan qısa müddətə dayanır və sonra davam edir.

Təbii ki, bu növ sinonimlərin mənə yükləri arasındakı müxtəlifliyi bilmədən tərcüməni həyata keçirmək olar. Lakin qarşıya çıxan biləcək bu baryeri aşmadan adekvat tərcüməyə nail olmaq mümkün olmaz. "Resume" sözünün yerinə "continue" sözünü işlətsək kontekstin ümumi mənası dəyişməyəcək və orijinal dilin daşıyıcısı bunu asanlıqla başa düşəcək. Lakin orijinal dilin daşıyıcısının məni tam başa düşməsi heç də adekvat tərcümənin olmasına dəlalət etmir.

İngilis dilində olan bu növ sözlərdən biri də "postpone" və "suspend" sinonimləridir. Hər iki sinonim Azərbaycan dilinə "təxirə salmaq" kimi tərcümə olunur. Bu sinonimlər arasında fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, "postpone" feli hər hansı bir işin başlanmadan təxirə salınması zamanı, "suspend" feli isə hər hansı bir işin başladığından sonra təxirə salınması zamanı işlənir.

Məsələn: Mart ayının 18-i konfrans keçirilməlidir. Lakin müəyyən səbəblər üzündən konfrans təxirə salınır. Bu cümləni ingilis dilinə tərcümə edərkən "təxirə salınır" ifadəsinin yerinə "postpone" feli işlənir. Çünki burada hərəkət başlamadan təxirə salınır. Konfrans zamanı hər hansı bir hadisə baş verir və konfrans təxirə salınır. Bu zaman isə "suspend" feli işlənir. Çünki hərəkət artıq başlanıb və sonra təxirə salınıb.

Göründüyü kimi, hər iki sözün sinonim olmalarına baxmayaraq daşıdıqları mənə yüklərində müxtəliflik vardır.

İngilis dilində bu növ sinonimlər azlıq təşkil etsə də bunları bilmək vacibdir. Əks təqdirdə mətnin mənasını ümumilikdə orijinal dilin daşıyıcısına çatdırmaq mümkün olsa da, adekvat tərcüməyə nail olmaq mümkün olmayacaq.

İngilis dilində olduğu kimi çex dilində də bu növ sinonimlərə rast gəlinir. Bu sinonimlərdən "chyba" və "omyl" sözlərini misal göstərmək olar. Hər iki isim Azərbaycan dilində "səhv" deməkdir. Bu sinonimlər arasındakı fərq bundan ibarətdir. "Chyba" sözü yazarkən edilən orfoqrafik səhvə və yaxud bu kimi qrammatik səhvlərə aiddir.

"Omyl" sözü isə digər səhvlərə aiddir. Məsələn: səhv hərəkət, səhv münasibət, səhv fikir və s.

Çex dilində olan bu növ sinonimlərdən biri də "odebrat" və "odejmout" sözləridir. Hər iki sinonim Azərbaycan dilinə "əлиндən almaq" kimi tərcümə olunur. Bu sinonimlər də bir-birindən daşıdıqları mənə yüklərindəki müxtəlifliyə görə fərqlənir. Belə ki, "odebrat" feli hər hansı bir şeyin qanunsuz şəkildə və zorla kiminsə əлиндən alınması zamanı işlənir. "odejmout" feli isə hər hansı bir şeyin qanuni şəkildə kiminsə əлиндən alınması zamanı işlənir.

Məsələn: "Bir neçə naməlum şəxs saxta sənədlər təqdim edərək onun evini və əmlakını əлиндən aldılar." Bu cümlə çex dilinə tərcümə olunduğu zaman "əлиндən aldılar" ifadəsinin ekvivalenti kimi "odebrat"

feli işlənir. Çünki burada ev və əmlak şəxsdən qanunsuz şəkildə alınır.

“Dövlət nümayəndələri məhkəmənin qərarına əsasən onun evini və əmlakını əlindən aldılar.” Bu zaman isə “əlindən aldılar” ifadəsinin yerinə “odejmout” feli işlənir. Çünki burada ev və əmlak şəxsdən qanuni şəkildə, məhkəmənin qərarı ilə alınır.

Çex dilində olan bu növ sinonimlərdən “Otázat se” və “Zeptat se” sözlərini də misal göstərmək olar. Azərbaycan dilinə bu sinonimlər “soruşmaq, sual vermək” kimi tərcümə olunur. “Otázat se” sinoniminin “Zeptat se” sinonimindən fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, bu sinonim yalnız tədqiq etmək və ya araşdırmaq məqsədilə verilən suallar zamanı işlənir. Digər fel isə digər hallarda işlənir.

İngilis dilində olduğu kimi, çex dilində də bu növ sinonimlər azlıq təşkil edir. Lakin göründüyü kimi, bu azlıq heç də bu növ sinonimlərin adekvat tərcümə zamanı müəyyən edilməsinin vacibliyinə kölgə salmır.

Əgər biz orijinal mətnin tərcümə mətni ilə maksimum dərəcədə üst-üstə düşməsinə istəyiriksə sinonimlərin məna yüklərinin fərqli cəhətlərini müəyyən etməyin vacibliyini dərk etməli və qarşıya çıxan bu növ problemi aradan qaldırmağa çalışmalıyıq.

MƏSİHİNİN “VƏRQA VƏ GÜLŞA” ƏSƏRİNDƏ ARXAİK İSİMLƏR

Cəmilə MƏMMƏDOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: professor Ə. Tanrıverdi

Tədqiqata cəlb etdiyimiz əsərdə bir çox arxaik isimlər işlənmişdir. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək:

Dəgil əyb ər Məsihidən ləcəcət görsə cananı,

O Rumi mənəbdən hinduyi ləptəşnə ab istər.

Ab- fars mənşəli arxaik isimdir, “su”, “ərimiş”, “əzgin”, “göz yaşı”, “şərab” və s. mənaları var. Bu söz bir çox tarixi abidələrimizin dilində işlənmişdir. Hal-hazırda su anlamı “ab” sözü nə ədəbi, nə də

dialekt səviyyəsində işlənir. Ona görə də bu söz müasir dilimiz üçün arxaik hesab olunur.

Göründüyü kimi, dilimiz üçün arxaik hesab olunan “ab” sözü də bu əsərdə işlənib.

Lütfün mənə salsa çeşmi iqbāl

Tanuq ola onda surəti-hal.

Tanuq- türk mənşəli arxaik isimdir. “Şahid” mənasını ifadə edir. Tarixən bir çox abidələrimizin, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Orxon-Yenisey” abidələrinin dilində işlənib. Hal-hazırda “tanuq” sözünün ifadə etdiyi məna “şahid” sözündə özünü göstərir. Yəni “tanuq” sözü sıradan çıxmış, mənası qalmışdır.

Yandır şərərədin çırağım

Doldur gil o nurdin ayağım.

Ayaq-mənşəyinə görə türk sözüdür. “Şərab camı”, “badə” mənasını ifadə edir. Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da, Qətran Təbrizinin dilində rast gəlinir. Hal-hazırda “cam” mənasını ifadə edən “ayaq” sözü nə ədəbi dilimizdə, nə də dialektlərimizdə işlənir. Ona görə də bu söz müasir dilimiz üçün arxaik hesab olunur.

Bun cürəsi gər tökülə xakə

Həmduş edə xaki nuri-pakə

Xak- “torpaq”, “toz”, “Yer kürəsi”, “ölkə”, “məmləkət”, “diyar”, “yox olmuş”, “çürümüş” mənalarını ifadə edir. Fars sözüdür. Hal-hazırda müasir dilimizdə işlənir.

Göründüyü kimi, dilimiz üçün arxaik hesab olunan “xak” sözü Məsihinin “Vərqa və Gülşa” əsərində işlənib.

Kim həlqələnmış kəməndi-piçan

Almış olə gürz cəngə qalxan.

Gürz- fars mənşəli sözdür. “başı dəmir və daşdan olan toppuz”, “iri çəkiç” mənalarını ifadə edir. Müasir dilimizdə işlənir.

Deməli, arxaik isimlərdən olan “gürz” sözü də bu əsərdə işlənib.

Qeyd edək ki, Məsihinin “Vərqa və Gülşa” əsəri arxaik isimlərin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏCAZLAR VƏ ONLARIN NÖVLƏRİ

Nərimin MƏMMƏDOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: Prof. B.Ə.Xəlilov

Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyasına daxil olan əsas və aparıcı mövzulardan biri də məcazlar və onların növləridir. Məcaz çoxmənalı sözlərin əsas mənasından, yəni həqiqi mənasından törəmədir. Məcəzin özünəməxsus bir sıra cəhətləri var:

1. Məcaz sözün mənasının ancaq bir imkanındır.
2. Sözün məcazi işlənməklə ifadə etdiyi məna onun əsas mənasından kiçikdir, həm də qeyri-müstəqildir.
3. Sözün məcazi mənasını cümlə vasitəsilə, mətn çərçivəsində aydınlaşdırmaq mümkün olur və özünü büruzə verir. Bu barədə rus dilçisi O.N.Kudryavski yazır: "Heç bir vaxt unutmamalıyıq ki, sözün yaşadığı və dəyişdiyi atmosfer nitq atmosferidir. Bunu nəzərə almasaq sözün təbiətini aydınlaşdırma bilmərik."
4. Sözün məcazi mənasının mətn vasitəsilə reallaşması və meydana çıxması sözün təbiəti ilə əlaqədardır.

Məcəzların əmələ gəlməsinə imkan yaradan ən mühüm amillərdən biri sözün həqiqi mənası ilə məcazi mənası arasında uzaq və yaxın əlaqələrin olmasıdır. Məcaz həqiqi mənanın və köçürmə mənanının arasında yaranır. Hər bir dildəki sözlər məcazi işləndikdə iki cür məcaz yaranır.

I. leksik məcazlar

II. frazeoloji məcazlar

Dilimizdə sabitləşmiş, bütün kollektiv tərəfindən qəbul edilmiş və geniş şəkildə yayılmış məcazi məna sözün ümimişlək məcazi mənası adlanır. Məsələn:

Boy atır sünbülün, gülün möhnəti,

Sönür baxışların ilk məhəbbəti.

Hər kiçik laylada "dərdim var" deyir

Elin şirin dili, şirin söhbəti.

(Səməd Vurğun, "Seçilmiş əsərləri" səh.79)

Müəyyən konkret şəraitə uyğun yaranan, daha çox obrazlı dildə əmələ gələn və müəyyən bir sənətkarın üslubunun fərqləndirici amili kimi qiymətləndirilən məcazlara situativ və ya fərdi məcazlar deyilir. Məsələn:

Söylə serlərin can verir nədən?

Ağlayır dediyin dərdli qəzəllər.

Bir çiçək qopardı hər gəlib gedən,

Sənin də payına düşdü xəzəllər,

(Səməd Vurğun, "Seçilmiş əsərləri" səh.80)

Filologiyada məcazin növləri haqqında vahid bir bölgü yoxdur. Lakin, əsasən 3 növ olduğu göstərilir: a) metafora; b) metonimiya; c) sinekdoxa. Bu anlayışlar yunan dilinə məxsusdur. **Metafora** - əşya və hadisələrin oxşarlığı əsasında yaranır. Məcəzin ən məhsuldar və geniş yayılmış növüdür.

Onun əmələ gəlməsi təfəkkürün müxtəlif əşya və hadisələr arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqələri dərk etmə bacarığı ilə əlaqədar olan bir hadisədir. Əşya və hadisənin adını başqasının adı kimi işlətməyə imkan verir. Metaforalar zahiri cəhətdən müxtəlif əşyaların bənzəyişi, daxili əlamət və keyfiyyətinə görə, canlılara məxsus olan xüsusiyyətlərin cansız əşyaların üzərinə köçürülməsi nəticəsində yaranır. Metaforanın təbiətini ilk dəfə **Aristotel** müəyyənləşdirib, onun haqda G.Paul, A.A.Reformatskin, Kvintilian qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Metonimiya. İki və daha artıq əşyanın yaxınlığı, əlaqəsi əsasında yaranan məcazlara metonimiya deyilir. Metaforada oxşarlıq, metonimiyada əlaqəlilik əsas götürülür. Məsələn: vətən ayağa qalxdı-xalq ayağa qalxdı. Metonimiya qısa və yığcam olur, nitqi ifadəli, çevik, mənalı edir, əşya və hadisə haqqında üstüörtülü, dolay yolla məlumat verir.

Sinekdoxa. Əşyalar arasında kəmiyyət əlaməti əsasında meydana çıxır. Sinekdoxa eyni sözün həm bütöv bir sözün, həm də onun müəyyən bir hissəsi mənasında, yəni azın çox, çoxun az mənadə işlənməsi deməkdir. Məsələn: Müəllimin vəzifəsi şagirdlərə təhsil verməkdir. Məntiqi təfəkkürün məhsuludur, əmələ gəlməsi assosiasiya nəticəsində mümkün olur. Dilin ifadəli və yığcam leksik vahididir.

Mövzunun təhlili bir daha göstərir ki, söz həqiqi məna ilə yanaşı, məcazi mənadə da işlənir. Sözdə məcazilik keyfiyyəti müxtəlif

formalarda özünü göstərir. Bunlardan ən geniş yayılmışı metaforadır. Onun ifadəlilik imkanları daha geniş və daha rəngarəngdir, əmələ gəlməsi də daha sadə xarakterlidir. Əgər metonimiya və sinekdoxa müxtəlif assosiativ əlaqələr əsasında əmələ gəlirsə, metafora yalnız oxşarlıq, bənzəyişlə əlaqədar yaranır. Bir də ki, əsas nitq hissələrinə aid sözlər hər biri metafora kimi işləyə bilər, yalnız metonimiya və sinekdoxa şəklində çıxış edə bilər. Semantik cəhətdən də metafora daha elastik və ifadəli, dinamik və obrazlıdır.

Məcəzlərin hər üç növündən-metafora, metonimiya, sinekdoxadan Azərbaycan şair və yazıçıları çox məharətlə istifadə etmişlər. Bu məcəzlər onların əsərlərinin dilini daha emosional, ifadəli etmişdir. Ədəbiyyatımızda məcəzlərdən daha çox və daha məharətlə istifadə edən şair və yazıçılarımıza S.Vurğun, R.Rzani, M.Füzulini, M.Ə. Sabiri, O.Sarıvəllini, Ə.Haqverdiyevi, N.Vəzirovu, M.S.Ordubadini, İ.Əfəndiyevi, N.Rəfibəyliyi və başqalarını misal göstərə bilərik.

Bunula belə, məcəzin hər üçü dilin spesifik xüsusiyyətlərini təşkil edib onun lüğət tərkibinin zənginləşməsinə, ifadəlilik imkanlarının artmasına xidmət edir. Məhz məcəzlər ən abstrakt məfhumlar haqqında konkret, ümumiləşdirici şəkildə məlumat verir, lazım gələndə ifadəli və güclü təsvir yaradır. Bu xüsusiyyət onları dilimizin qüvvətli ifadə vasitəsi hesab etməyə əsas verir.

RUS DİLİ FELLƏRİNİN AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNƏ TƏRCÜMƏSİ

Pərvanə MƏMMƏDZADƏ

Bakı Slavyan Universitetinin
tərcümə fakültəsinin I kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. K.A.Hacıyev

Rus dilində fellər öz hüdudlu zaman formaları, icra olunmuş və olunmamış növləri, sözlənləri, şəxssiz formaları ilə tərcüməçi qarşısına bir tapmaca qoyur. Məsələn burasındadır ki, bəzən rus fellərinin indiki, keçmiş, gələcək zamanlarının ingilis dilindəki ekvivalentini tapmaq mümkün olmur. Nəticədə, tərcüməçi məcbur qalır ki, ingilis fellərinin, xüsusən sadə (simple) və mürəkkəb (compound) zamanlardakı fellərin tərcüməsinə xüsusi diqqət yetirsin.

Daha vacib bir məsələ isə zamanların uzlaşmasıdır. Tərcümə zamanı cümlədə və ya nitqdə icra olunmuş və olunmamış formalar sanki tərcüməçinin fikrini doğru yerə çəkir. Ancaq təəssüf ki, bu uzlaşma həmişə özünü doğrultmur və zaman seçildikdən sonra tərcüməçi heyfslənir ki, daha da doğru zaman forması seçə bilərdi.

Rus dilində fel hər 3 zamanında da təkrarlana bilər. Bunda məqsəd təkrarlanan və fasiləsiz hərəkəti bildirməkdir. Belə cümlələrin hərfi tərcüməsi uğursuz alınır. Məsələn:

-Мы поддерживаем и будем поддерживать прифронтовые государства Африки.

- Biz Afrikanın ön-cəbhə dövlətlərini dəstəkləyirik və dəstəkləyəcəyik.

Lakin ingilis dilində bu cümlə bir qədər pis səslənir:

- We support and will support the front line African states.

Feli isimlə əvəz etsək:

- We will continue our support for the front-line African states.

Və ya:

- We have always supported the front-line African states.

Burda mürəkkəb zamandakı keçmişdə baş verən hərəkət, sanki indi də davam edir və gələcəkdə də davam edəcəkdir.

- Мы никогда не искали и не ищем себе выгод-будь то экономические, политические или иные.

- Biz heç vaxt, istər iqtisadi, istər siyasi ya da başqa cür olsun, özümüzlə qazanc axtarmamışıq və axtarmırıq.

- We have never sought advantages for ourselves-be they economic, political or any other kind.

"Have never" özündə keçmiş zamanla yanaşı, indiki zamanı da birləşdirir: "Axtarmamışıq, axtarmırıq"

Bu tip cümlələr tez-tez "continue" feli ilə də tərcümə olunur.

Defislə təkrarlanan indiki, yaxud keçmiş zamandakı rus fellərini "keep+verb" konstruksiyası ilə tərcümə etmək olur.

- Я иду-иду, уже сил нет, а все еще далеко до места.

- Mən gedirəm-gedirəm, gücüm də tükənib, lakin o yer hələ çox uzaqdır.

- I keep on going, but it is far to that place.

Bəzən isə rus və azərbaycan dilinə "əvvəlki kimi", "как прежде" mənasını verən ifadələrə ingilis dilində ehtiyac duyulmur. Çünki

düzgün seçilmiş zaman formaları cümlənin mənasını tam olaraq çatdırmağa imkan verir.

- Расисты по-прежнему продолжают незаконную оккупацию этой территории.

- İrəqlilər əvvəlki kimi bu ərazinin qanunsuz işğalını davam etdirirlər.

- The racists are continuing the illegal occupation of this territory.

İngilis qrammatikasında rus dili zamanlarının ardıcılığı o vaxt dəyişə bilər ki, əmrin tək forması, şərti zamanda işlənsin.

- Приди я вовремя, ничего бы не случилось.

- If I had come in time, nothing would have happened.

Azərbaycan dilində isə, bu cümlənin hər iki tərəfi fel şəkillərinin hekayəsində işlənir:

- Vaxtında gəlsəydim, heç nə olmayacaqdı.

Bu forma hərdən danışanın etirazını, ya da istəmədiyi hər hansısa bir işi etməyə məcbur olduğunu bildirir.

- Тебе хорошо с гостями чай распивать, а я дома сижу.

- Sən qonaqlarınla yaxşıca çay iç, mən evdə otururam.

- You're having fun drinking tea with the guests, but I've gotta stay home.

Bu formanın üçüncü mənası-gözlənilməz bir hərəkətə aid olur və şəxs ilə fel uzlaşması pozulur.

- Он меня позвал-а я споткнулся, чашку разбила.

- O məni çağırdı, mən də çaşıb, fincanı qırdım.

Və ya danışmada bəzən;

- O məni çağırdı, mən də çaş, fincanı qır.

Bu ingilis dilində müşahidə olunmur.

- He called me out and I stumbled and broke a cup.

Hərdən ingilis dilinə tərcümə edəndə Azərbaycan və Rus dillərində olmayan modal fellərdən istifadə etməli oluruq. Əlbəttə ki, bu kontekstdən asılıdır. Məsələn; "Мы хотим", "İstəyirik" feli "We would like" kimi daha nəzakətli olur, nəinki "We want". May, might, could, should modalları cümlənin təsir gücünü yumşaldır və onu daha nəzakətli edir. Aydın ki, nətiq özünə aqressiv danışmaq stili seçibse, əlbəttə, modallara ehtiyac duyulmur. Eyni zamanda sinkronist başa düşməlidir ki, rus dilində və azərbaycan dilində modal fel yoxdur və o, nitq söyləyənin səs tonuna və nitqdəki nüanslara diqqət yetirməlidir.

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV VƏ AVROPA MƏDƏNİYYƏTİ

Пərvанə MİRZƏYEVА

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: dos.R.Əhmədov

Azərbaycan xalqının ictimai, mədəni, fikri inkişafı tarixində görkəmli yer tutan böyük simalardan biri də Abbasqulu ağa Bakıxanovdur.

Abbasqulu ağa Bakıxanov zirək, zəkali və oxumağa həvəskar gənc idi. O, ilk təhsilinə Bakıda başlamış, Qubada onu davam etdirmişdi. Qubada ruhanilərdən fars və ərəb dilində dərs alaraq hər iki dili öyrənmişdi. Abbasqulu ağa Bakıxanov tərcümə sahəsində də öz qələmini sınamışdır.

1819-cu ilin dekabrında A. Bakıxanov Qafqazın baş hakimi general A.P. Yermolov tərəfindən Tiflisə dəvət olunaraq, şərq dilləri mütərcimi vəzifəsinə təyin edildi.

A. Bakıxanov Tiflisdə A.S. Qriboyedov, L. Zablotski və başqaları ilə tanış olur. A.S. Qriboyedovun azərbaycanlılardan ən çox sevdiyi və onunla ünsiyyət bağladığı şəxs A. Bakıxanov idi.

Abbasqulu ağa Bakıxanov Tiflisdə qulluq etdiyi illərdə Rusiyanın qabaqcıl adamları ilə əhatə olunaraq, bunların vasitəsilə Rusiyanın mədəni nailiyyətlərindən istifadə etməyə imkan tapırdı.

A. Bakıxanov 1832-ci ildə Bakıda rus dilində məktəb açmağa təşəbbüs göstərir və bu barədə hökumətə layihə təqdim edir.

A. Bakıxanovda elmi yaradıcılığa həvəs demək olar ki, rus və Avropa mədəniyyəti ilə tanış olmasından sonra oyanmışdır.

Müharibələr qurtarıqdan sonra A. Bakıxanov dinc şəraitdə elmi fəaliyyətə başlamaq istəyir, məlumat və təcrübəsini artırmaq məqsədilə Rusiyaya səyahətə çıxmaq fikrinə düşür.

Rus və Qərbi Avropa mədəniyyətinə bələd olduqca onun dünya-görüşündə maarifçilik ideyaları doğmağa başlayırdı. A. Bakıxanov Polşanın ən gözəl şəhəri olan Varşavaya Paskeviçin yanına gəlir və İsmayıl bəy Qutqaşını, A.S. Puşkinin bacısı Olqa Sergeevna Pavlişşeva və başqaları kimi dostlarını qazanır.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun Varşavada keçirdiyi həyat və iştirak etdiyi böyük məclislər, məclislərdəki adət və qaydalar, zadəgan xanımların şairdə onlara qarşı doğurduğu mənfi rəy, Qərb mədəniyyəti

tindəki bəzi qüsurlar, öz vətəninə olan məhəbbət bəzi şeirlərində təsvir olunur.

A. Bakıxanov "MİRATÜL-CƏMAL" əsərində, xüsusilə də "FİRENG MƏCLİSİ" adlanan hissədə Varşavada keçirilən ziyafət məclislərini, keçirdiyi həyatı daha qabarıq əks etdirir.

A. Bakıxanov Varşava həyatından bəhs edərkən həmin ziyafət məclislərindən birində gözəl bir qadına vurulan və bu səbəbdən halı çox pərişan olan cavan bir oğlana rast gəldiyini və onunla bir hal əhli kimi dərdləşdiyini də nağıl edir.

A. Bakıxanov qadınların kişilərlə açıq bir məclisdə iştirak etmələrini, sərbəst yaşamalarını bəyənir.

A. Bakıxanov özünün Rusiya – Polşa səyahətindən danışarkən Varşavanı tərifləmişsə də öz vətəninə dərinə sevmiş, onu hər yerdən əziz saymış və yüksək qiymətləndirmişdir.

1834-cü ilin mayında A. Bakıxanov Varşavanı tərk edərək Peterburqa gəlir, 2 ay burada qalır. A.S. Puşkin, onun atası Sergey Lvoviç, anası Nadejda Osipovna, qardaşı Lev və başqaları ilə tanış olur.

Peterburqda A. Bakıxanovun gördüyü əhəmiyyətli simalardan biri də Azərbaycan alirni və şairi MİRZƏ CƏFƏR TOPÇUBAŞOV idi. Peterburqda A. Bakıxanov iki aya qədər qalaraq daimi məzuniyyətə çıxmağa nail oldu.

A. Bakıxanov 1834-cü ildə iyul ayının təxminən ortalarında Peterburqu tərk edərək Odessa yolu ilə Tiflisə oradan da Qubaya qayıtmışdır.

İ.ƏFƏNDİYEVİN "SÖYÜDLÜ ARX" ROMANINDA OMONİM SÖZLƏR

Alvina MİRZƏYEVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: Prof. B.Xəlilov

Nitqdə işlənən hər bir dil vahidi vacib və zəruridir. Bunların hər biri müəyyən məna daşıyır. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin leksik tərkibi başqa dillərdə olduğu kimi müxtəlif məna qrupuna malikdir. Burada eyni səslənən sözün və sözlərin tamamilə müxtəlif olan bir

neçə məna bildirməsinə, bir-birinə çox yaxın olan mənaların bir neçə sözlə ifadə olunmasına sözlərin bir-birinə əks olan məna ifadə etməsinə rast gəlirik.

Dildə omonimlərin mövcudluğu yeni hadisə deyildir. O tarixi kateqoriyadır. Başqa sözlər kimi omonimlər də dəyişir, inkişaf edir, yaranır. Omonimlər linqvistik hadisə olub dilin leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini birləşdirən öz səs tərkibinə görə dilin inkişaf dövrlərində müəyyən oxşarlığı olan, mənaca müxtəlif sözlərdir. Omonimlərin müəyyənləşdirilməsinin həm praktik, həm də nəzəri əhəmiyyəti vardır. Nəzəri cəhətdən sözün bir sıra xüsusiyyəti, məna hüdudu müəyyən edilir. Praktik cəhətdən lüğətlərin tərtibinə kömək edir. Dərsləklərdə isə adətən omonimlər səslənmələrinə görə deyil, mənaca müxtəlif sözlər kimi müəyyənləşdirilir. Dildə omonimlərin inkişafı və artımı bir sıra amillərlə bağlıdır:

1. Xalqın ictimai həyatında baş verən dəyişikliklər.
2. Sözün mənaca inkişaf etməsi.
3. Fonetik dəyişmə.

Omonim sözlər ədəbi-bədii yaradıcılıqda geniş istifadə edilən vasitələrdən biridir. Böyük sənətkarlar omonimlər vasitəsilə dildə gözəl ahəngdarlıq yaradır, dili daha da bədii şəkllə salırlar.

İ.Əfəndiyev "Söyüdlü arx" əsərində omonim sözlərdən məharətlə istifadə edib. Əsərdə təxminən 132-yə yaxın omonim sözlərdən istifadə edib. Omofonların sayı daha çox üstünlük təşkil edir.

Misal: Lakin biz bayıra çıxana qədər göy bir də eyni şiddətlə gurladı. "Söyüdlü arx" romanı oxucuların böyük sevgisi ilə qarşılanmış, milli nəsrədə lirik psixoloji təmayülün əsasını qoymuşdur.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ATALAR SÖZÜ VƏ MƏSƏLLƏR

Xəyalə MURADOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: B.Ə. Xəlilov

Azərbaycan dilində atalar sözü və məsəllər xalqın həyatı və məişəti, əmək fəaliyyəti ilə daha sıx bağlı olan formaca kiçik, mənaca geniş janrlardan biridir. Atalar sözü və məsəllərdə xalq hikməti, xalq

zəkası ümumiləşdirilmişdir. Ona görə də danışıq dilində ifadələrin daha canlı, sərrast, təsirli olması üçün atalar sözü və məsəllərə müraciət olunur. Atalar sözü və məsəllər bir-birinə çox yaxındır. Bəzən bunları bir-birindən fərqləndirmək çox çətin olur. Lakin onlar arasında fərqli cəhətlər mövcuddur. Bu bərdə müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Bəziləri bu fərqi onların qrammatik quruluşunda axtarmışlar. «Məsəl xalq arasında gəzən, ancaq hələ tam atalar sözü təşkil etməyən səlis, qısa danışıqdır». Bu fikir məşhur rus dilçisi V.İ.Dala məxsusdur. Həqiqətən də, atalar sözü fikri tam ifadə edir. Məsəllər isə konkret hadisə ilə bağlı olur. Məsəllərdə hadisəyə işarə olunur.

Atalar sözü və məsəllər hələ çox qədimdən yazılı ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrinin diqqətini cəlb etmişdir. İstər Qətran Təbrizi yaradıcılığında, istər Xəqani yaradıcılığında folklorun bu janrının izləri görünməkdədir. Bu janrın yaranma yolları da müxtəlifdir. Bəziləri nəzmlə, bəziləri isə nəsrə yaddaşda silinməz izlər qoymuşdur.

Atalar sözü və məsəllər xalqımızın inkişaf tarixini öyrənmək üçün mötəbər mənbələrdən birini təşkil edir. Onların içərisində xalqımızın qədim dövrlərdən indiyə qədərki həyatının bütün sahələrinə aid nümunələrə təsadüf etmək mümkündür. Azərbaycan şair və yazıçıları da folklorun bu janrına çox yüksək qiymət vermişlər. Ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsi Y.V.Çəmənzəminli «İki od arasında» əsərində folklorun bu janrına müraciət etmişdir. «Daldan atılan daş topuğa dəyər», «Qurunun oduna yaş da yanır» və. s. folklor nümunələri diqqəti cəlb edir. Bundan başqa S.M. Qənizadənin «Məktubati-Şeyda bəy Şirvani» əsərində də yazıçı dili hikmətli atalar sözü və məsəllərlə bəzənmişdir. Nəcəf bəy Vəzirov yaradıcılığında folklorun bu janrı xüsusi lay təşkil edir. Yazıçı həm əsərlərin adlarının seçimində bu janrdan istifadə etmiş, həm də surətlərin dili ilə folklorun bu janrına müraciət edilmişdir.

Atalar sözü və məsəllər qədər dildə, danışıqda, yaradıcılıqda və ümumiyyətlə, həyatda tez-tez müraciət olunan ikinci bir folklor janrı olmamışdır desək yanılmırıq.

ÇEX MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ AZƏRBAYCAN HAQQINDA

Günəş MÜSLÜMOVA

Bakı Slavyan Universitetinin
tərcümə fakültəsinin III kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. Elçin Mehəliyev

Azərbaycanın zəngin mədəniyyəti və qəhrəman keçmişi qədim zamanlardan dünyanın bir çox səyahətçilərinin, alimlərinin və yazıçıların diqqətini cəlb etmişdir. Onların arasında çex xalqının da nümayəndələri var idi.

Keçən əsrin ortalarından başlayaraq avropalı səyahətçilər və tədqiqatçılar fəal şəkildə Qafqazı, eləcə də Azərbaycanı tədqiq edirdilər. Bizim əsrin 20-ci illərinin sonunda çex yazıçıların Azərbaycanı marağı daha da artdı. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatına olan böyük marağ ilə bağlı idi.

1935-ci ildə məşhur çex yazıçısı Yulius Fuçik Bakıya gəlmək niyyətində idi. Bu haqda həyat yoldaşı Qustaya ünvanladığı iki məktubda göstərilir. Məktublarda Y.Fuçik Bakıda olmaq, bu şəhərlə əlaqədar kitab yazmaq haqqında arzularını ifadə etmişdir. Lakin ağır xəstəliyi onun Bakıda və Qafqazın digər şəhərlərində olmaq planlarını puça çıxardı. Onun bu arzusunu neçə illər sonra yoldaşı Qusta Fuçikova həyata keçirdi. O, iki dəfə Bakıda olmuş, onun tarixi keçmişi və bugünkü həyatı ilə tanış olmuşdur.

Mərkəzi Asiya ölkələrində və Qafqazda olmaq ideyası göstərir ki, Y.Fuçik keçmiş Sovet respublikalarına, onların mədəniyyətinə, keçmişinə böyük məhəbbət və hörmətlə yanaşmışdır. Fuçikin yaradıcılığında Mərkəzi Asiya xalqlarının həyatından götürülmüş Şərq motivləri xüsusi yer tutur.

1936-cı ildə görkəmli çex alim-şərqşünası Bedrix Qrozni Bakıda olmuşdur. Onun mühazirə və çıxışları bəkililərin xatirindən uzun müddət silinməmişdir.

İlk dövrlərdə çex yazıçıların Azərbaycan, onun ədəbiyyatı haqqında məlumatları o qədər də geniş deyildi. Buna baxmayaraq Azərbaycan, onun qədim mədəniyyəti onların düşüncəsinə canlı, inkişaf edən reallıq kimi daxil olurdu. Bu prosesdə digər faktorlar da rol

oynamışdır. Məsələn, müasir Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin tərcüməsi çex mədəniyyət xadimlərinə Azərbaycan xalqının həyatının yeni mərhələsini özlüyündə təsvir etməyə kömək edirdi. Bu və digər faktlar onu göstərir ki, çex yazıçıları Azərbaycana gələrkən artıq bu yerlər haqqında məlumatları var idi. Çex mədəniyyət xadimlərinin Azərbaycanla əlaqəsi II Dünya müharibəsindən sonra, xüsusən də 60-cı illərdə Bakıda və respublikanın digər şəhərlərində 1964-cü ilin oktyabrında Çexoslovakiya mədəniyyəti dekadası keçirildiyi müddətdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Bu dekadada məşhur çex yazıçısı, Çexiyanın xalq rəssamı Yarımla Qlazarova iştirak edirdi. Azərbaycan ədəbiyyatının yeni nailiyyətləri ilə tanış olarkən o heyran qalmışdı: "Azərbaycan nəsr- böyük ideyalar və eyni zamanda dərin poetika nəsridir. Sonuncu, görünür, xalqın özünün şairanəliyi ilə izah olunur". İki xalqın ədəbi əlaqələrinin inkişafında təkcə şəxsi münasibətlər deyil, ədəbi dostluq da mühüm rol oynayır. Məsələn, Rəsul Rza ilə İrji Tauferin, Nəbi Xəzri ilə İvan Skalanın, Tofiq Mütəllibov ilə Olena Verçikonun və s. Nəbi Xəzri ilə İvan Skala arasındakı yaradıcılıq əlaqələri də olduqca səciyyəvidir. 1964-cü ildə çex şairi Azərbaycanlı dostunun dəvəti ilə Bakıda olmuşdur. Burada o, müasir Azərbaycan poeziyasının nümayəndələrinin yaradıcılığı, eləcə də Nəbi Xəzri poeziyası ilə tanış olmuşdur. Poetik ruhun yaxınlığı onlara bir-birinin əsərlərini uğurla tərcümə etməyə kömək etmişdir. Bu haqda Nəbi Xəzri demişdir: "Mən İvan Skalanın şeirlərinin tərcümələri üzərində böyük yaradıcılıq həyəcanı ilə işləyirdim. Onlar mənə özünün inqilabi pafosu, yüksək vətənpərvərlik hissləri ilə cəlb etmişdi. Orijinalın parlaq obrazlılığını saxlamağa, şeirin mürəkkəb ritmini verməyə çalışırdım". İvan Skalanın "Azərbaycan" jurnalına verdiyi müsahibədə o, Azərbaycan şairlərinin, xüsusən də Nizaminin, Səməd Vurğunun, Mehdi Hüseynin Çexiyada məşhur olmasından danışdı. Sonda o, Azərbaycan oxucularına öz arzularını bildirmişdir: " Sizə gələcəkdə də əsrlər ərzində malik olduğunuz bu cür zəngin və böyük ədəbiyyata malik olmağı arzu edirəm. Bu işə oxucular üçün hər şeydən qiymətlidir."

1967-ci ilin iyununda çex yazıçıları İrji Marek və Lüdviq Toman çex inqilabçısı İvan Vatsək haqqında olan "Səmt küləyi" adlı filmin çəkilişi ilə bağlı müqavilə bağlamaq üçün Bakıda olmuşdular. Marek öz təəssüratları haqda deyirdi: " Azərbaycanca 13 il bundan qabaq

olmuşdum. Bu müddət ərzində əldə edilən inkişaf çox böyükdür. Təəssüf ki, Azərbaycanca danışa bilmirəm. Dilini başa düşməsəm də buranın adamları mənə çox yaxındır. Mən Azərbaycandan qələm dostlarımla bir sıra əsərlərini çex oxucularına tanımaq üçün aparıram. Azərbaycan ilə tanışlıq çex televiziyasına Bakı haqqında bir sıra verilişlər hazırlamağa imkan verəcək. Bu verilişlərdə Azərbaycan xalqının uğurlarından, xalqlarımız arasındakı möhkəmlənən əlaqələrdən söhbət açılacaq. "Çex mədəniyyət xadimləri təkcə Azərbaycanın ədəbi-mədəni nailiyyətlərindən söhbət açmamış, eləcə də Azərbaycan xalqına, onun qədim tarixinə münasibətdə səmimi hisslərini ifadə etmişlər. Bu cəhətdən məşhur çex şairi İrji Tauferin dostu Rəsul Rzaya müraciətdə dedi ki sözlər böyük maraq kəsb edir "... Azərbaycan xalqının uzaq keçmişi, böyük və özünəməxsus mədəniyyəti vardır!"

Çex jurnalisti Yan Turanın da bu məsələ ilə bağlı dedikləri diqqətə layiqdir: "Azərbaycan xalqının mədəniyyətini tərifləməyə ehtiyac yoxdur. Bu xalq istedadı ilə fəxr edə bilər."

Əgər 60-cı illərdə çex mədəniyyət xadimlərinin Azərbaycana gəlişi şəxsi münasibətlərlə xarakterizə olunurdusa, 70-80-ci illərdə "odlar diyarı"na gəliş daha çox mədəni tədbirlərlə bağlı idi. 1970-ci ilin mayında Azərbaycanda Çexoslovakiya mədəniyyəti günlərinin keçirilməsi buna misal ola bilər. Çexiyalı dostlarla görüşdə dəfələrlə Azərbaycan şairlərinin Çexiyaya haqqında şeirləri səslənirdi. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının dəvəti ilə 1966 və 1974-cü illərdə məşhur çex alimi Zdenka Vesela Bakıda olmuşdur. Görkəmli çex yazıçısı, etnoqrafiya elmləri doktoru Miroslav Stinql 1955-ci ildə ilk dəfə Azərbaycana gəlmişdir. O, ömrünün çox hissəsini səyahətlərə sərf etmiş və onlar haqqında 25-dən çox kitab yazmışdır. Vətəninə qayıdandan sonra çex tədqiqatçısı Qafqaz haqqında oçerk yazmış, lakin 20 ildən sonra, 1975-ci ildə yenidən Azərbaycana gəldikdə buranın inanılmaz dərəcədə dəyişildiyini gören yazıçı ona həsr etdiyi yeni əsərinin adını dəyişdirməli olmuşdur.

Çex mədəniyyət xadimlərinin Azərbaycan xalqının yaradıcılıq nailiyyətləri ilə tanışlığı çex-Azərbaycan ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafında vacib şərtlərdən biri olmuşdur. Yazıçıların gəlişi işə Azərbaycan ədəbiyyatının xaricdə təbliğ olunmasında böyük rol oynamış, çex və Azərbaycan xalqının mədəni cəhətdən yaxınlaşmasına səbəb olmuşdur.

ÜMUMİ DİLÇİLİK VƏ DİL SİYASƏTİ

Ofelya İdris qızı CAMALOVA

Kooperasiya Universitetinin filologiya fakültəsinin IV kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: Gülnarə Qurbanova

Xalqın, millətin insanın ana dilindən əziz heç bir şey ola bilməz. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir.

Heydər Əliyev

Dilin mənşəyi haqqında düşüncələr dilçiliyin əsas fəlsəfi məsələlərindəndir. Dilin yaranması problemi insanın özünün yaranması ilə əlaqəlidir. Dilin mənşəyini izah etmək təkə dilçiliyin imkanı xaricindədir. Bu səbəbdəndir ki, bu məsələyə tarix, etnoqrafiya, məntiq kimi elmlərin köməyi ilə yanaşılır, izah olunur. Azərbaycan dilində “dil” sözü bir-birindən tamamilə fərqli olan iki müstəqil anlayışı bildirir: insan orqanizmində daddılmə vasitəsi və insan arasında əsas ünsiyyət vasitəsi. Dünya dillərində “dil” sözü çox zaman ağız üzvi olan dilin adı ilə adlandırılır. Dilçilikdə isə dil termini insanlar arasında zəruri ünsiyyət vasitəsi olan ictimai hadisəni bildirir. Xalq yaratıcılığında dil insanın zehni, ruhu, əxlaqı, yaşayışının təşkilatçısı və ifadəçisi kimi göstərilir: “Dil insanın özüdür”, “Danış, deyim kimsən”.

Daim inkişaf prosesində olan dil dəyişir, cəmiyyətin inkişafında öz əvəzolunmaz rolunu göstərir. Hələ XX əsrdə görkəmli alim Mahmud Qaşqarlı “Divani-luğat-it-türk” əsərini Həzrəti peyğəmbərin bu kəlamı ilə başlayıb: “Türk dilini öyrənin, onların uzun sürən hakimiyyəti vardır”.

Tarix sübut etdi ki, bu, həqiqətən belədir. Türk dilləri ailəsində öz yeri olan doğma Azərbaycan dilinin təşəkkülü tarixi olduqca qədimdir. Ümumxalq canlı danışq dili zəminində əmələ gəlib əvvəlcə şifahi, sonra da yazılı qolu təşəkkül tapana qədər yüz illər boyunca mürəkkəb bir yol keçmişdir. Bir çox alimlərin dönə-dönə etiraf etdikləri bir həqiqət danılmazdır ki, Azərbaycan dili dünya dilləri arasında kamil dillərdəndir. Türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək dərəcədə rəngarəng olan dilimiz şifahi ədəbiyyat nümunələrimizdə mükəmməl əksini tapıb. Əlverişli tarixi

şəraitdə isə ümumxalq dili əsasında yazılı abidələrin yaranmasına səbəb olub. Hər xalqın öz vətəni olduğu kimi öz dili də var. Bu dilə ana dili, doğma dil, vətən dili deyilir. Ana dili o dildir ki, onu bütün xalq bilir, bütün xalq o dildə danışır.

M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Dil durduqca millət də durar. O öldümü, millət də canını bağışlar. Dil millətin canıdır”.

Şah İsmayıl Xətai öz ana dilini dövlət dili elan etməklə vətəninə övladlıq məhəbbətini bildirdi. Tövsiyələrinin birində deyirdi ki, ey türk oğulları, bir ovuc torpağımı dünyanın var-dövlətinə, dilinin bir sözünü ləl-cəvahirata dəyişməyin, onları qoruyun və sonrakı nəsillərə çatdırın.

İnsan həyatında əvəzsiz rolu ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edən dil millətin varlığın əksidir. Bu səbəbdəndir ki, dövlətin dil siyasəti hər dövrdə aktual olub.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsində yazılıb: “Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan dilidir.” Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.”

Dünya dillərinin çoxunda olduğu kimi, dövlətimizin adı ilə adlanan ana dilimiz onun özü qədər qədim bir tarixə malikdir. Hər bir dövlət öz dilini inkişaf etdirməli, qorunmalıdır. Bu məsələyə daim qayğı ilə yanaşan ulu öndərimiz 2001-ci il 18 iyun tarixdə “Dövlət dilinin tədbiq işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzaladı. Bu tarixi sənəd latın qrafikasına keçdi və Azərbaycan dilinin təbii təminatı təmin etdi. Dil tariximizdə bu çox mühüm bir rəsmi sənəd idi. Çünki burada Azərbaycan dilinin tarixi əsasları barədə mükəmməl təsvir yaradılmış və inkişaf problemlərindən sistemli şəkildə bəhs edilmişdi. Fərmanda dilimizin tədrisində sistemli şəkildə bəhs edilmişdi. İstifadə sahəsinin milli-mədəni dəyərlərə cavab verməsi tələb olunurdu. Sənəddə Azərbaycan dilçiliyinin gələcək istiqamətləri aydın əks olunurdu.

Dilin inkişafı cəmiyyətdəki qlobal dəyişikliklərlə sıx bağlıdır. Bu gün sürətlə inkişaf edən Azərbaycanda dilimiz də ictimai, siyasi, mədəni inkişafə bağlı olaraq tərəqqi edir, onun publisistik bədii və elmi üslubları da zənginləşir. Məhz bu baxımdan dildə baş verən dəyişikliklər daim izlənməli, onun inkişafı düzgün istiqamətləndirilməsi zəruridir. Unutmayaq ki, dil xalqın mənəviyyəti dir.

Milli siyasət millətin varlığını, siyasi görüşünü təşkil edən məsələlərdəndir. Onun ən başlıcası məhz dil siyasətidir. Milli dil siyasəti bu və ya başqa dövlətin milli siyasətinin vəhdət yaradan hissəsidir. Dövlət əhəmiyyətli bu məsələdə cəmiyyətə dilə təsir edilməsi ümumi siyasətin ayrılmaz hissəsidir. Milli məsələyə dair dövlətin dil mövqeyi siyasətini bildirmək üçün "dil siyasəti termini ilə bərabər "dil quruculuğu" termini də işlənir. Əslində siyasi ədəbiyyatdan keçən bu terminlər sinonim kimi işlənmişlər. Dünya dilçiliyində bu termin müxtəlif cür ifadə edilərsə də "dil quruculuğu" ənənəvi termin kimi müasir dövrdə daha geniş yer alıb. Dil quruculuğu isə insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əks edir. Həm təcürbədə, həm ictimai-siyasi, həm də mədəni həyatda bu quruculuq aydın əks olunur.

Cəmiyyətin inkişafı dildə daha tez öz əksini tapır. Bu səbəbdəndir ki, dil quruculuğunda ədəbi dil normalarının formalaşdırılması və cəmiyyətdə dilin vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində aparılan iş özünü göstərir. Lüğət tərkibinin dəyişməsi, terminlərin müəyyənləşməsi, əlifba və orfoqrafiyanı təkmilləşdirmək, nitq mədəniyyətini inkişaf etdirmək kimi məsələlər dil quruculuğuna daxildir. Sürətlə inkişaf edən XX əsrdə hər bir xalqın bu sahədə marağı təbiidir. Ayrı-ayrı xalqlar ədəbi normaları nizama salmaq, yeni yazı formaları axtarmaqla bu problemin həllinə çalışmışlar.

Dil siyasətində başlıca amil kimi dil azadlığı götürülür. Çünki dil azadlığı olmadan həqiqi milli azadlıq mümkün deyil. Tarixi faktlar da sübut edir ki, dil məhdudluğu daim milli azadlığa qənim kəsilməmişdir.

Dil, ana dili insan fəaliyyətinin bütün sahələrində azadlıq tələb edir. Ana dili hər bir millətin, xalqın mənəvi varlığını əks edir. Hər bir vətəndaş dili qoruyub saxlamalı, onun ictimai roluna diqqətlə yanaşmalıdır. Dil siyasəti probleminə dövlət dilinə daha çox diqqət yetirilir. Dövlət dili dedikdə bu və ya başqa bir ölkədə yaşayanlar arasında ünsiyyət üçün müəyyənləşdirilmiş dil nəzərdə tutulur. Dövlət dili anlayışı heç də milli dil ilə eyni deyil. Məhz ictimai quruluşun hər bir dövrdə tələbi dövlət dilində əks olunub. Zaman-zaman işğal olunan tayfalara hakim dil- işğalçı dövlətin dili olub.

Bu isə yerli əhali tərəfindən başa düşülməyən bir ünsiyyət vasitəsi olub. Qədim Romada dövlət dili kimi istifadə olunan latın

dili bir çox dillərin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynayıb. Millətimizi sevmək üçün öncə doğma dilimizi sevməliyik. Həm də elə eşq ilə sevməliyik ki, heç bir şey ona əngəl ola bilməsin. Məhəbbətimizin ən üst qatına dil məhəbbətini çıxarmalıyıq. Dilimizi sevmək hamımızın ən birinci müqəddəs borcu olmalıdır. - Ömər Faiq Nemanzadə.

XX əsrdə məşhur alim Mahmud Qaşqarlı "Divanı lügə-ti türk" adlı məşhur əsərini Həzrəti peyğəmbərin bu kəlamı ilə başlayır: "Türk dilini öyrənin, onların uzun sürən hakimiyyəti vardır". Tarix sübut etdi ki, bu, həqiqətən də belədir. XX əsrdə yazıb-yaradan ədiblərimizin canlı danışq dilinə olan diqqət və qayğısı ilə ana dilinin söz və ifadələrinin ədəbi dilə gətirilməsi bir ənənə halını alır. Fars ədəbi-bədii dilinin inkişafında şəxsiz xidmətləri olan Xəqani və Nizami haqqında farslar "onlardan türk qoxusu gelir (bu yetork miayəd) deyirdilər. Bu böyük sənətkarlar klassik fars bədii dilinə Azərbaycan dilinin ətrini hopdurmuşlar".

Ulu öndərin bizlərə tövsiyəsi isə belə oldu: "...hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir Azərbaycanlı öz ana dilini-Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir. Gənclərə tövsiyə edirik ki, əgər kiminsə bu barədə çatışmazlığı varsa, çalışın, bunu aradan qaldırsın. Xarici ölkələrdə təhsil alarkən, həmin ölkənin dilini öyrənərkən, eyni zamanda başqa dilləri öyrənərkən öz dilimizi heç vaxt unutmayın və öz ana dilimizi heç bir başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz."

M.ŞƏHRİYARIN «HEYDƏRBABAYA SALAM» POEMASINDA TƏBİƏT TƏSVİRİ

Nəzrin QARABAĞLI

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin

II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. Elman Quliyev

Cənubi Azərbaycanın əvəzolunmaz yarıdır şimalarından biri də Məhəmməd Hüseyin Şəhriyərdir. O, Yaxın Şərqi ədəbiyyatını bədii möcüzələrlə, tərəvətli obraz və ifadə vasitələri ilə zənginləşdirmiş,

xüsusən dünya poeziyasına «Heydərbabaya salam» kimi yüksək dərəcədə xəlqi və sənətkarlıq baxımından nadir əsərlərdən birini töhfə vermişdir.

Şəhriyar poeziyasında təbiət təsvirlərindən geniş istifadə olunmuşdur. Şair «Heydərbabaya salam» poemasında geniş təbiət lövhələri yaradaraq vətənə olan sevgi və duyğularını ifadə edir.

Bu əsərdə təbiət lövhələrindən bir çox mənalarda istifadə olunur. Şairin «Heydərbabaya salam» poemasında təbiət mənzərələrindən məqsəddən asılı olaraq istifadəsini belə qruplaşdırmaq olar. a) birbaşa, b) ümumi, v) ictimai mənalarda. Şəhriyarın uşaqlıq illəri əsasən Heydərbaba dağının ətəklərində yerləşən kəndlərdə keçmişdir. O, kəndləri, bu yerləri demək olar ki, qarış- qarış görmüşdür. Ona görə də həmin təəssüratlar sonralar şairin xatirəsində silinməz izlər buraxmışdır. Şairin həyatının vətəndən uzaq yerlərdə keçməsi onun hədsiz dərəcədə darıxmasına gətirib çıxarmışdır. Belə hisslər istər-istəməz şair yaradıcılığında Vətənin təbiət gözəlliklərindən birbaşa bədii fiqur kimi istifadəsini təmin edir.

Poemanın ilk bəndlərində şairin yaratdığı tablolar yalnız uşaqlıqdan gördüyü, sonralar isə həsrət qaldığı, burnunun ucunun göynədiyi yerlərin təsviri təsirindədir. Təsvirlər Şəhriyarın uşaqlıqda şəxsən gözü ilə gördüklərinin bədii ifadəsidir, sadə təsvir, peyzaj nümunəsidir. Şair yurdunun «İldırımlar çaxan», «Kəkliklər uçan», «Novruzgülü və qarçıqəyi» yayılan dağlarını, «ağacları çiçəkləyən bağçalarını» tərənnüm edərək ilin bir çağına-baharın başlanğıcına aid gözəl təbiət lövhələri yaratmışdır.

Heydərbaba, ildırımlar çaxanda,
Sellər, sular şaqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun Şövkətüzə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin dilüzə

Poemada Xoşgının dağətəyi kəndlərinin təbiəti çox əlvan və zəngin boyalarla təqdim edilmişdir. Onun ayrı-ayrı bəndlərində təbiət rəngdən-rəngə düşüb cəlvələnirdi. Burada təsvirlər o qədər təbii və oynaqdır ki, oxucu özünü ildırımların gurultusunu, sel-suların şaqqiltısını eşidər kimi, bundan sonra yeni bir nizamla boy göstərən təzə-tər çiçəklərin, otların ətrinin qoxulmuş kimi təsvir edir.

Poemada kəndin dağı, dərəsi, evləri, bağları, bulaqları, gölləri - bir sözlə gözəl görünən hər nəyi varsa şair təsvirlərində özünün ecazkar vüsətini tapır.

Poemada elə paçalar var ki, burada ilin digər fəsilləri olan yaz və payıza aid təsvirlər əksini tapmışdır.

Xəzan yeli yarpaqları tökəndə,
Bulut dağdan yenib kəndə çökəndə....

Burada hər iki fəslin: yaz və payızın konkret əlamətləri lokonik tərzdə göstərilir və gözəl təbiət mənzərəsi təsiri bağışlayır.

Şəhriyar həyata, təbiətə möhkəm bağlı olmuş, bu səbəbdən də təbiətin bu və ya digər formada təzahürünün yaradıcılıqda əsl sənətkar qüdrəti ilə təsvir etmiş və gözəl mənzərələr yaratmışdır.

İ.ƏFƏNDİYEVİN “UNUDA BİLMİRƏM” ƏSƏRİNDƏ ÜMUMİŞLƏK SÖZLƏR

Könül QASIMOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: Prof.B.Ə.Xəlilov

Dilimizin lüğət tərkibinin başlıca olaraq, ən vacib hissəsini ümumxalq leksikası təşkil edir. Bu cür sözlər hər bir azərbaycanlıya məlum olan, lüğət tərkibimizin özülünü təşkil edən ümumişlək sözlərdir. Ümumişlək sözlər gündəlik tələblərimizə cavab verən, cəmiyyət və kainata aid anlayışları ifadə edən, insanların bütün fəaliyyətlərini əhatə edən sözlərdir. Bu sözlər Azərbaycan nitqinin varlığını müəyyən edir, onun dərin spesifik, milli xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ümumişlək sözlərin obrazlılığı, ifadəliyi, anlaşılıqlığı onları bədii əsərin tikinti materialına çevirir. A.P. Çexov demişdir ki, bədii əsərdə təbiətin, obrazların ən parlaq təsvirinə birinci növbədə sadə, aydın, anlaşılıqlı sözlər vasitəsilə nail olmaq mümkündür. Bu fikrin təsdiqini “Unuda bilmirəm” əsərində görürük. İ.Əfəndiyev məhz ümumişlək sözlərə arxalanıb parlaq bədii lövhələr yaratmışdı. Yazıçı ümumişlək sözlər vasitəsilə əsərin məzmununu ideyasını açmış və bu sözlərdən ya-radıcılıq fantaziyasına uyğun istifadə etmişdi. Əsərdə ümumişlək

sözün hamıya məlum olan sabit mənasından istifadə edildiyi kimi, lazım gəldikdə fərdi mənalara da yer vermişdir. İ.Əfəndiyev bu əsərdə ümumişlək sözlərin bütün məna qruplarından istifadə etməklə obrazların daxili aləmini açmağa çalışmış, əsərin təsir gücünü qüvvətləndirmişdir. "Unuda bilmirəm" əsərində təxminən 700-ə yaxın ümumişlək söz istifadə olunmuşdu. Əsərdə ad bildirən ümumişlək sözlər üstünlük təşkil edir.

"Unuda bilmirəm" əsərində istifadə olunan ümumişlək sözlər əsərin dilinin aydın və səlisliyinə sübutdur. Burada ad bildirən – arzu, yağış, bahar, çörək, yuxu, ulduz; hal – hərəkət bildirən – eşitmək, yapışmaq, sevmək, gəzmək, oxumaq; miqdar və qeyri – müəyyən kəmiyyət bildirən – dörd, iyirminci, üç yüz, az, iki üç; bu və ya digər nitq hissəsinin yerində işlənən – biz, onlar, sən, mən, bütün; əlamət və keyfiyyət bildirən – diqqətli, doğru, ayır, kiçik, xoş; məkan və zaman bildirən – axşam, gec, dünən, aşağı və s. kimi sözlər işlənmişdir.

Ümumişlək sözlərin rəngarəngliyini, həmçinin xalq arasında həyat vəsiqəsi aldığına nəzərə alaraq şair və yazıçılar bu qrup sözlərdən geniş istifadə etmişlər.

"KOROĞLU" DASTANINDA "ALİ KİŞİ" QOLU

Jalə RƏHİMOVA

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin I kurs tələbəsi
Elmi rəhbər dos.: M.A.Fahmanlı.

Xalqımızın misilsiz tarixini, həyat tərzini, qəhrəmanlığını ən gözəl şəkildə əks etdirən dastanlarımızdan biri də "Koroğlu" dur. Burada XVII-XVIII əsrlərdə xalqımızın xarici basqıncılara qarşı apardığı mübarizə əks olunmuşdur. Cümlələrdə, eləcə də ayrı-ayrı xalqların əlyazmalarında Koroğlunun adı ilə bağlı onlarla örnəklərin olması bu dastanın Qafqaz xalqları arasında geniş yayıldığından xəbər verir.

Bu eposun birinci qolu "Ali kişi" qoludur. Bu qolda ilkin olaraq Koroğlunun, atasının kim olması haqqında məlumat verilir. Qol özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə digər qollardan fərqlənir. Burada haqqında danışılan Qoşabulaq, dərya atları, Misri qılınc əfsanəvi xarakter daşıyır. Qoşabulaq vasitəsi ilə Koroğlu əfsanəvi gücə, hər kəsi

dəhşətə gətirən nəreyə malik olur. Onun atasının bağışladığı qeyri-adi atlar, Misri qılınc onu əfsanəvi, yenilməz qəhrəmana çevirir. Eposda vətənin rəmzi Çənlibeldir. Ölümünün sonuna qədər Koroğlu orada yaşayır. Məhz atası da Koroğluya vəsiyyətinə deyir: "Necə ki, Misri qılınc sənənin belində, özün də bu Çənlibeldə sənə heç kəsə dövlət gələ bilməz."

Bu qolda Koroğlu xarici düşmənlərə, xüsusilə də Həsən xana qarşı mübarizə aparır. Onun məqsədi vaxtı ilə Həsən xana etdiyi fədakarlıqlara baxmayaraq atası Alı kişinin gözlərinin çıxarılmasının intiqamını almaq, həm də vətənin xarici basqınlardan qorumaq olur. Burada Alı kişinin haqsız yerə gözlərinin çıxarılması, o dövrdə xanların, paşaların, bəylərin sadəcə xalqa qarşı amansız rəflərini göstərir. Onlar sadəcə xalqa qarşı daima etinasız olmuş, yuxarıdan aşağı baxmışlar. Məhz elə Koroğlu kimi qəhrəmanlar sadəcə xalqın mənafeyini müdafiə edib, onları qorumağa çalışmışlar. Buna qarşılıq isə xalq heç vaxt öz misilsiz qəhrəmanlarını unutmamışdır. Eposun xalqın dilindən toplanması buna sübutdur.

Qolda göstərilir ki, Koroğlunun əsl adı Rövşən olmuşdur. Koroğlu adını isə ona Alı kişi vermiş və atasının intiqamını almağa başladığı vaxtdan belə adlandırılmışdır. Burada "qor" parlaq, atəş mənasını verir. Onun bəzi variantlarda müxtəlif cür adlandırılması baxmayaraq, daha dəqiq variantı Koroğlu kimi adlandırılmasıdır. Koroğlu tarixi qəhrəmandır. Çünki o, Cəlarilər hərəkətinin başçısı olmuşdur. Bu hərəkət də elə XVII-XVIII əsrlərdə baş vermişdir.

S.VURĞUNUN "AYGÜN" POEMASINDA ANTONİMLƏR

Ruslan ABASOV

ADPU-nun filologiya fakültəsinin I kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: dos. Rəsim Həsənov

Bir-birinə zidd, əks mənalı ifadə edən sözlərə antonimlər deyilir. Məs.; yer-göy, əvvəl-axır və s.

1. S.Vurğunun "Aygün" poemasında antonimlərin aşağıdakı məna növlərindən istifadə olunmuşdur:

- məkan anlayışı bildirən antonim: yer-göy;
- zaman anlayışı bildirən antonimlər: ilk-son, gündüz-gecə;

- c) əlamət, keyfiyyət bildirən antonimlər: xoş-acı; xeyir-şər;
- ç) hal, hərəkət və vəziyyət bildirən antonimlər: dülər-ağlayar, şad-qəmgin;
- d) təbiət hadisələri anlayışı bildirən antonimlər: yaz-qış sözləri təbiət hadisələri anlayışı bildirən nisbi antonimlərdir;
- e) məsafə, ölçü anlayışı bildirən antonimlər: yaxın-uzaq. Bunu "Aygün" poemasında verilmiş aşağıdakı beytdə nəzərdən keçirək:

Yaxın Tiflisi də, **uzaq** Bağdad da
Duydu rübab tutan əllərimizi.

- 2. Poemada işlənmiş tam və nisbi antonimlər. Nəzərdə tutulan əsərdə tam və nisbi antonimlərdən də geniş istifadə edilmişdir. Bir-birinin tam ziddini təşkil edən sözlərə tam antonimlər, bir-birinə nisbi ziddiyyət təşkil edən sözlərə isə nisbi antonimlər deyilir. Məs.: isti-soyuq, var-yox, ucalmaq-ennmək sözləri tam,

O, özü də, heç özü də bilməyir hələ
Bilməyir təbiəti **yazdır**, ya **qışdır**.

beytindəki yaz və qış sözləri isə nisbi antonimlərdir.

- 3. Adı çəkilən poemada şair öz dilimizin daxili imkanları əsasında yaranan antonimlərdən daha geniş istifadə etmişdir. Bu antonimlərin bir qrupu ancaq əsl sözlərdən, bir qrupu həm əsl, həm düzəltmə, bir qrupu isə yalnız düzəltmə sözlərdən ibarətdir. Məsələn; yer-göy sözləri ancaq əsl, həyat-ölüm sözlərindən birinci əsl, ikinci düzəltmə, qaraldı - ağardı sözləri isə yalnız düzəltmə antonim sözlərdir.
- 4. "Aygün" poemasında antonimlərin üslubi imkanları ondan ibarətdir ki, belə sözlərdən, əsasən, təzad (kontrast) yaratmaq məqsədi ilə istifadə olunmuşdur.

Sağlığundan sığışmayıb **yer** ilə **göyə**
Öz eşqini övlad kimi bağrına basır.
Bir vaxt **gülə-gülə** gəldim bu evə
İndi isə ağlayıb gedirəm ah!

Müəllif Aygünün eşqinin gücünü daha qabarıq və təsirli göstərmək üçün aralarında çox böyük məsafə olan, bir-birinə əks, zidd mənaları ifadə edən yer və göy sözlərinin qarşılaşdırılmasından

məharətlə istifadə edərək kəskin kontrast yaratmışdır. İkinci beytdə isə obrazın düşdüyü vəziyyəti, əhval-ruhiyyəsini daha inandırıcı və canlı göstərmək üçün gülə-gülə gəlmək və ağlayıb getmək antitezalarından ustalıqla istifadə edərək kəskin təzad yaratmışdır.

TƏKAMÜL PROSESİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Ramilə SƏMƏDZADƏ

ADPU-nun filologiya fakültəsinin I kurs tələbəsi

Elmi-rəhbər : b/m Əliyeva S.M.

Kainatın hələ tam öyrənilməmiş möcüzəsi olan insanı 200-dən artıq elm sahəsi öyrənir. Ən qədim zamanlardan bu günə kimi insanların necə yaşadıklarını, hansı dövrləri keçdikləri və s. bu kimi məsələləri öyrənmək tarix elminin çiyinlərinə düşür. İnsanı digər aspekt-dən öyrənən elm psixologiyadır. Psixologiya insan psixikası haqqında elmdir. Hər iki elm sahəsi insanı olduqca maraqlı, rəngarəng aləmə aparır.

Görkəmli rus fizioloqu akademik İ.P. Pavlov "Sinir sistemi tipi" terminini təklif etmişdir. Həqiqətən, bu bölmə diqqətimi xüsusilə cəlb etdi. Sinir sistemi təkamül prosesinin məhsuludur. Öyrəndiyimizə görə: torvari, duyğunlu, borulu sinir sistemi tipləri vardır. Bu tiplər haqqında məlumatları öyrəndikcə tarixi xronika ilə oxşarlıq sezdim.

Sinir sistemi tiplərindən birincisi və ən bəsit quruluşlu torvari sistemdir. Bu tipə hidropoliplərdə, meduzalarda rast gəlmək olar. Hüceyrələr canlı orqanizmin bədəninin səthinə topa şəklində səpələ-nərək bir-birilə çıxıntılar vasitəsi ilə birləşir. Hər hansı bir sinir hü-ceyrəsində əmələ gələn oyanma bütün hüceyrələrə yayılır və təsir edən qıcığa qarşı ibtidai heyvan bütün bədənini yığımaqla cavab verir.

Bu ən bəsit sistemin tarixdən öyrəndiyimiz ibtidai icma quruluşu ilə oxşarlığı vardır. Bəşər tarixinin ən sadə forması olan ibtidai icma quruluşunda mənzərə təxminən belə idi: insanlar dünyanın bəzi əra-zilərində səpələnməmiş formada yaşayırdılar, onların bir-birilə rabitəsi zəif idi. Hər hansı təhlükə hiss edən kimi ibtidai insanlar müxtəlif sığınacaqlarda (əsasən mağaralarda) gizlənir, ona qarşı cavab vermək iqtidarında deyildilər. Burada qəribə paralellik müşahidə olunur. Meduzalarda olduğu kimi qədim insanlar da təhlükənin sovuşmasını gözləyirdilər.

Duyğunlu sinir sistemində sinir hüceyrələri qruplaşır, mərkəzi dü-yünlər əmələ gəlir. Sinir hüceyrələri əsas etibarilə heyvanın mühitlə daha çox təmasda olan baş hissəsində toplaşır və sinir sisteminin aşağı ətraf hissələri yuxarı mərkəzi hissələrə təbə vəziyyətdə olur.

Soxulcanların, həşəratların sinir sistemi bu tipə misal ola bilər. Yəni tarixi xronikaya nəzər saldıqda görünür ki, ibtidai icma quruluşu dağılandıqdan sonra xırda dövlət qurumları meydana gəlməyə başladı. Bu ilkin dövlətlərin quruluşu təxminən belə idi: daha çox var-dövlət sahibi olanlar tayfa və ya dövlət qurumunda mərkəz hesab edilir və nisbətən kasıblar (psixologiyada isə canlıların aşağı ətrafları) yuxarı-lardan təbə vəziyyətdə qalırdılar. Tarixdə Lullubi, Aratta və s. dövlət qurumlarını misal göstərmək olar.

Duyğunlu sistem daha çox qıcıq qəbul etməyə və işləməyə imkan yaradır: baş duyğun müxtəlif qıcıqları qəbul edir və təhlildən keçirir. Duyğunlu sinir sistemi səviyyəsində olan heyvanlarda əsas yeri instinktiv davranış forması tutur. Bu hadisələrin təzahürünə tarix fənni nöqtəyi-nəzərindən baxaq: tədricən yaranmış güclü dövlətlər, xüsu-silə imperiyalar, daha çox ərazilər işğal etməyə, iqtisadi inkişafın gətirdiyi rəqəbat nəticəsində daha çox müharibələr aparmağa başladılar. Duyğunlu sinir sistemində malik heyvanlar kimi orta əsrlərdə yaranmış dövlətlərin (sistemlərin) apardıqları siyasət getdikcə mürəkkəbləşirdi. Heyvanlarda instinktlərin mövcudluğu kimi dövlətlərə də hakimiyyət irsi olaraq keçirdi.

Borulu sinir sistemi tipi ali sinir sistemi tipidir. O, burada yer-ləşən sinir hüceyrələrinin birləşməsindən ibarətdir. Məsələn: xordalı-larda, insanlarda bu quruluş tipi vardır. Borulu sinir sistemi səviy-yesində intellektual davranış formasına rast gəlinir.

SSRİ dağılandıqdan sonrakı dövrü – yeni müstəqil respublikaların yaranması, dünyadakı güc mərkəzlərinin müəyyən olunması, dünyada yüksək inkişaf tapmış telekommunikasiyalar – bu sinir sistemi tipinə bənzətmək olar.

Yuxarıda göstərilən paralellər bir daha sübut edir ki, istər təbiət-də, istərsə də cəmiyyətdə cərəyan edən bütün proseslər sıx əlaqədə-dir, çünki insanlar və bütövlükdə bəşəriyyət təbiətin ayrılmaz his-səsidir. Beləliklə, təbiəti yaşadan təkamül prosesi, cəmiyyəti yaradıb, inkişaf etdirir və eyni zamanda insan psixikasının ən yüksək mərhələsi olan – şüurun daha da təkmilləşməsinə imkan yaradır.

İ QUTQAŞINLININ “RƏŞİD BƏY VƏ SƏADƏT XANIM” ƏSƏRİNDƏ MAARİFÇİLİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Nurlanə SÜLEYMANOVA

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: dos. R. Əhmədov

XIX əsrin 30-40- cı illərində hələ qeyri- mütəşəkkil və ibtidai halda mövcud olan realizmin əsas yaradıcıları ilk Azərbaycan maarifçiləri idi. Maarifçilik tarixi inkişafın müəyyən mərhələlərində yaranan və müəyyən sınıfların mənafeyinə xidmət edən siyasi və ictimai bir hərəkatdır. Bu hərəkatın məramnaməsində avam kütlələri maarifləndirmək və bu yolla onlara öz hüquqlarını başa salıb, onları oyatmaq əsas yer tutur ki, maarifçilik sözü də elə bununla əlaqədardır.

Qərbi Avropada maarifçilik mütəlqiyyət və feodal zadəganlığı əleyhinə çevrilmişdir. Geniş xalq kütlələrinin bu ictimai hərəkatda fəal iştirakı ona müəyyən demokratik xarakter vermişdir.

Rusiyadakı maarifçilik Qərbi Avropa maarifçiliyindən daha kəskin inqilabi mahiyyət daşıyırdı. Çünki bu maarifçilik milyonlarla rus kəndlisinin təhkimçilik hüququ əleyhinə nifrət və qəzəbi ifadə edirdi. Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçiliyin ilk təzahürlərini A. Bakıxanov, M.Ş.Vazeh və İ.Qutqaşının simasında görə bilərik. Əlbəttə, bunların simasında təzahür edən maarifçilik ibtidai və rüseyim halındadır. Bunları Qərbi Avropa və 50-60-cı illərin rus maarifçiləri ilə birləşdirmək olmaz. İlk Azərbaycan maarifçiləri adını bu yazıçılara ancaq şərti olaraq vermək olar.

İlk Azərbaycan maarifçiləri avam xalq kütlələrini qəflət yuxusundan ayıltdıqda maarifin böyük rol oynadığına inanırdılar.

Maarifçiliyin əsas xüsusiyyətlərindən biri ağıla, idraka istinad etmək və hər şeyi ona tabe tutmaqdır. Ağıl maarifçilərin nəzərində ən böyük yaradıcı bir qüvvədir. Onlar iddia edirlər ki, ancaq ağıla istinad etməklə ideal cəmiyyət qurmaq olar.

İlk maarifçilərimizdən olan I Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” əsərində bu məsələ qabarıq şəkildə öz əksini tapıb. Belə ki, I Qutqaşın özünün yeni insan, yeni ictimai münasibətlər haqda arzularını yaratdığı baş obrazların- Rəşid bəylə Səadət xanımın simasında ümumiləşdirir. Belə ki, özünə həyat yoldaşı seçərkən Rəşid bəy ağıla istinadən şüurla hərəkat edir.

I Qutqaşın və digər maarifçilərin çatışmayan cəhəti bundan ibarətdir ki, elmi, maarifi yaymağa çalışdıqları halda elmin ziddinə olan din əleyhinə çıxış etmirdilər.

Bununla belə, bu maarifçilər ədəbiyyat tariximizdə qəti dönüş yarada bilməsələr də realist ədəbiyyatın yaranması üçün ilk cığırı açdılar. Maarifçilik M.F.Axundov, H.Zərdabi, N.Vəzirov və. b. simasında geniş inkişaf etdi.

C.CABBARLININ PYESLƏRİNDƏ ŞƏXS ADLARININ ÜSLUBİ-LİNGVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aynur ŞELEMANOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin

IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: prof. B.Xəlilov

Dünyanın bir sıra klassikləri kimi C.Cabbarlı da öz əsərlərində antroponimiya məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmiş, ondan məqsədəuyğun şəkildə istifadə etmişdir. C.Cabbarlı yaradıcılığı illər keçdikcə öz dolğunluğu, məzmunu və ideyası cəhətdən nə qədər kamilləşmişsə, əsərlərinin antroponimiyası da ona müvafiq bir inkişaf dövrü keçmişdir.

1) Yaradıcılığının birinci dövründəki pyeslərdə Azərbaycan sözləri əsasında düzəlmiş adlara və yaxud qədim türk adlarına təsadüf etmirik. Burada əksəriyyəti islam dininin təsiri ilə Azərbaycan onomastikasına daxil olan adlar təşkil edir. Məsələn: Əbdül, Həmzə, Bəhram, Sara, Gülnisə və b.

2) Yaradıcılığının ikinci dövründə C.Cabbarlı ad-antroponimiya məsələsinə daha ciddi yanaşmış, bilavasitə milli adlardan istifadə etməyə çalışmışdır. Məsələn: Aydın, Sevil, Eloğlu, Gültəkin, Dursun və b. Onun Sevil, Gülüş, Gündüz, Almaz, Yaşar kimi adları obrazın təbiətini, rolunu, arzu və amalını əks etdirən, ustahqla seçilmiş rəmzi adlardır.

3) C.Cabbarlı müəyyən tarixi dövrü real təsvir etmək üçün yalnız arxaik sözlərlə kifayətlənməmiş, həmçinin personajları o dövr üçün ehtimal olunan adlarla adlandırmışdır. Məsələn: Solmaz, İdrım,

Yanardağ, Sönməz, Qorxmaz göründüyü kimi bu adların leksik mənası odla, atəşpərəstliklə bağlıdır.

4) C.Cabbarlı pyeslərində müsbət sürətləri əsasən, milli adlar, mənfəi sürətlər isə əsasən ərəb mənşəli adlarla adlandırmışdır. Məsələn: Sevil, Gülüş, Afaq, Dilbər, Məmmədəli və b.

5) Müəllif əsərlərində ayrı-ayrı xalqlara məxsus adlardan istifadə etməklə həm milli kalorit yaratmış, həm də obrazın daxili aləmini açmaq, mənalı gülüş yaratmaq üçün adları təhrif etməklə bu priyomdan istifadə etmişdir. Тохым Yerisuiç, Mariyal, Tumanifeynən.

6) Nəticə etibarını ilə demək olar ki, C.Cabbarlı Azərbaycan şəxsi adlarının tərkibini zənginləşdirmiş, özü bilavasitə yeni adlar yaratmış ilk sənətkardır. O, əsərlərində şəxs adlarının üslubi çalarlarından məqsədəuyğun şəkildə, böyük məharətlə istifadə etmişdir.

7) C.Cabbarlı qəhrəmanlarının adları həm mənalı, həm də poetik məzmunla malik olduğuna, ahəngdar səsləndiyinə, asan tələffüz edildiyinə görə geniş yayılmış, xalqımız tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

«PUŞKİNİN ÖLÜMÜNƏ MATƏM QƏSİDƏSİ»NDƏ M.F. AXUNDOVUN NƏZƏRİ ESTETİK FİKİRLƏRİ

Vüsalə ŞİRİNOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: dos. R.Əhmədov

Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüdrətli ustadlarından biri də M.F. Axundov olmuşdur. Məlumdur ki, Axundov çoxcəhətli yaradıcılığa malik bir sənətkar olmuşdur. Onu XIX əsrin 40-cı illəri dövrünün canlı bir ensiklopediyası adlandırmışlar. M.F.Axundovun ədəbiyyat və islahatlar içərisində onun realist sənət haqqında öz düşüncələri vardır. Bu nəzəri estetik fikirlər həm onun bədii əsərlərində, həm də ayrıca nəşri məqalələrində öz əksini tapmışdır. M.F.Axundovun estetik görüşləri və mülahizələri göstərir ki, o, ədəbiyyat və incəsənətin ictimai rolunu, incəsənətin böyük tərbiyəvi əhəmiyyətinin idrakı rolunu çox düzgün qiymətləndirmişdi. Axundov müasirlərini də sənətdə realizm prinsiplərinə ciddi əməl etməyə, həyat həqiqətlərinə

sadiq qalmağa, novatorluğa, məzmun və forma vəhdətini gözləməyə çağırmışdır.

M.F.Axundov yazıçıdan və sənətkardan tələb edirdi ki, o, həyata fəal münasibət bəsləsin, xalq kütlələrinin mənafeyini nəzərə alsın. İctimai həyatdan elə ideyalar seçin ki, onda müəyyən məzmun və ideya olsun. Axundov ədəbiyyatda və incəsənətdə ideyasızlığın formalizmin, naturalizmin və estetikliyin əleyhinə çıxaraq təbii sənət xadimlərindən birinci növbədə «məzmun səhihliyi» tələb edirdi. Axundovun estetik və dəbi-tənqidi görüşlərinin təşəkkül tapması və formalaşmasında yaşadığı mühitin, habelə müxtəlif xalqların qabaqcıl estetik irsinin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Biz bu araşdırmamızda M.F. Axundovun ilkin ədəbi estetik fikirlərini onun «Puşkinin ölümünə matəm qəsidəsi»ndə izləyəcəyik.

Rus ədəbiyyatına dərinləndirən bələd olan Axundov mütərəqqi rus şair və yazıçıların sənətkarlığını yüksək qiymətləndirir, onların hər birinin ədəbiyyatda və onun tarixində tutduğu mövqeyini yaxşı bilirdi.

M.F.Axundovda Puşkinin ölümündən doğan hüzn və məlal «Şərq poeması»nın lirizminə xüsusi bir rəng vermişdir. Poemanın ən maraqlı yerlərindən biri müəllifin A.S.Puşkinə verdiyi qiymətdir. Burada Puşkinin rus ədəbiyyatındakı mövqeyi düzgün olaraq təyin edilmişdir. Şeirdə göstərilir ki, Lomonosov düha bəzəyilə şeiriyyət qəsrini bəzəmişdir. Lakin Puşkinin xəyalı indi o yerdə artıq qərar tutmuşdur. Derjavin şeiriyyət mülkünü tutmuşsa da, Puşkin bu mülkün hakimi olmuşdur. Karamzin bilik bədəsini doldurmuşsa da bu bədəni içmək Puşkinə müəssər olmuşdur.

M.F.Axundov öz poemasında göstərmək istəyir ki, Lomonosov, Derjavin, Karamzin rus ədəbiyyatının görkəmli simalarıdır. Bunların hər biri rus ədəbiyyatına müəyyən bir yenilik gətirmişdi və hər biri müxtəlif sahələrdə Puşkinin sələfləri olmuşlar. Lakin Puşkin öz dühasının qüdrəti ilə sələflərini ötüb keçdi. Sələflərinin görə bilmədiyi işi az bir zamanda gördü. Puşkin şeirdə poeziya aləminin hökmdarı adlandırılır.

Poemada Puşkinin sənətinə yüksək və tamamilə doğru qiymət verilməsi onun ideya və məzmununu xeyli dərinləşdirmişdir.

ƏRƏB MƏDƏNİYYƏTİNDƏ TƏRCÜMƏ

Günəl YUSİFİ

BDU-nun Ərəb Filologiyası bölməsinin IV kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: professor Yusif Seyidov

Yəqin ki, ərəb mədəniyyətində tərcümə bu mədəniyyətin özü qədər qədimdir. Biz şifahi tərcümənin tarixini nəzərdə tutmuruq. Əgər ərəblərin bu gün danışdıqları əl - arabıyyə əl-baqiyə özləri demişkən İsmayıl Peyğəmbərlə başlayırsa təxmin etmək olar ki, ilk dəfə şifahi tərcümə ilə məşğul olan elə İsmayıl Peyğəmbər özü olmuşdur. Axı o, bizim eramızdan 1988 il öncə Hicaza gələndə ərəb dilini Curhum qəbiləsindən öyrənməli olmuşdur.

Yazılı tərcümə sahəsində isə ilk tərcümə Peyğəmbərin xalası oğlu ən-Nadr bin əl-Həris bin Kildə əs-Saqafi olmuşdur. O, həkim olan atası ilə bir çox ölkələri gəzmiş, fars, yəhudi, həbəş və qipti dillərini bilmişdir. Onun yəhudi dilindən ərəb dilinə etdiyi ilk tərcümə "Kənanış" (Tibbi dəlil) kitabı olmuşdur. Ən-Nadr Məkkədə Peyğəmbərə ən çox əziyyət verən şəxslərdən olmuşdur. O, Bədr döyüşündə əsir düşmüş və Peyğəmbərin əmri ilə qətlə yetirilmişdir. Ən-Nadr ilə eyni zamanda tərcümə ilə məşğul olmuş başqa bir şəxsin də adı çəkilir. Bu Xədicə xanımın əmisi oğlu Varqa ibn Nofəldir. Deyilənlərə görə, o xristianlığı qəbul etmiş və Bibliyanı ərəb dilinə tərcümə edirmiş. Lakin nə Peyğəmbərin xalası oğlunun, nə Xədicənin əmisi oğlunun tərcümələri bizə gəlib çatmayıb.

Məhz buna görə də, Əməvilər dövründəki tərcümə ərəblərdə tərcümə hərəkatının ilk mərhələsi hesab edilir. Əməvi şahzadəsi Xalid ibn Yəzid tərəfindən rəvac verilmiş bu tərcümə hərəkatı bir neçə tibb və kimya kitablarının tərcüməsi ilə yadda qalmışdır.

Şübhəsiz ki, əsl tərcümə hərəkatı Abbasi dövrü ilə başlayır. Bağdadın banisi xəlifə Əbu Cəfər əl-Mənsurla rəvac tapan bu tərcümə hərəkatı Harun ər-Rəşid və əl-Məmun dövründə xüsusi şəkildə inkişaf edərək, öz zirvəsinə çatmışdır. Bağdadda təşkil olunmuş "Dəru-l-Hikmə" tərcümə mərkəzində həmin dövrün ən qüvvətli tərcüməçiləri toplaşaraq yunan, fars, hind, nabati, ibrani, latın, qipti dillərindən müxtəlif elm sahələrinə, fəlsəfə, riyaziyyat, astronomiya, tibb, ədəbiyyat və hikmətə aid kitabları tərcümə edirdilər. Cinci Zeydanın

verdiyi məlumatlara görə bu dövrdə Əflatunun 8, Ərəstunun 19, Hippokratın 10, Pelenin 48 əsəri tərcümə olunmuşdur. Təkcə İbn Əl-Müqəffa fars dilindən 17 əsər tərcümə etmişdir. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, bu əsərlər yüksək səviyyədə tərcümə edilmişdir, belə ki, İbn Əl-Müqəffanın "Kəlilə və Dimnə"sinin tərcümə əsəri olduğuna heç inanan da yoxdur. "Dəru-l-Hikmə"-də işləyən professional tərcüməçilərdən əl-Həccac ibn Mamar, İshaq ibn Huneyn, Səbit ibn Qurra Əbu Osman əd-Diməşqi, Əli Dəxtiyuşu, Hubeyş əd-Diməşqi, Kosta bni Luka, Məsircaveyh, İbn Nəimi əl-Homsı, İstefan ibn Vasil, Musa ibn Xalid, Əbu Bişr Muttə bin Yunis Yəhya ibn Uddi-nin adını göstərmək olar.

Doktor Muhisin Əbdülqəni Həsən iddia edir ki, XIX əsrə qədər, yəni Avropa dillərindən ərəb dilinə geniş tərcümə fəaliyyəti başlanana qədər ərəblər tərcümənin nəzəri məsələləri ilə məşğul olmamışlar. Lakin bu fikir o qədər də dəqiq deyil. Doktor İbrahim Bədəvi əl-Heylani yazır ki, Huneyn ibn İshaq, İbn Nobəxt, İbn əl-Batrik kimi orta əsr tərcüməçiləri, tərcümənin növləri və üsulları haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər. Lakin tərcümə sənətinə həsr olunmuş nəzəri kitablar XX əsrin ikinci yarısında ortaya çıxmışdır. Bu vaxta qədər ərəblər Avropa ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrini artıq ərəb dilinə tərcümə etmişdilər. Maraqlı burasıdır ki, bu tərcümələrin əsasını görkəmli yazıçılar və şairlər edirdilər. Bunların arasında Xəlil Mutran, Məhəmməd İbad İbrahim, Əhməd Zəki, Nəcib əl-Həddad, Məhəmməd Bədran, Əli Ədhəm, İbrahim əl-Mazini, Əbdürrəhman Şükri və başqalarını göstərmək olar. Ömər Xəyyamın rübailəri ərəb dilinə beş dəfə Vadi əl-Bustani, Əbdülhaqq Fədil, Əhməd Həmid əs-Sərraf, Əhməd Rami, Əhməd Vəli kimi şairlər tərəfindən tərcümə olunmuşdur. Tərcümə hərfi tərcümə olduğu üçün bir-birindən seçilir.

Bu baxımdan Azərbaycan dilindən ərəb dilinə edilmiş tərcümələrin bəxti gətirmişdir, belə ki, onların əksəriyyəti originalla yaxından tanış olan iran türkmənləri tərəfindən edilmişdir. Sinan Səidın Süleyman Rəhimovun və Anarın nəsr əsərlərini, S.Vurğunun, S.Rüstəmin, M.Rahimin, N.Rəfibəylinin, M.Dilbazinin, B.Vahabzadənin, O.Sarıvəllinin, N.Xəzrinin şeirlərindən etdiyi tərcümələri göstərmək olar.

Birbaşa Azərbaycan dilindən ərəb dilinə Mehdi Hüseynin "Abşeron", İ.Qasımov və H.Seyidbəylinin "Uzaq sahillərdə" və F.Kərimzadənin "Qarlı aşırım" əsərlərinin tərcümələrini də qeyd etmək lazım

dir. Bunlardan başqa Mişel Süleyman, Cili Əbdürrəhman, Xeyri ad-Damini, Məhəmməd Abbas, Yusif Abud kimi tərcüməçilərin xidmətlərini də unutmamaq olmur.

Biz Cəlil Məmmədquluzadənin səkkiz hekayədən ibarət olan "Saqqallı uşaq" kitabının ərəbcəyə tərcüməsini xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirik. Bu tərcümənin sahibi akademik V.Məmmədəliyevdir və tərcümə həqiqətən uğurlu bir tərcümədir.

TƏRCÜMƏNİN NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

Yusif RƏSULOĞ

BDU-nun Ərəb Filologiyası bölməsinin IV kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: professor Cəlil Abdullayev

Tərcümə tarixi və onun nəzəri problemləri ilə maraqlanan müasir ərəb alimləri qəribə bir faktı qeyd edirlər. Onlar iddia edirlər ki, orta əsrlərdə, xüsusilə Abbasi xəlifələri Harun ər-Rəşid və Əl-Məmun dövründə Bağdadda yaradılmış "Dəru-l-hikmə" tərcümə mərkəzində fəaliyyət göstərən Hünayn ibn İshaq, Kosta, İbn Luka, İbn Məsəbeyh, İbn əl-Batrik, İbn Nobəxt və İbn əl-Müqaffa kimi qüdrətli tərcüməçilər bu sənət haqqında heç bir qeyd söyləməmişlər. Tərcümə sənəti haqqında orta əsrlərdə ərəb dilindən başqa heç bir dil bilməyən və tərcümə ilə məşğul olmayan Əl-Cahiz və Səlahəddin əs-Səfdi söyləmişlər.

Əl-Cahiz belə hesab edirmiş ki, nəyi isə bir dildən başqa dilə tərcümə etmək bədii əsər yazmaqdan çətindir. Belə ki, müəllif ifadə ediləcək məna baxımından azaddır, onu heç kəs məhdudlaşdırma bilər. Mütərcim isə başqasının ifadə etdiyi məna ilə məhdudlaşmış, əl-qolu bağlanmışdır. O ancaq bir dildə o biri dilə uyğun gələ bilən, ona adekvat ola biləcək məna çərçivəsində hərəkət edə bilər. Səlahəddin əs-Səfdi isə bir qədər də irəli gedərək tərcüməçinin iki dili də gözəl bilməsi ilə yanaşı müəllifin ruhuna sahib olması və tərcümə sahəsinin bilicisi, mütəxəssisi olmasının tələb edir. O göstərir ki, Aristoteli Hünayn ibn İshaq, İbn əl-Batrik də, İbn Nobəxt də tərcümə etmişlər. Bunlardan ən yaxşı tərcümə İbn Batrikin tərcüməsidir. Çünki o, özü yunan fəlsəfəsi üzrə mütəxəssis idi.

Doktor Məhəmməd Əbdül Gəni Həsən özünün "Ərəb ədəbiyyatında tərcümə fənni" kitabında yazıb ki, mən tərcümədən tərcümə etməyin ümumiyyətlə əleyhinəyəm. Belə ki, Şekspiri ərəb dilinə tərcümə edənlərin çoxu ingilis dilini bilməmiş, Şekspiri fransız dilindən ərəb dilinə tərcümə etmişlər. məsələn: Şair Xəlil Mutran Şekspirin "Hamlet" əsərini fransız dilindən tərcümə etmişdir. Oxucu "mister" əvəzinə "müsyö" kəlməsini görəndə belə bir tərcüməni oxumaqdan əl çəkir.

Doktor İbrahim Bədəvi əl-Ceylani göstərir ki, ərəblərdə tərcümə ilə bağlı ilk kitab 1957-ci ildə nəşr olunmuşdur. Bu kitab fransız dilindən ərəb dilinə tərcümə olunmuş tərcümənin şərtlərini, onun növlərini, sahələrini əhatə edən bir kitab idi. İkinci kitab isə birinci kitabdan bir il sonra tərcümə sənəti adı ilə ingilis dilindən tərcümə olunmuşdur. Yalnız bundan sonra ərəblər özləri tərcümə sənəti haqqında tərcümə sənətinin nəzəriyyəsi haqqında kitab yazmağa cəsarət etmişlər. Hal-hazırda bu sahədə əldə olunan kitablardan Doktor Əbdül Baqi Əs-Safinin "Ət-tərcəmə beynə nəzəriyyəti və tətbiqi", Doktor əl-Vasitinin "ət-tərcəmə əl-ammə", Doktor Cəmaləddin əş-Şeyəlin "Tərixu-t-tərcəməti-l-arabiyyə" və 1994-cü ildə Doktor İbrahim Bədəvi əl-Ceylaninin "Fənnu-t-tərcəmə və ulumu-l-arabiyyə" kitabını və Doktor Rəşid Cumeylinin "Hərəkətu-t-tərcəmə fil-məşriqi-l-isləmiyyə" əsərlərini göstərmək olar. Bu əsərlər ərəb dilinə tərcümə prosesinin həlli zəruri hesab edilən məsələlərindən bəhs edir. Bu məsələlərdən tərcüməçinin köməyinə gələn hazır formaların yaranması, sinxron tərcümə vaxtı müxtəlif strukturlu dillərdə ortaya çıxan məsələlər, sözlərin semantik tutumu müxtəlifliyini aradan qaldırmaq üçün mövcud olan üsullarla tanış olmaq olar.

TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNDƏN TƏRCÜMƏDƏ MÜRƏKKƏB FELLƏRİN QARŞILIĞI MƏSƏLƏSİ

Turan HACILI

BDU-nun filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi
Elmi rəhbər: professor Nizami Cəfərov

Məlum olduğu kimi türkcələr arasında qohumluq münasibəti başqa ailələrə mənsub dillər arasında olandan fərqlidir. Məsələn, german dillərindən olan alman və ingiliscə danışanlar, yaxud roman

dillərindən olan fransızlar və italyanlar bir-birləri ilə sərbəst ünsiyyət saxlaya bilmirlər. Ancaq oğuz dillərindən olan Türkiyə və Azərbaycan türkləri, qıpçaq dillərindən olan qazaqlar, qırğızlar və tatarlar bir-birlərini sərbəst başa düşürlər. Yüz il bundan qabaq deyilmiş bir sözü yada salaq: 1907-ci ildə Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan türkcəsinə bir uyğunlaşmanın altından "Osmanlıcadan Türkcəyə tərcümə edən İli Öliqulu Qəmküsar" sözləri yazılmışdır. O zaman, Türkiyə türkcəsinə Osmanlı dili, Azərbaycan türkcəsinə isə Türk dili deyirdilər. Həmin "tərcümə" sözünə kinayə olaraq böyük satirik Mirzə Ələkbər Sabir bir təziyanə (4-6 misradan ibarət satirik şeir forması) yazır:

Osmanlıcadan tərcümə türkə bunu bilməm,

Doğru yazıyor gəncəli, yənikə hənəkdir.

Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, ancaq

Osmanlıcadan tərcümə türkə nə deməkdir?

Ulu molla nəsrəddinimiz bu halda Azərbaycan və Türkiyə türklərinin bir-birini rahat, sərbəst başa düşmələrini nəzərdə tutur. Ancaq bildiyimiz kimi, hər türkcənin özünün fonetik-tələffüz, morfoloji-sintaktik və leksik-terminoloji normaları var. Təbii ki, tərcümə prosesində hər bir tərcümə olunan türkcənin həmin normaları nəzərə alınmalıdır. Eyni dil ailəsinə aid olan Türkiyə və Azərbaycan türkcələri arasında oxşar cəhətlər olmaqla yanaşı, xüsusi diqqət tələb edən fərqli cəhətlər də var. Məhz tərcümə prosesində bu fərqli cəhətlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bildiyimiz kimi, bədii tərcümə tərcüməçidən böyük məharət tələb edir. Lakin bədii tərcümə olmasına baxmayaraq tərcüməçi materialda ən azı elmi tərcümədə olduğu qədər dəqiqliyə riayət etməlidir.

Müasir Türk dilindən Azərbaycan dilinə və ya əksinə olunan tərcümələrdə müəyyən dərəcədə problem yaradan məsələlər vardır. Bu məsələlərdən biri Tahsin Banguoğlunun "karmaşık fiiller"¹ adlandırdığı mürəkkəb fellərin Azərbaycan dilinə tərcüməsidir. "Karmaşık fiiller"-i müəllif üç qrupa bölür. Ayrı-ayrılıqda bu fel birləşmələrinə və onların tərcümələrinə nəzər salaq:

1. Öncelik fiilləri – feli sifət (-miş⁴) + "olmaq" modelində qurulur. "Öncelik", yəni üstünlük, birincilik mənasını ifadə edir. Azərbaycan türkcəsinə tərcümə zamanı "olmaq" feli istifadə olunmasa belə, məhz

onun tərkibində işlənən sonuncu şəkilçi əsas fəle artırılır. Məsələn, "Fakat Şaziye direniyor, sanki Tayfur, kendisine yapmış olduğu kötülüklerini bağışlarsa Hasanı kurtulacak, Ayşe'si üzerinde sürüp giden dedikodular ortadan kalkacakmış gibi ısrar ediyordu". Tərcümə zamanı "...kendisine yapmış olduğu kötülükler..." hissəsi məhz "...özünə etdiyi pisliklər..." formasında olacaq. Gördüyümüz kimi, "olduğu" sözünün tərkibindəki -dik⁴ şəkilçisi "yapmış" sözünün tərkibindəki feli sifət şəkilçisinin yerində işlənir.

2. Başlama fiilləri – geniş zaman şəkilçisi ilə düzəlmiş feli sifət + "olmaq" modelində qurulur. Məsələn, "gelir oldum", "utanır olmuş", "işitmez olursunuz" və s. Bu fellərin tərcüməsi eyni ilə "öncelik fiilləri"ndə olduğu kimi də işləyə bilər, lakin bu zaman Türkiyə türkcəsində işləndiyi mənanı vermir. Buna görə də, əsas felin tərkibindəki feli sifət şəkilçisi atılmadan köməkçi felin tərkibindəki şəkilçi də əsas fəle artırılır. Buna səbəb "başlama fiilləri"-nin davamlılıq, vərdiş bildirməsidir. Məhz bu səbəbdən "gelir oldum" birləşməsinə "gəldim" deyil, "gəlirdim"; "işitmez olursunuz" birləşməsinə "eşitməzsiniz" formasında tərcümə edirik.

3. Niyet fiilləri – gələcək zaman şəkilçili feli sifət və ya -ici şəkilçili feli sifət + "olmaq" modelində qurulur. Adından da göründüyü kimi bu fellər niyyət, təşəbbüs bildirirlər. Bu birləşmələrin tərcüməsi isə tamamilə başqa formada olur. Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı feli sifət şəkilçisi -acak² və ya -ici'nin yerinə -mal² şəkilçisi işlənir və eyni zamanda köməkçi fel də işlədilir. Məsələn, "verecek olmuşsun" birləşməsinə "verməli olmusan"; "oturacak oldular" birləşməsinə "oturmağa oldular" kimi tərcümə edirik.

Digər bir problem Tahsin Banguoğlunun "tasvir fiilləri" adlandırdığı birləşmələrlə bağlıdır. Tasvir fiillərinin 4 növü var. Bunları ayrı-ayrılıqda araşdıraq:

1. Yeterlik fiilləri (Bacarıq feli) - -a² şəkilçisi ilə düzəlmiş feli bağlama + "bilmək" modelində qurulur. Məsələn, "İsteyen, bu notları, Sait bey arkadaşımızın bu eserini satır satır okuyabilir." Bu feli birləşmənin inkar forması "okuyabilmemek" formasında deyil, "okuyamamak" formasında olur. Azərbaycan türkcəsinə tərcümə zamanı isə bu formada da dəyişikliklər olur. Təsdiq formada olan bacarıq fellərini tərcümə edərkən Türkiyə türkcəsində işlədilan forma olduğu kimi qalır, sadəcə "bilmək" köməkçi feli əsas fəldən ayrı yazılır.

¹ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ankara, 1995, səh 482.

Lakin inkar formasında inkarlıq şəkilçisi məhz “bilmək” köməkçi felinə artırılır, yəni, “oxuya bilməmək” formasında olur.

2. İvedilik fiilləri (Tezlik feli) – feli bağlama (-i⁴) + “vermək” modelində qurulur. Məsələn, baxıvermək, alıvermək və s. Bu fellər tezlik bildirir. Azərbaycan türkcəsinə tərcümə zamanı bu fellərin bildirdiyi tezlik əlamətini göstərmək üçün mütləq “tez” sözündən istifadə etmək lazımdır. Yəni, “baxıvermək” forması Azərbaycan türkcəsinə “tez baxmaq” kimi tərcümə olunur.

3. Sürek fiilləri (Davamlılıq bildiren fel) – feli bağlama (-a²) + “durmaq”, “görmək”, “gəlmək”, “kalmak” modelində qurulur. “Durmaq” köməkçi feli ilə düzələn fellər davamlılıq bildirir və Azərbaycan türkcəsinə tərcümədə “davam etmək” birləşməsindən istifadə olunur. Məsələn, “okuyadurmaq” “oxumağı davam etdirmək” formasında tərcümə olunur. “Kalmak” köməkçi feli ilə düzələn “sürek fiilləri” eyni ilə tərcümə olunur. Yəni, “kalmak” sözü fonetik dəyişikliyə uğrayaraq “qalmaq” formasında işlənir, sadəcə köməkçi fel Azərbaycan türkcəsində əsas feldən ayrı yazılır. Məsələn, “uyuyakalmak” yerinə “yuxuya qalmaq”, “bakakalmak” yerinə “baxa-baxa qalmaq” formaları işlədilir. “Görmək” köməkçi feli ilə düzələn fellər də tərcümə edərkən “durmaq” felinin köməyi ilə düzələn fellər kimi “davam etmək” birləşməsindən istifadə etmək lazımdır. Məsələn, “bakagör” yəni “baxmağa davam et”. “Gəlmək” köməkçi feli ilə düzələn “sürek fiilləri” keçmişdə başlanmış bir işin davam etdiyini bildirir. Bu fellərin tərcüməsi isə tamamilə başqa bir formadadır. Azərbaycan türkcəsinə tərcümə zamanı əsas feli iki dəfə təkrar etməklə və köməkçi feli də onunla bir yerdə işlətməklə Türkiyə türkcəsində işlədilən mənanı almaq olur. Məsələn, “Siz bunu böyle yapagelmışsiniz” cümləsi “Siz bunu belə edə-eda gəlmisiniz” kimi tərcümə olunur.

4. Yaklaşık filler (Təqribi fellər) – feli bağlama (-a²) + “yazmaq” modelində qurulur. Bu felləri Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edərkən “az qalsın” ifadəsi işlədilir. Məsələn, “düşeyazmaq” yəni “az qala yazılmaq”; “boğulayazmaq” yəni “az qala boğulmaq” və s.

Biz burada bəzi feli formalarının tərcüməsi ilə bağlı faktlar üzərində durduq. Təbii ki, tərcümə prosesində konkret şəkildə üzərində düşünülməli digər məqamlar da var.

² Tahsin Banguoğlu, Türkçenin grameri, Ankara, 1995, səh 492.

Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirliyi

Çağ Öyrətım İşlətmələri
Qafqaz Universiteti
Tərcümə Bölməsi

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş

«TƏRCÜMƏŞÜNASLIQ VƏ ONUN MÜASİR DÖVRDƏ ROLU»

respublika tələbə elmi-praktik konfransı

İNGİLİS DİLİNDƏ MƏRUZƏLƏR

The twentieth century has been called the "age of translation" or "reproduction". Whereas in the nineteenth century translation was mainly a one-way means of communication between prominent men of letters and, to a lesser degree, philosophers and scientists and their educated readers, the language of the dominant in Latin, was in French, international organizations are now translated for all interested parties, whether or not the signatories understood each other's languages. The setting up of a new international body, the constitution of an independent state, the formation of a multi-national company, gives translation enhanced political importance. The exponential increase in such patents, specifications, documentations, the attempt to bring languages, the increase in world communication has correspondingly increased requirements. UNESCO, which up to 1970 published and index translation, recorded a 4% fold increase since 1968, with translations

TRANSLATION HISTORY AND PRACTICE

Ceyran NƏZİROVA

Qafqaz University, Faculty of Pedagogy,

Department of Translation and Interpretation, III Year Student

Supervisor: Dr. Nermin Aliyeva

The first traces of translation date from 3000 b.c. during the Egyptian Old Kingdom, in the area of the First Cataract, Elephantine, where inscriptions in two languages have been found. It became a significant factor in the West in 300 BC, when the Romans took over wholesale many elements of Greek culture, including the whole religious apparatus. In the twelfth century, the West came into contact with Islam in Moorish Spain. The situation favoured two essential conditions for large-scale translation: a qualitative difference in culture (the West was inferior but scientifically acquisitive and receptive to new ideas) and continuous contact between two translators translated Arabic versions of Greek scientific and philosophical classics. Luther's Bible (1611) had a seminal influence on English languages and literature. Significant periods of translation preceded Shakespeare and his contemporaries, French classicism and the Romantic Movements.

The twentieth century has been called the "the age of translation" or "reproduction". Whereas in the nineteenth century translation was mainly a one-way means of communication between prominent men of letters and, to a lesser degree, philosophers and scientists and their educated readers abroad, whilst trade was conducted in the language of the dominant nation, and diplomacy, previously in Latin, was in French, international agreements between state, public and private organizations are now translated for all interested parties, whether or not the signatories understand each other's languages. The setting up of a new international body, the constitution of an independent state, the formation of a multi-national company, gives translation enhanced political importance. The exponential increase in tech (patents, specifications, documentation), the attempt to bring languages, the increase in world communication, has correspondingly increased requirements. UNESCO, which up to 1970 published an Index translationum, recorded a 4% fold increase since 1948, with translations

into German nearly twice as many as into Russian, the second most numerous. (Correspondingly, most theoretical literature is in German) Scientific, technical and medical journals are translated wholesale in the USA and in Russian Federation. The EEC now employs 1600 translators. In 1976, 80,000 scientific journals were being translated annually. Some 'international' writers (in the age of 'international' culture and world-literature.) immediately sell more widely in translation than in the original, whilst others in Italy and the smaller European countries depend for a living on the translation of their works as well as their own translations.

The translation of literature in the 'minor' languages, particularly in the developing countries, is much neglected. There is a certain parallel between, on the one hand, communicative and semantic translation, and on the other universalist and the relativist theses of languages and the various gradations between them. Taken to their extremes, the universalist thesis is that since men have common thoughts and feelings, they should have no difficulty in communicating with each other, whatever language they use. The relativist thesis is men's thoughts and feelings are predetermined by the various language hence cultures they are born into, and therefore communication is possible.

Communicative translation assumes that exact translation may be possible and may be perfect. It always reads like an original and it must, as Nida stresses, sound 'natural'. If the original is a complex technical or institutional text, it may be as difficult as an 'expressive' text, but the difficulty will reside either in the obscurity (usually the bad writing) of the text or the lack of equivalent technical institutional terms in the target languages. With all these, the translator has a message to convey, and a message always can be conveyed. Basically this is a 'universalists' position. On the other hand, complete meaning or significance whether of word, sentence or text, can hardly ever be transferred. In approaching an 'expressive' text, the translator's position is relative. I do not think it is 'ultra-Whorfian', as Steiner misleadingly suggests, since we are entering the separate individual 'language-world' of one person, not of a whole ethnic group. (Steiner confuses the two) Nevertheless, here form of the text is important, and presents its own difficulty.

Lastly, I am not suggesting that 'expressive' texts in particular great literature have no 'message': on the contrary, I think their message is of their essence. But this message is not simple or direct. But diffused through every part of the text, and this is precisely why semantic translation has to wrestle with words as well as clauses, with the author's inner meaning and is only ultimately addressed to anyone who is willing to read or listen.

TRANSLATION THEORY AND PROBLEMS

Samire USTAYEV

Qafqaz University, Faculty of Pedagogy,
Department of Translation and Interpretation, III Year Student
Supervisor: Dr. Nermine Aliyeva

Basically there are two competing theories of translation. In one, the predominant purpose is to express as exactly as possible the full force and meaning of every word and turn of phrase in the original, and in the other the predominant purpose is to produce a result that does not read like a translation at all, but rather moves in its new dress with the same ease as in its native rendering. In the hands of a good translator neither of these two approaches can ever be entirely ignored. As a matter of fact, a perfect theory of translation should be an overall concern of all theories and should meet the functional requirements of an accepted and adequate translation theory, that provides some guidelines for translating to facilitate the task and transfer cultural elements in the source language to the target language, and thus achieve the same effect on the target receivers as on the original receivers.

Theory of translation is the study of rules and norms apply to translating. Theory of translation studies *translation* methods, procedures criticism and other aspect of translation.

In the translation process we face different difficulties. To appreciate these difficulties, we need to take a look at the actual process of translation and at the human languages with which a translator works. God gave us language as one of his greatest gifts. But it is not only great gift – it is exceedingly rich and complex gift. That very richness makes translation a challenging operation.

For example, a single word like “dog” or “trunk” in English reveals vast complexity. One dictionary list no less than four distinct words “dog”. It has only one entry for “trunk”, but six distinct senses listed under it. How do we decide among these senses?

For me, it can be define with three factors. These three factors can be called the grammatical context, the discourse context and the situational context. In each case clearly indicates which of the three main meaning is appropriate.

Secondly, sentence formation differs from language to language. In translation we also must deal with the meaning of whole phrases, sentences and paragraph, not simply isolate words. Each word in a sentence contributes to the meaning. But we want to translate the message, the meaning of the whole, not simply words in isolation. Translators must take into account the many in which word meaning interact when they occur in discourse.

We find, for example, that languages differ in the way they put words and sentences together. If current English style prefers shorter sentences, Azerbaijan sentences tend to be longer still.

A naïve person may think, “Just translate by putting equivalent words, one by one”. But as we have seen, such procedure often does not adequately capture the meaning of the original. In fact translators want to express the same meaning in English as was expressed in the original. To achieve this goal, they find that many times they must not simply translate mechanically word for word. That is, they don't preserve form. A single word in Azerbaijan (like – adi common, usual; agiz – mouth opening; bıçağın ağzi – blade, odlu silahın agzi - muzzle; saying agzi – out fall) is not always translated the same way in English. A single grammatical tense (Past Perfect Tense; Gerund) is not always translated the same way. A single construction (article) is not always translated same way. The translator alters these forms in English or Azerbaijan, precisely in order to express the fullest possible meaning most accurately in English. Besides these problems there are still some problems that arise. Idioms are example for this. Idioms are groups of words in one language that take on specialized meaning distinct from the meanings of the individual words considered separately.

To “hit the books” in English means to start studying. But if it were translated literally into another language, it would be understood to mean “to kick, to beat the book”.

IMPORTANCE OF AWARENESS OF DIFFERENCES BETWEEN BRITISH AND AMERICAN ENGLISH FOR A TRANSLATOR

Fereh HADIYEVA

Western University, Faculty of Translation, III Course

Supervisor: Sheyda Suleymanova

The English language was first introduced to the Americans by British colonization, beginning in the early 17th century. Similarly, the language spread to numerous other parts of the world as a result of British colonization elsewhere and the spread of the former British Empire, which, by 1921, held sway over a population of about 470–570 million people: approximately a quarter of the world's population in that time.

Henry Sweet predicted in 1877 that within a century AmE, Australian English and BrE would be mutually unintelligible, however it maybe the case that increased worldwide communication through radio, television, the Internet and globalization has reduced the tendency to regional variation.

British English (BrE) is the form of English used in the United Kingdom. It includes all

English dialects used within the United Kingdom. Generally, it is agreed that no one version is “correct” however, there are certainly preferences in use. The most important rule of thumb is to try to be consistent in your usage. If you decide that you want to use American English spellings then be consistent in your spelling (i.e. the color of the orange is also its flavour – color is American spelling and flavour is British), this is of course not always easy – or possible.

Differences between the AmE and BrE include:

- 1) Pronunciation Differences
- 2) Grammar Divergences
- 3) Vocabulary or Lexis
- 4) Spelling Differences
- 5) Punctuation
- 6) Idioms (Idiomatic expressions)
- 7) Formating of dates and numbers.

Pronunciation

Though BrE and AmE do not differ greatly in terms of pronunciation, an Englishman feels like an alien when he first finds himself in America.

Pronunciation difference makes him feel uneasy and sometimes leads to confusion or misunderstanding. Here're some examples of BrE and AmE pronunciation difference.

BrE don't pronounce the sound [r] in the middle or at the end of the sentence. : AmE tends to pronounce [r] wherever it's written.

Americans palatalize plosive sound [t]. For Example: Dirty.

Americans tend to pronounce the sound [o] in a closed syllable as in words hot, rock and so on.

"D", "y" and "ch", "t" sound combinations are pronounced like "ch". For example: Betcha, doncha, getcha, gotcha, etc.

Grammar Divergences

Use Of Tenses

In British English the present perfect is used to express an action that has occurred in the recent past that has an effect on the present moment. For example: I've lost my key. Can you help me look for it?

In British English the above would be considered incorrect. However, both forms are generally accepted in standard American English. Other differences involving the use of the present perfect in British English and simple past in American English include **already**, **just** and **yet**.

British English: I've just had lunch or I've already seen this film.

American English:

I just had lunch OR I've just had lunch

I've already seen that film OR I already saw that film.

Have you finished your homework yet OR did you finish your homework yet?

BrE uses Present Perfect tense to talk about an event in the recent past and with the words already, just and yet. In AmE this meanings can be expressed with the present perfect or simple past. Ex: I **have** already eaten (BrE) -I already ate. (AmE).He has just gone out (BrE)-He just went out (AmE). In BrE have got or have can be used for modal of necessity. The forms that include got are usually used in

informal texts; and for forms without got in contexts that are more formal. Ex: I have a car (Formal); I have got a car (Informal).

In AmE speech the form without got is used more than in U.K. Americans informally use got as a verb for these meanings - Ex: I got 2 cars. I got to go. But these are non-standard and will be considered sloppy usage by most American speakers. AmE: I suggested that he should do something; I suggest he went there.

Past Simple/Past Participles

The following verbs have two acceptable forms of the past simple/past participle in both American and British English, however, the irregular form is generally more common in British English (the first form of the two) and the regular form is more common to American English..

Burn	Burnt OR burned
Dream	dreamt OR dreamed
Lean	leant OR leaned
Learn	learnt OR learned
Smell	smelt OR smelled
Spell	spelt OR spelled
Spill	spilt OR spilled
Spoil	spoilt OR spoiled

Possession

There are two forms to express possession in English. Have or Have got

Do you have a car?

Have you got a car?

He hasn't got any friends.

She has a beautiful new home.

She's got a beautiful new home.

While both forms are correct (and accepted in both British and American English), have got (have you got, he hasn't got, etc.) is generally the preferred form in British English while most speakers of American English employ the have (do you have, he doesn't have etc.)

The Verb "Get"

The past participle of the verb get is gotten in American English. Example He's gotten much better at playing tennis. British English - He's got much better at playing tennis.

Vocabulary

Probably the major differences between British and American English lie in the choice of vocabulary. Some words mean different things in the two varieties for example:

Mean: (American English - angry, bad humored, British English - not generous, tight fisted).

AmE; What a Pity! ; BrE: What a Shame!

There are too many examples to list.

Most of the differences in lexis or vocabulary between British and American English are in connection with concepts originating from the 19th century to the mid 20th century, when new words were coined independently.

Spelling Differences

Here are some general differences between British and American spellings:

Words ending in -or (American) -our (British) color, colour, humor, humour, flavor, flavour etc. Words ending in -ize (American) -ise (British) recognize, recognise, patronize, patronise etc.

Punctuation

• **Full stops/Periods in abbreviations:** Americans tend to write *Mr., Mrs., St., Dr.* etc., while British will most often write *Mr, Mrs, St, Dr,* etc., following the rule that a full stop is used only when the last letter of the abbreviation is not the last letter of the complete word; this kind of abbreviation is known as a *contraction* in the UK. Many British writers would tend to write other abbreviations without a full stop, such as *Prof, etc, eg,* and so on (so recommended by some Oxford dictionaries). However, the "American" usage of periods after most abbreviations is also widely used in the UK. In either case, it is incorrect to put a stop / period after unit symbols such as *kg* or *Hz*; however, in non-scientific contexts, the unit for "inch" is often written *in.*, as it would be ambiguous without the period.

• **Quoting:** Americans start with double quotation marks ("") and use single quotation marks (') for quotations within quotations. In

general, this is also true of BrE, but can be the opposite when used in book publishing, for example. In journals and newspapers, quotation mark double/single use depends on the individual publication's house style.

• **Letter-writing:** American students in some areas have been taught to write a colon after the greeting in business letters ("Dear Sir:") while British people usually write a comma ("Dear Sir,") or make use of the so-called *open punctuation* ("Dear Sir"). However, this practice is not consistent throughout the United States, and it would be regarded as a highly formal usage by most Americans.

Idioms

A number of English idioms that have essentially the same meaning show lexical differences between the British and the American version; for instance:

British English	American English
<i>sweep under the carpet</i>	<i>sweep under the rug</i>
<i>touch wood</i>	<i>knock on wood</i>
<i>see the wood for the trees</i>	<i>see the forest for the trees</i>
<i>skeleton in the cupboard</i>	<i>skeleton in the closet</i>
<i>a home from home</i>	<i>a home away from home</i>
<i>a drop in the ocean</i>	<i>a drop in the bucket</i>
<i>haven't (got) a clue</i>	<i>don't have a clue</i> or <i>have no clue</i>

In some cases, the "American" variant is also used in BrE, or vice versa.

Formating Of Dates And Numbers

Dates are usually written differently in the short (numerical) form.

Phrases such as the following are common in Britain and Ireland but are generally unknown in the U.S: "A week today", "a week tomorrow", "a week on Tuesday", "a week Tuesday", "Tuesday week" (this is found in central Texas), "Friday fortnight", "a fortnight on Friday" and "a fortnight Friday" (these latter referring to two weeks after "next Friday"). In the US, the standard construction is "a week from today", "a week from tomorrow" etc. BrE speakers may also say "Thursday last" or "Thursday gone" instead of "last Thursday".

PROBLEM IN TRANSLATION ENVIRONMENTAL VOCABULARY

Aysel CƏFƏROVA

ADPU-nun Filologiya Fakültəsinin IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: xarici dillər kafedrasının

müəllimi Ülviyyə Davud qızı HACIYEVA

In higher concentrations, ozone may cause health effects after inhalation. Symptoms, such as mucous membrane irritation and headaches, often follow. These symptoms can also occur during episodes of photochemical smog. Higher concentrations and long-term exposure may be fatal. However, remaining in a room with these kinds of concentrations is nearly impossible.

Long-term effects of ozone exposure are not fully known, but we are warned to consider a decrease in lung capacity and lung diseases. This information is based on experiments with test animals. To prevent the above-mentioned health risks, a maximum amount of ozone has been established for areas where one uses ozone. This is the so-called Maximum Admitted Concentration, or MAC-value. This value describes the maximum concentration of a substance that a human can be exposed to for a given period of time. For a normal working week of five days, eight hours per day (parts per million, or mg/L). For 15 minutes, the MAC-value is 0,3 ppm. Ozone can be measured in ppm or ppb (parts per billion, or $\mu\text{g/L}$), according to various principles. With these measurements, the desired ozone concentration in a system can be monitored. When MAC-values are crossed near the ozone generator, an alarm will sound.

Ozone has a very distinctive smell, causing MAC-value violation to be noticed quickly. The scent threshold of ozone is about 0,02 ppm [7].

Population growth as a driving force for environmental problems

The European population is now thought to decline in the future, because of a decreasing average number of children per family. Total world population continues to grow, but less rapidly because of population dynamics in developed countries.

Population growth for specific countries

China – China currently has the world's largest population size and growth. In 1970 it was discovered that population growth in the country threatened the food supplies. Starting that year, efforts were made to control population growth, and simultaneously decrease it. The strictest birth control programme ever was introduced. Couples were urged to marry older, and have no more than one child. People that signed contracts to have no more than one child were provided with financial aid and free educational opportunities for the child in question. Sterilization and other birth control methods were widely provided. Between 1970 and 2000 fertility rates dropped, and the number of children born per woman decreased, as well. But despite all the efforts made, the population still grew by 12 million heads, and it is projected to count 1.6 billion by 2050.

India – In 1990 its population achieved a size of one billion humans. Projections have been made that this number will increase to 1.63 billion by 2050 at current growth rates. While some believe that increasing welfare and its additional measure such as birth control may solve the problems occurring in future India, many state that only governments aggressively reducing births may make a difference. The alternative is natural population growth control by mass starvation or disease, or control by crime and war.

Iran – After the Islamic Revolution in 1979 the Iranian population rapidly grew, from 34 million to 63 million in just 20 years. Birth rate per woman rose unbelievably, as everyone was encouraged to increase the Islamic population, and birth control was forbidden. The stimulation of giving birth and raising as many children as possible increased when the war broke out in 1980 and many young soldiers were killed. In the late 1990s the Iranian government became aware of the cost of such rapid population growth, and attempted to limit it by introducing mandatory family planning courses for couples. Birth control was now available, and educational programmes were organized. Currently, the population is still increasing, but only slowly. Birth rates per woman have dropped remarkably.

Nigeria – In 1950 the country had a population size of about 36 million humans. By the year 2000 this number had grown to 125 million. This is a nearly fourfold increase in population size in 50 years. If growth was unlimited by resource application, the population would increase eight more times before 2050. However, food shortages and environmental deterioration prevent such rapid growth.

Russia – The Russian population is currently declining by nearly 1 million people a year. Many different causes of this decline became apparent: demoralization of the population by a collapsing economy caused a decline in birth rates, pollution (see **environmental disasters**), poor nutrition and poor health care in many cases resulted in infertility, genetic defects or infant mortality, and many men died young because of drinking problems. All these factors together resulted in the lowest number of children per woman in the world.

Thailand – Before the 1970s, the Thai population was growing extremely rapidly. After 1971, a programme for population control was adopted, including a government-supported family planning programme, increases in women's rights, including working possibilities, better health care and opportunities for birth control, and religious support for family planning. Vasectomies were particularly stimulated, and special clinics were opened everywhere. The number of births per woman fell, and the population stopped growing so rapidly. There is however still a major pollution problem for the government and the people of Thailand to deal with.

United States – In 1900 the United States population counted only 76 million heads, but by 1998 this had grown to 270 million. Birth rates per woman were particularly high after **World War II** in 1950, and have been steadily declining after that. The United States has the most rapidly expanding population of any developed country. The growth is more than double that of most other developed countries. It is estimated that the population will increase to nearly 340 million heads by 2050, and some environmental agencies even expect it to grow to over 500 million by then. Reasons for the expected population growth include increase in the number of young unmarried mothers, high fertility rates for some ethnic groups, and inadequate sexual education and birth control provision.

NATURE VS NURTURE: RAISING DIFFICULT CHILDREN. YOU'RE NOT THE CAUSE, BUT YOU CAN BE THE SOLUTION

Mayya ISMAYILOVA

ADPU-nun filologiya fakültəsinin IV kurs tələbəsi

Elmi rəhbər: xarici dillər kafedrasının

müəllimi Ülviyyə Davud qızı HACIYEVA

Eight-year-old Jessica wasn't an easy child. A bossy, fussy girl with only a few friends, she frustrated and alienated even the people who loved her most. She threw tantrums over seemingly minor issues - "These socks hurt my feet!" or "This juice tastes yucky. I won't drink it!" She became angry when her parents tried to leave her with a babysitter, often throwing herself down on the ground and screaming furiously. At bedtime, she demanded that her parents stay with her. Her teachers reported that she seemed overwhelmed, unable to concentrate. After school, she came home complaining that "Katie and all the other girls hate me. And my teacher thinks I'm a dummy. I can just tell." Yet Jessica was bright and articulate. At times, she could be a warm, funny girl who loved to giggle at knock-knock jokes, cuddle on the couch with her mother or father, and indulge her passionate interest in horses. But most of the time she was an unpredictable "tyrant," said her weary parents. When confronted with one of these patterns, parents understandably may feel confused, overwhelmed, and, not infrequently, infuriated. What worked for an older child may not work now. Advice from friends, family, and parenting books often sounds good at first, but in the day-to-day battles it somehow loses its effectiveness. Talking out your feelings, finding compromises, and setting firm limits is easier said than done with a defiant four-year-old who has been screaming for a half-hour and screams even louder when you try to talk to him or help him quiet down.

Over the years, our thinking about children who face challenges in controlling their feelings and behavior has swung from one extreme to another. At one point, the accusing finger was directed at parents - somehow it was *their* fault that their children were

impossible. If parents were more rigid, less rigid, more tolerant, or less tolerant (depending on the expert), then their children would be "good." This view didn't make sense to many parents, although it did provoke their guilt. Parents were further confused because they could see that their parenting worked for one of their children, but not for another. Many parents had an intuitive sense that one or another of their children was especially challenging, but they were stymied when it came to helping that child. The pendulum then swung to the other extreme: experts came to believe that children are simply born this way. A great deal of recent research on "temperament" assumes that key personality traits are mostly fixed, grounded in biology. In this view, we are for the most part destined to be extroverted and confident or inhibited and introverted. Irritability, aloofness, aggressiveness, or fussiness in children is seen as part of one's nature, and parents, while an important influence, have no choice but to learn to live with such characteristics in their offspring. Adjusting their own behavior and trying to fit in with their child, so as not to make the situation worse, was certainly helpful, but this strategy left many families believing that they were limited in the ways they could help a child become more emotionally flexible. Such extreme views polarized "nurture" (it's mostly the parents' doing) and "nature" (it's mostly biological). Not only are such views unable to account for all behavior, they are of little use to parents. While many people studying child development recognize that biology and upbringing work together, this recognition has not been sufficiently applied in advice to parents. I would like to propose a potentially more optimistic way of thinking about dealing with challenging children. This new approach focuses on how "nature" and "nurture" work in tandem. It recognizes that even seemingly fixed characteristics, such as a child's tendency to be fearful when presented with a new stimulus, can be significantly altered by early, and even by later, caregiving experiences. Early care, in fact, not only can change a child's behavior and personality, but can also change the way a child's nervous system works. For example, we now know that certain experiences early in life can actually determine how some cells in the nervous system will be used - for example, for hearing,

vision, or for other senses. In the same way, certain experiences can enhance a child's emotional flexibility, while others may increase rigid tendencies. We can look at a child's emerging personality traits and pinpoint, to some degree, the types of experiences each youngster may require. Children, in this view, *can* change. They *can* become more pleasant, flexible people. They can become easier to live with - less rigid, more trusting. Life with an initially challenging or "difficult" child doesn't have to be a perpetual battleground. Why are some children more difficult than others? Our research, as well as research by many others, such as Jean Ayers, T. Berry Brazelton, Sybil Escalona, and Lois Murphy, has shown that children come into this world with individual differences in physical makeup. Some children, for example, have bodies that just don't feel comfortable, and so they tend to be fussy, irritable, negative, or withdrawn. Contrary to the belief that all of us experience basic sensations similarly, we have found that children vary considerably in how they perceive sights, sounds, touch, odours, and movement patterns. A child may be overly sensitive and overreactive or undersensitive and underreactive to a given sense. One may be best at taking in and decoding information through a certain sense, while another may have difficulty in comprehending information through that sense. We have observed that some children are gifted in their ability to plan complex behaviors and movement patterns, while others find even the most elementary sequencing of motor acts, such as putting their fingers in their mouths, a most perplexing task. That's how some challenging children feel much of the time. Because their bodies may not work the way they're supposed to, they are constantly striving to keep their "car" on the road. They may feel out of control, frustrated. Let's look again at Jessica. As a baby, she was highly sensitive to touch, sound, and smell. Every time her mother stroked her, she squirmed and cried. It didn't feel good. When anyone tried to brush her hair, give her a bath, or change her diaper, it hurt. She didn't like new clothing because it felt too stiff. Wool sweaters felt too scratchy. Clothes washed with certain detergents had a chemical smell. She wanted only soft, old cotton clothes. Even sounds could be painful. Daddy's deep, melodic voice saying, "Hey, my little angel!" sounded

like a fingernail on a blackboard. What was her experience with the human world? Pretty unpleasant. Her reaction was to cry, as if to say, "Leave me alone!" These difficulties played out at every stage of her development. As she got older, she was at times inattentive and easily distracted because she was so sensitive to the array of sounds, sights, and smells coming her way. When she found herself in a busy classroom for the first time, where kids bumped up against her sensitive skin, startled her with yells and screams during recess, and sometimes intruded into the well-defined, protective space she had set out for herself, her reactions ranged from tantrums to fearful avoidance. Jessica, everyone agreed, wasn't an easy child. While with Jessica and many other children, biology is important, it isn't destiny. We have found that how parents relate to their children *can* make a huge difference in how youngsters feel about themselves and respond to their world. Imagine, for example, that because of her sensitivities to touch and sound, baby Jessica was easily overloaded and, therefore, fussed much of the time. Her mother, having similar tendencies, reacted to Jessica's long tantrums with irritability and, more often, with anger and intrusiveness. When Jessica's mother was very frustrated, she sometimes withdrew emotionally. Jessica's father also felt frustrated. When his attempts at even gentle play overwhelmed Jessica, he began staying at work longer because he found it hard to face feeling so unsure of himself and his parenting skills.

WHY IS TRANSLATION INTO THE MOTHER TONGUE MORE SUCCESSFUL THAN INTO A SECOND LANGUAGE?

Konul GULIYEVA

Qafqaz University, Faculty of Pedagogy,

Department of Translation and Interpretation, III Year Student

Supervisor: Dr. Etrəbə GUL

It is commonly believed that translators are better at translating into their native language than into a second language. The underlying reason for this assumption is that translators have a more

profound linguistic and cultural background of their mother tongue than of a second language which they have to learn in order to be well-versed translators. By the same token, the translator who translates into his or her native language has a more natural and practical knowledge of the various linguistic elements of his or her native language, such as semantics, syntax, morphology and lexicology than the translator who translates into a foreign language. In addition, translation into the first language enables translators to render cultural elements such as proverbs, idioms, metaphors, collocations, swear words and others into proper equivalents in their mother tongue because such translators are born and bred in the culture into which they translate these culture-bound aspects. In fact, the translators' first language is naturally acquired in a culture and environment where the first language is naturally acquired and practiced. On the other hand, their second language is, for the most part, learned, rather than acquired, later on in the course of their life. As a result, the linguistic and cultural knowledge of their second language is always in progress and never complete. In this respect, James Dickins points out:

Translator training normally focuses on translation into the mother tongue, because higher quality is achieved in that direction than in translating into a foreign language.

On the linguistic level, translation into the first language provides the translator with some advantages, such as an instinctive knowledge of morphological, semantic, syntactic and lexical aspects of his or her mother tongue because the translator acquires these linguistic elements naturally in the course of time. These various aspects constitute the translator's increasing linguistic reservoir. In contrast, translation into a second language not only provides the translator with some kind of bookish knowledge, but it also puts him or her at the mercy of references, such as grammar books, and general and specialized dictionaries as the translator's second language is, in most cases, learned outside its natural context rather than acquired. Every time the translator is unsure of the morphological, semantic or lexical rules of the second language into which he or she translates, he or she will have to refer to references and dictionaries for help. Sometimes,

he or she consults more than one reference or dictionary to decide on the right meaning of a certain word or phrase, and the search for appropriate equivalents in the target language may take even a long time. In this respect, Katherine Reiss argues:

Due to the fact that differences between the grammatical systems of languages are frequently quite great, it is the morphology and syntax of the target language that clearly deserve priority unless there is some overriding factor either in the nature of the text or some special circumstance.

As far as the morphological aspect is concerned, translation into the mother tongue tends to be more successful than translation into a second language because of the translator's inherent knowledge of the morphological rules of his or her first language. For a translator whose first language is English, such a sentence will not pose any challenge because his or her morphological competence will automatically lead him or her to the right choice. Furthermore, the semantic knowledge of the translator who translates into his or her mother tongue is an added asset to good translation because he or she does not translate words in isolation but meaning in a given context. In some languages, one word can be used to refer to more than one thing and only those translators who translate into their native language are aware of such a semantic feature. This, however, may cause confusion or translation loss when translation is done into a foreign language. Michael Hanne highlights this point by stating the following example:

European cultures traditionally make a firm distinction between *emotional* and *intellectual* activities, attaching them to the *heart* and the *head* respectively. In traditional Chinese culture, I understand, no such distinction is made, since the *heart* is referred to as the location of mental activities of all kinds. Take these sentences from Herman Melville: "I stand for the heart. To the dogs with the head. I had rather be a fool with a heart than Jupiter Olympus with a head"

Despite the fact that translators' best friends are assumed to be monolingual and bilingual dictionaries, the translators who translate into their first language perform well even without the help of such dictionaries because, by intuition, they are more aware of the lexical

aspect of their native language than that of a second language. In addition, they are fully equipped with the lexical knowledge of their first language which will help them match correct lexical items in both the source language and the target language. By virtue of this knowledge, for example, they can decide what verbs collocate with what nouns, what adjectives collocate with what nouns, what adverbs to use before what adjectives, what tense to use, whether a feminine, masculine, singular or plural should be used, and other important lexical information. Roman Jakobson further illustrates this point by providing an example from Russian:

In order to translate accurately the English sentence "I hired a worker," a Russian needs supplementary information, whether this action was completed or not and whether the worker was a man or a woman, because he must make his choice between a verb of completive or noncompletive aspect...and between a masculine and a feminine noun.

It is worth mentioning that both the linguistic and cultural elements in the source language and the target language should be well-observed in order that translation is carried out successfully. However, the transference of cultural elements into cultural equivalents tends to be more daunting for the translator who translates them into a second language than for the translator who translates them into his or her first language and culture. Eugene Nida asserts the existence of this dividing line between linguistic and cultural challenges facing translators:

In fact, differences between cultures cause many more severe complications than do differences in language structure.

As far as culture is concerned, translation into the first language provides the translator with an in-depth knowledge of the various aspects of his or her culture because most texts are normally coloured with cultural elements such as idioms, proverbs, metaphors, swear words and other cultural features. When translators translate into their native language and culture, they are fully aware of the cultural sensitivities of the target language and can best render the cultural elements of the source language into proper equivalents in their own language and culture. On the other hand, the translator who translates

into a foreign language and culture may not be able to see and recognize the cultural aspects of the foreign or second language because he or she is an alien to that culture no matter how many cultural references or phrases he or she memorizes. In such a situation, if any translation were to be done, it would not sound very successful. Peter Newmark suggests:

He [the translator] will be 'caught' every time, not by his grammar, which is probably suspiciously 'better' than an educated native's, not by his vocabulary, which may well be wider, but by his unacceptable or improbable collocations... For the above reasons, translators rightly translate into their own language, and *a fortiori*, foreign teachers and translators are normally unsuitable in a translation course.

In general, cultural pervasive aspects, such as proverbs, idioms, metaphors, swear words and others challenge translators who translate into both the first language and the second language as these aspects are not easy to transmit from one culture into another. However, the translators who translate such intriguing features into their native language find them much easier to handle and render than the translators who attempt to transfer them into a second or foreign culture. As a matter of fact, all languages and cultures have these cultural sensitivities, but share with each other only few of them.

The audience factor is apparent in the common idiomatic expressions, quotations, proverbial allusions and metaphors, etc., of the source language... The translator should make it possible for the reader in the target language to see and understand the text in the terms of his own cultural context. (2000: 79)

Furthermore, idioms are another cultural element featuring in most languages. Translators most often find idioms somehow difficult to translate because of their unpredictable meaning. For this reason, idioms should be translated very carefully; otherwise their meaning is distorted. English, for example, is widely known as a highly idiomatic language. When translators whose second language is English translate literary texts into English, they may not be able to translate these texts into idiomatic English because their knowledge of English idioms is not as naturally good as that of a native speaker due to the fact that the native speaker's knowledge of idioms is highly

steeped in his or her own culture. Unlike any string of words, idioms should be treated with utmost care because their meaning does not depend on the meaning of their individual words but can only be explained and comprehended in cultural terms. In the case of the translator whose first language is not English, there is a strong possibility that he or she may quote idioms wrongly or use them indiscriminately out of their natural context. On the other hand, the translator whose first language is English and who translates into English is hardly ever likely to make such blunders. Accordingly, when translating idioms, the translator should focus on meaning and not on the search of equivalent idioms in the target language because not all languages depend on idioms for communication. In this case, the translator should aspire to come to grips with the meaning of a certain idiom and put it in a way most convenient for the recipient language and culture. In this respect, Katherine Reiss says:

The factor of idiomatic usage becomes even more important for translation when no convenient and comparable expression is available, and some form of structural adaptation is necessary to avoid an undue strain in the target language.

Another cultural element which merits consideration with regard to translation is swear words. As a matter of fact, swear words or taboos are common features permeating all languages and cultures. Native speakers of a certain language can both identify swear words and use them correctly, unlike nonnative speakers of that language whose lack of such knowledge deprives them of such an advantage. These so-called taboos are not easy to translate because their meaning is culture-bound. Besides, what is seen as a taboo in one culture may not be regarded as such in another culture. More importantly, the variation of swear words along with their elusive nature makes their translation into the translator's first language much easier than into the translator's second language. Accordingly, those who translate taboos into their native language and culture will effortlessly find proper equivalents to these taboos in their own culture because they are instinctively familiar with the various aspects of their own culture. In addition, their innate knowledge of what might, or might not, be accepted in their culture will enable them to make up culturally appropriate equivalents to some swear

words which originally have no equivalents in their native culture. In contrast, those who translate taboos into a foreign language culture will not be able to provide culturally proper equivalents for these taboos because those translators lack the intuitive knowledge of the foreign culture into which they carry out translation. In this regard, Katherine Reiss pinpoints the elusive nature of swear words and illustrates that by giving an example of some animal names used as swear words in two different languages. She says:

Swear words pose problems for translation: the emotional elements must be carefully matched with the specific situational context. Animal names are known to be favored as swear words, but different languages have different associations for different animals. When a Frenchman swears at someone with the words "la vache!", the German translation "Die(se) Kuh" (literally "the cow") would miss the meaning completely...while "la vache" as a swear word finds its equivalent in the German word "Schwein!"(English "bastard!")

Not only do words have different meanings and associations in different cultures, but they also express different personal and/or social attitudes. Interestingly enough, some words may sound inoffensive or neutral in one culture, whereas their equivalents in the target culture express social disapproval and disgust. As a result of this discrepancy, the translator who translates such words into his or her native language culture will have to be very careful so as not to use equivalents whose meaning may be emotionally charged, unlike the meaning of their counterparts in the source language. However, for a translator who translates these words into a foreign language, the decision to use neutral equivalents is almost often on an ad hoc basis as he or she is not as fully aware of the customs and traditions of the target language culture as is the native speaker of the target language. As a result, he or she may use equivalents which, in the target language, sound either vulgar or offensive while their corresponding counterparts in the source language are neutral or inoffensive.

In conclusion, it can safely be said that the translators who carry out translation into their native language outdo their fellow translators who translate into a second or foreign language because

the former are more naturally equipped with both the linguistic and cultural knowledge of the target language than the latter. Besides, in terms of linguistic competence, translation into the first language provides the translator with an intuitive knowledge of the morphology, semantics, syntax and lexicology of the target language which is, in fact, his or her mother tongue. On the other hand, translation into a foreign language deprives translators of such knowledge and puts them at the mercy of references and dictionaries which may or may not be available or useful when needed or consulted. On the cultural level, the translator who translates texts containing cultural elements or references into his or her native language tends to be more successful than the one who translates such texts into a second or foreign language. The reason behind such a success is that the translator who translates into his or her native language will readily recognize cultural elements such as proverbs, idioms, metaphors, swear words and others which cannot be translated literally. Such elements, however, will not be easily identified by the translator who does translation into a foreign language even if he or she spoke and wrote like a native speaker.

TRANSLATION THEORY

Mehriban ASGEROVA

AIU, II Year student

Supervisor: Farida ISMAYILOVA

Translation is a means of interlingual communication. The translator makes possible an exchange of information between the users of different languages of by producing in the target language a text which has an identical communicative value with the original text.

This translating text is not fully identical with the original text as to its form or content due.

To the limitations imposed by the formal and semantic differences between the original language and the translating language.

The translation is published, quoted, criticized, etc. as if it really belonged to the foreign Original.

The functional status of a translation is supported by its structural and semantic similarity with the original. The translator is expected to refrain from any remarks or authorship thereof.

The structure of the translation should follow that of the original text: there should be no change in the sequence of narration or in the arrangement of the segment of the text. The aim is maximum parallelism of structure which would make it possible to relate each segment of the translation to the respective part of the original.

The translator is allowed to resort to a description or interpretation, only in case "direct translation" is impossible.

Of major importance is the semantic identification of the translation with the original text. No exchange of information is possible if there is discrepancy between the transmitted and the received message. The translator usually tries to produce in the translating language the closest possible equivalent to the original language.

The science of translation is concerned both with theoretical and applied aspects of translation studies. Theoretical research is to discover what translation is to find out what objective factors underlie the translator's intuition. The objective knowledge obtained can then be used to help the translator to improve his performance as well as to train future translator.

The theory of translation provides the translator with the appropriate tools of analysis and synthesis which makes him aware of what he is to look for in the original text, what type of information he must convey in the translating text and how he should act to achieve his goal. In the final analysis, however, his trade remains an art. For science gives the translator the tools, but it takes brains, intuition and talent to handle the tools with great proficiency.

Translation is a complicated phenomenon involving linguistic, psychological, cultural, literary, ergonomical and other factors.

Language, which makes possible communication between people, is part of all human activities, of life itself.

The general theory of translation deals with translation universals and is the basis for all other theoretical study in this area, since it describes what translation is and what makes it possible. It also describes the basic principles which hold good for each and every translation event. In each particular case, however, the translating

process is influenced both by the common basic factors and by a number of specific variables which stem from the actual conditions and modes of the translator's work: the type of original texts he has to cope with, the form in which original text is presented to him and the form in which he is supposed to submit his translation, the specific requirements he may be called upon to meet in his work, etc.

Contemporary translation activities are characterized by a great variety of types, forms and levels of responsibility. The translator has to deal with works of the great authors of the past and of the leading author of today, with intricacies of science fiction and the accepted stereotypes of detective stories. He must be able to cope with the elegance of expression of the best masters of literary style and with the tricks and formalistic experiments of modern avant-gardists. For example: a book in Azeri may bear the title 'V. Huqo. Səfillər' and the readers are convinced that they are reading a novel by V. Huqo no matter how close it actually is to the original text. They may make judgements on its merits, say 'I like him' or 'his style is somewhat artificial' or 'Huqo's vocabulary is very rich, etc.' as if they have really had access to the author's work.

For making the translated text vivid the translator has to use language devices: neutral and emotional words, archaic words, and new coinages, foreign borrowings, dialectal and slang expressions, proverbs, illiterate or inaccurate speech, and so on and so forth.

The translator has to tackle complicated specialized descriptions and reports on new discoveries in science or technology for which appropriate terms have not yet been invented. His duty is to translate diplomatic representations and policy statements, scientific dissertations and brilliant satires, maintenance instructions and after-dinner speeches, etc.

Each type of translation has its own combination of factors influencing the translating.

Another important branch of the theory of translation is concerned with the study of the original text and the translating text units which can replace each other in the translating process. The creation of equivalent texts results in, and in part is dependent on, the equivalence of correlated language units in the two texts. In any two languages there are pairs of units which are of identical or similar

communicative value and can replace each other in translation. It is obvious that a description of translation equivalents, as opposed to the methods of the general theory of translation, should be bilingual, that is, it should always relate to a definite pair of languages.

Of particular interest is that branch of theory of translation which is concerned with the translating process itself, that is, with the operations required for passing over from original text to translating text.

The study of the translating process reveals both the translator's general strategy and specific techniques used to solve typical translation problems.

In conclusion, mention should be made of one more branch of the theory of translation which deals with the pragmatic aspects of the translating process. The communication involved in interlingual communication speak different languages but they also belong to different cultures, have different general knowledge, different social and historical background.

This may necessitate expanding or modifying the original message to make it more meaningful to the members of a different language community.

At the end of my speech I would like to say that a lot of work is due to do for making the translating text meaningful and it is up to the translators. And sometimes a wrong that had been made by translator could destroy all the meanings of the text. It shows that translators take a great responsibility while translating a text.

THEORY OF TRANSLATION AND ITS PROBLEMS MACHINE TRANSLATION

Elshan R. NASIROV

Qafqaz University, Faculty of Pedagogy,

Department of Translation and Interpretation, IV Year Student

Supervisor: Dr. Nermine Aliyeva

Introduction

Progress in the basic processes of computerized translation has not been as striking as developments in computer technology and software. There is still much scope for the improvement of the

linguistic quality of machine translation output, which hopefully developments in both rule-based and corpus-based methods can bring. Greater impact on the future machine translation scenario will probably come from the expected huge increase in demand for on-line real-time communication in many languages, where quality may be less important than accessibility and usability.

History of Machine Translation (MT)

About fifty years ago, Warren Weaver, a former director of the division of natural sciences at the Rockefeller Institute (1932-55), wrote his famous memorandum which had launched research on machine translation at first primarily in the United States but before the end of the 1950s throughout the world.

A lot of researches were organized on machine translation. Scholars, especially US and USSR government authority did their best to produce machine translation system. For some years after ALPAC, research continued on a much-reduced financing. By the mid 1970s, some success could be shown: in 1970 the US Air Force began to use the Systran system for Russian-English translations, in 1976 the Canadians began public use of weather reports translated by the Meteo sublanguage machine translation system, and the Commission of the European Communities applied the English-French version of Systran for helping it with its heavy translation burden – which soon was followed by the development of systems for other European languages. In the 1980s, machine translation rose from its post-ALPAC low spirits: activity began again all over the world – most notably in Japan – with new ideas for research (particularly on knowledge-based and interlingua-based systems), new sources of financial support (the European Union, computer companies), and in particular with the appearance of the first commercial machine translation systems on the market.

Initially, however, attention to the renewed activity was still almost focuses on automatic translation with human assistance, both before (pre-editing), during (interactive solution of problems) and after (post-editing) the translation process itself. The development of computer-based aids or tools for use by human translators was still relatively neglected – despite the explicit requests of translators.

The real emergence of translator aids came in the early 1990s with the "translator workstation", among them were such programs as "Trados Translator Workbench", "IBM Translation Manager 2", "STAR Transit", "Eurolang Optimizer", which combined sophisticated text processing and publishing software, terminology management and translation memories.

Quality of Machine Translation

Machine Translation may help us to get the whole meaning of the text, or may be useful if need quick translation, but not the professional translation. Comparing the modern machine translation with the past MT systems we still see the same errors: wrong pronouns, wrong prepositions, anomalous syntax, incorrect choice of terms, plurals instead of singulars, wrong tenses, etc. – errors that no human translators would ever commit. To check the quality of Machine Translation, I will use MT program Dilmanc (www.dilmanc.az), which is the machine translation system of Azerbaijan (you can also try it with - "Promt" and "Magic Goody" (same producer), "Pragma", "Socrat" etc.)

The Sunday Times:

Egypt has been training British MI5 and MI6 agents in how to combat Islamic terrorists, underlining Cairo's growing importance to the war against terror and the Middle East peace process.

A senior Middle Eastern military intelligence official revealed last week that British officers had undergone the training as part of a co-operation program with Egypt that began after the September 11 attacks on America in 2001 and continued until last year.

Details have not been revealed, but it is believed to have included instruction in specialized interrogation techniques and in the terminology used by terrorists, which will enable agents to understand monitored telephone conversations.

Dilmanc:

Misir Britaniya Mİ5-ini və Mİ6 agentlərini (maddələrini) öyrədir, İslam necə terroristləri ilə vuruşmaq, terrora (dəhşətə) və Yaxın Şərq sülh prosesinə qarşı müharibəyə Qahirənin artan əhəmiyyətini xüsusi qeyd edərək (altından xətt çəkərək).

Böyük Yaxın Şərq hərbi kəşfiyyat məmuru keçən həftə göstərdi ki, o Britaniya məmurları (zabitlər) Misir ilə kooperasiya proqramının

hissəsi kimi təlimə (tədrisə) məruz qalmışdı - hansı ki 2001-ci ildə Amerikada hücumlardan 11 sentyabr sonra başladı və keçən il qədər davam etdi.

Təfsilatlar göstərilməmişdir, ancaq o (bu) güman edilir ki xüsusi-laşdırılmış istintaq texnikalarında və terroristlər tərəfindən istifadə etmiş (edilmiş) terminologiyada təlimatı özündə saxlamışdır (dəxil etmişdir) - hansı ki nəzarət etmiş (edilmiş) telefon söhbətlərini başa düşməyi agentlərə (maddələrə) imkan verəcək.

Machine Translation is also available on-line (internet). In recent years, we have seen many systems designed specifically for the translation of Web pages ("Pop-Up Dictionary", "Site Translator") and of electronic mail ("SKIIN"). The demand for rapid translation is growing and together with it the demand for good, effective and professional is growing as well. Unfortunately users of MT and internet based translation program are not satisfied yet. In this case they have a better choice, human translation.

Human Translation

Where translation has to be of "publishable" quality, human translation performs its role. Machine translation is demonstrably cost-effective for large scale and/or rapid translation of (boring) technical documentation, (highly repetitive) software localization manuals, and many other situations where the costs of machine translation plus essential human preparation and revision or the costs of using computerized translation tools are significantly less than those of traditional human translation with no computer aids. By contrast, the human translator is (and will remain) unrivalled for non-repetitive linguistically sophisticated texts (in literature or law), and even for one-off texts in specific highly-specialized technical subjects.

For the translation of texts where the quality of output is much less important, machine translation is often an ideal solution. For example, to produce "rough" translations of scientific and technical documents that may be read by only one person who wants to find out only the general content and information and is unconcerned whether everything is intelligible or not, and who is certainly not discouraged by stylistic awkwardness or grammatical errors, machine translation will increasingly be the only appropriate decision. In general, human translators are not prepared (and may resent being

asked) to produce such "rough" translations. In such a case the only alternative to machine translation is no translation at all.

For the one-to-one interchange of information, there will probably always be a role for the human translator, that is for the translation of business correspondence (particularly if the content is sensitive or legally binding). But for the translation of personal letters, machine translation systems are likely to be increasingly used; and, for e-mail and for the extraction of information from Web pages and computer-based information services, machine translation is the only feasible solution.

As for spoken translation, there must surely always be a place for the human translator. There can be no prospect of automatic translation replacing the interpreter of diplomatic negotiations.

Finally, machine translation systems are opening up new areas where human translation has never featured: the production of draft versions for authors writing in a foreign language, who need assistance in producing an original text; the real-time on-line translation of television subtitles; the translation of information from databases; and, no doubt, more such new applications will appear in the future as the global communication networks expand and as the realistic usability of machine translation (however poor in quality compared with human translation) becomes familiar to a wider public. And remember that, machine translation will never overcome human translation.

THEORY OF TRANSLATION PROBLEMS

Ilaha MAMEDOVA

Qafqaz University, Faculty of Pedagogy,

Department of Translation and Interpretation, IV Year Student

Supervisor: Dr. Nermine Aliyeva

What translation theory does is, first to identify and define a translation problem; second, to indicate all the factors that have to be taken into account in solving the problem; third, to list all the possible translation procedures; finally, to recommend the most suitable translation procedure, plus the appropriate translation. The heart of translation theory is translation problems (no problem-no translation theory!).

First, what is translation?! It rendering the meaning of the text into another language in the way that the author intended the text. Common sense tells us it ought to be simple. One thing said in one language should be said in another language as well. On the other hand, you may see it as complicated, artificial and fraudulent, since by using another language you are pretending to be someone you are not. The pity is translation can't simply reproduced. Needless to say that there are many tensions in translations, like naturalness, grammar, figurative and literal meaning of the words, emphasis (word order), comprehensiveness, accuracy. There are about 6000 languages in the world and all of them are of equal value and importance.

How can translating be so enjoyable and satisfying?! Because a translation is something that has to be discussed. It is for discussion and it has own interest, own excitement. Satisfactory translation is always possible, but a good translator is never satisfied with it. It can usually be improved. Nothing is purely objective or subjective in translation. Qualifications such as "always", "never", "must" do not exist in translation. Thus there is not such a thing as ideal, perfect translation.

Do you think being good at English means you are the best translator? Of course, you are not. Being good at writing has little to do with being good at essays. A translator is always trying to extend his knowledge and improve his means of expression. So he works on four levels: translation is first a science; secondly, it is a skill; thirdly, an art; lastly, a matter of taste. Translation is most clearly art, when a poem is sensitively translated into a poem.

Why can translation be so horrible? How far is a translator entitled to get away from the words, to devote himself to the message, the sense, the spirit? As you know, a good translator should never translate words, he translates ideas or messages. The chief difficulties in translating are lexical, not grammatical. Difficulties with words are of two kinds: (a) you don't understand them; (b) you find them hard to translate. For example: No man is an island. (Heç kəs cəmiyyətdən təcrid deyil); Nothing could be further from the truth. (Bu tamamilə yanlışdır/ həqiqətdən uzaqdır). For each sentence, when it is not clear, when there is an ambiguity, you have

to ask yourself: what is actually happening here? And why? For what reason, for what purpose? Can you see it in your mind? Can you visualize it? Asking this kind of questions, you become aware of the awful gap between words and objects, sentences and actions, grammar and moods (or attitudes). For example, the following sentence has two different ways of translation. "Mary whacked a man with an umbrella".

For all texts you have to ensure: (a) that your translation makes sense; (b) and it is written in ordinary language, you have used the common grammar, idioms words that are immediately comprehensible to the readership. I think, if you are sensitive to the feelings of other people, you will not deliberately use the language that offends them.

What do you think, what is an easy way to begin translating? In my opinion, it would be better if you begin the job by reading the original text of two purposes: First to understand what it is about; second to analyze it from translator's point of view. You have to determine its intention and the way its written for the purpose of selecting a suitable translation method and identifying the particular problems. Understanding the text requires both general and close reading. General reading is just to get the gist. But in any challenging text close reading is required. It means you have to consider the words both in and out of the context. In principle everything has to be looked up that doesn't make sense. For example: The manager is looking to open new work places. Common words maybe used figuratively, technically, colloquially, legally and so on. For example: Title, Skin Head, Theatre. By the same token, there are two approaches to translating (1) you start translating sentence by sentence; (2) you read the whole text two or three times, and find the intention, mark the difficult words and passages. You may think the first method is much more suitable for translation, but not always. It is appropriate to use first method for a relatively easy text, the second for a harder one. Therefore, thorough knowledge of a foreign language, its vocabulary and grammar is not sufficient to make a perfect translation. Translation is an intellectual activity. The translator should be aware of two cultures and bring clear picture of the foreign circumstances.

One of the problems that we often think we understand a text from a quite different culture, simply because it is written in a language we understand. But is this right? I think we should be very careful about trusting our intuitions and try to never assume our intuitions are right about the meaning of the text. Translation criticism is an essential component in a translation: firstly, because it improves your competence as a translator; secondly, because it expands your knowledge and understanding of your own and the foreign language; thirdly, because in presenting you with options, it will help you to sort out your ideas about translation.

At the end I have got some tips for translators:

1. Make sense at least do not write nonsense. Do not reproduce dictionary translations that are obviously wrong.
2. Underline all words you intend to look up.
3. Grammar is more flexible than lexis. So you can make a translation natural by converting a verb into a noun, or active voice into passive.
4. Do not spend much time on words that defeat you. Translate them according to their derivational and analogical sense.
5. Do not leave the paper half finished.
6. It is essential to read your version without looking at the original.
7. Then compare your version closely with the original at least to make sure you have not omitted any word, idea or sentence.

TRANSLATION CRITICISM, EDITING AND PROOFREADING

Ulviya ILYASOVA

Qafqaz University, Faculty of Pedagogy,
Department of Translation and Interpretation, III Year Student
Supervisor: Dr. Etrabe GUL

Quite obviously the translation, student's main task is to master the processes of translation and the translation teacher main objective is to teach students how to master that process.

However, the will ultimately judge only results;

This issue, of course, raises the question of *what is a good translation?* There have been many attempts to answer this question, most of them not altogether successful. The issues here are really issues of *evaluation* or *assessment*, and, further, the problem of the *critical criteria* that we use when we assess or evaluate a translation?

This whole area of study is sometimes called *translation criticism*, the process of taking a set of translation results, evaluating the results against a set of criteria, and then either making or suggesting changes. This latter enterprise is *translation editing*.

Translation criticism and editing can only work if we understand what the objectives of the translation are to be, e.g., what the purposes and functions of the translation are. For pragmatic translation the primary criteria for success in the translation will be different than those for literary and aesthetic translation.

In pragmatic translation the goal is usually to produce text that reads as though it were originally written in the target language, and, more importantly, well-written. The broader "criterial" issues that are raised here include the issues of *acceptability*, *optimality*, *prototypicality*, *adequacy* and *correctness*.

Acceptability: the constraint that the target text conform to target culture conventions for the text type. These conventions may be *normative*, e.g., they have been standardized or studied and recommendations have been made as to appropriate or optimal textual form, or the conventions may be *customary*, where the conventions exist only ideally as an aggregate of all parallel texts.

Optimality and prototypicality: The distinction between the *normative* and the *customary* is a distinction between an *optimal* parallel text and the *prototype* or *prototypical* parallel text. The prototypical text is an "ideal construct" that exists in the translator's mind as the result of study or experience. The translator seeks to match this construct with the expectations the user has of this kind of text (e.g., the *user prototype text* and the *translator prototype text* seek a kind of *translation isomorphism*).

Thus, creating an acceptable target text (translation) is at least partly a process of determining and then matching an "expectation structure" that the target reader already has in his or her head.

Acceptability is not the same thing as either *correctness* or *adequacy*. Acceptability is determined by a reader reaction, most often by the statement "this reads like a translation" or "this sounds like a translation." Lack of acceptability involves the violation of (often unconscious or tacit) norms. Readers cannot always enunciate the norms, but they can recognize them when they occur. E.g., "I don't know what that was... but there goes another one!"

1. *Acceptability* is heavily dependent on:
 - i. reflection of the correct social/situational circumstance (is this the right audience?)
 - ii. presence of required conventional textual superstructure for that circumstance
 - iii. presence of appropriate (expected) textual format and "markers" or "features" (textual segments or chunks)
 - iv. appropriate selection of level of language for the target audience, e.g., what we call *register*
 - v. presence of linguistic markers reflecting the audience, e.g., what we call *style* of language
 - vi. appropriate usages, proper terminology for the audience, correct phraseology and collocates, expected "ways of writing" for a particular speech community (part of style)
2. *Adequacy* is measured on a functional level, it is a measure of how well (or poorly) the communicative intent of the translation matches the original intent, or in cases where the intent has changed or the receptive intent and productive intent are different, how well the new intent has been met. Texts are always meant *to do* something; adequacy is a measure of how well they do it. E.g., does an instructive text *instruct* well, does a descriptive text *describe* well, does a persuasive text *persuade* well. In the case of a translation the new text has to function *at least as well* in meeting its intent as the original. It may, in fact, do a better job, and as a translation teacher I have no problem with the translation exceeding the original.
3. *Adequacy* is heavily dependent on
 - i. semantic congruence: meanings between source and target cannot diverge significantly and the information delivered in

- the source is delivered in the target absence of factual errors in either source or target (if in the source, they must and should be corrected by the translator;
- ii. coherence of the target: e.g., the meaning relationships established in the source text between ideas/facts are preserved in the target text and are correctly reconstructed both *globally* and *intersententially*. This means such intersentential relationships as cause-effect, presupposition-consequence, time sequence, generalization-specification, etc. cannot be violated.
4. *Correctness*, on the other hand is a function of the linguistic surface, e.g., is the target text free of linguistic errors and/or errors of usage, punctuation or format. Correctness is often easier to achieve than either *adequacy* or *acceptability*. In order of difficulty and time to master, these would be correctness -----> adequacy -----> acceptability.
 5. The translation editor is responsible for assuring acceptability, adequacy and correctness. Most of us will want to be able to edit our own translations, but, professionally, it is likely that others will edit them for us. The job of translation editor is part of the hierarchy of our profession and is a position which the best of us might aspire to as senior translators (or, at least, very good ones).
 6. I'd like to make a distinction here between *translation editing*, which requires comparison of the source language document, and *proofreading* which does not require comparison with the original English text. Translation criticism, translation editing, and target text proofreading are all part of a larger process called *translation quality assurance*, which, loosely defined, is the adoption of a set of procedures which serve to improve translation quality. Examples of translation quality assurance procedures are the adoption of the use of parallel texts, the use of text style manuals, and the adoption of standardized terminology documentation procedures.
 7. Translation editing (called substantive editing in monolingual writing) includes, based on the comments made above, critical analysis of content, organization, coherence, tone, and style, and preparation of detailed comments, queries, and recommenda-

- tions. Translation proofreading or copyediting includes attention to accuracy, clarity, and logical development, and correction of all inconsistencies and errors in references, grammar, vocabulary, punctuation, and spelling; and basic editing, which includes correction of all inconsistencies and errors in grammar, vocabulary, punctuation, and spelling.
8. The preparation of documents or software for use in another culture may also involve more issues than we have discussed here. We will discuss these under the topic of localization or internationalization later in the course even though, of course, they related to translation quality issues.

**Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirliyi**

**Çağ Öyrətım İřlötmələri
Qafqaz Universiteti
Tərcümə Bölması**

*Azərbaycan xalqının ünümmillı liderı Heydər Əliyevin
anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş*

«TƏRCÜMƏŞÜNASLIQ VƏ ONUN MÜASİR DÖVRDƏ ROLU»

respublika tələbə elmi-praktik konfransı

**RUS DİLİNDƏ
MƏRUZƏLƏR**

О ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ М.Ю.ЛЕРМОНТОВА «ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ»

Бановша АЗРАКУЛИЕВА

Бакинский Государственный Университет
Филологический факультет, Студентка 3-го курса
Научный руководитель: проф. Низами Джафаров

В суверенном Азербайджане одной из наиболее важных научных задач является перевод классических произведений мировой художественной литературы, на азербайджанский язык.

Переводческая деятельность в Азербайджане сегодня приобрела особый размах. Достаточно упомянуть тот факт, что по инициативе ректора БСУ, профессора К.Абдулаева в Бакинском Славянском Университете было издано 100 шедевров мировой филологической мысли

Русский язык и русская классическая литература не утрачивают своего значения и в суверенном Азербайджане. Более того, первостепенной задачей является сегодня критический пересмотр переводов русской классической литературы, поскольку политика и идеология нашего недавнего прошлого во многом определяли своеобразие этих текстов на азербайджанском языке. И одно из центральных мест в ряду русских классиков, требующих нового звучания на азербайджанском языке, занимает М.Ю.Лермонтов.

Актуальность исследований, посвященных анализу существующих переводов произведений М.Ю.Лермонтова на азербайджанский язык, определяется, с одной стороны, достижениями современного переводоведения, а с другой стороны, - переосмыслением многих исторических явлений в современном Азербайджане, в частности, новым отношением на современном этапе к кавказкой тематике в русской классической литературе.

Перевод "Героя нашего времени" на азербайджанский язык, сделанный Дж. Меджнунбековым, отличается некоторыми погрешностями. Так, в оригинале каждый персонаж М.Ю. Лермонтова, говорит своим неповторимым языком. Таким образом, речь персонажа-важнейший характеризующий признак в произведениях М.Ю.Лермонтова. В переводе же все персонажи говорят

одинаковым языком, что нейтрализует важнейшую отличительную особенность лермонтовской прозы.

Когда Максим Максимыч говорит: " Да, я уж здесь служил при Алексее Петровиче", даётся сноска, поясняющая, о каком именно Алексее Петровиче идет речь: "Ермолове". Не понятно, почему переводчик не даёт эту сноску. Её необходимо было оставить и по той причине, что она принадлежит самому М.Ю. Лермонтову.

Серьёзным препятствием для точного перевода является совпадение лермонтовских иноязычных вкраплений с языком перевода. Так, в "Герое нашего времени" в качестве такого материала используются тюркизмы в речи горцев. В азербайджанском переводе этот экспрессивный материал сливается с общим тюркским фоном, и таким образом уровень художественной выразительности произведения снижается.

Азербайджанский перевод в целом следует за семантико-стилистическим содержанием оригинала, однако в отдельных случаях перевод не точен в силу различных причин.

Безусловно, переводчик создаёт новый мир, близкий не только оригиналу художественного произведения, но и национально-языковой картине мира, существующей в сознании носителей языка, на который делается перевод. Только в силу этого произведение иностранной литературы может быть любимым многочисленными читателями.

ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЙ С.ВУРГУНА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Гюнель АМИРБЕКОВА

Бакинский Государственный Университет

Филологический факультет, Студентка 3-го курса

Научный руководитель: проф. Низами Джафаров

Важным пластом в истории взаимоотношений Азербайджана и России- не всегда гладких, во многом противоречивых- является сфера литературных взаимосвязей, выступающая как часть общенациональной истории, незыблемый фактор взаимо-

отношений между двумя народами. В наши дни эта проблема приобретает особую актуальность и значимость-есть возможность объективно, с новых позиций, освободившись от искажавшей многое идеологизированности, показать истинную картину взаимодействия, взаимовлияния литератур.

В литературных взаимоотношениях особенно плодотворным является художественный перевод-ключ к мировой литературной сокровищнице. Среди многих проблем теории и практики художественного перевода одной из центральных является многоаспектная проблема воссоздания в переводе национальной специфики подлинника. В настоящей книге эта проблема находится в центре нашего внимания. Практика показывает, что именно произведения с ярко выраженной национальной спецификой несут при переводе на другой язык наиболее ощутимые потери.

Для исследования названной проблемы мы обратились к творчеству великого азербайджанского поэта Самеда Вургуну (конкретно, к поэтам), поскольку его произведения наиболее выпукло, полно и широко отражают своеобразие азербайджанской литературы. Переводы произведений Самеда Вургуну на русский язык занимают важное место в русско-азербайджанских литературных взаимосвязях. Они начались в тридцатые годы и продолжают в наше время. Историко-сравнительный анализ показывает, что художественный уровень переводов повышается пропорциональному росту достижений теории художественного перевода. С. Вургун принадлежит к тем художникам, кто понимал душу народа, кто не мыслил своё творчество вне жизни и борьбы народа, шагал в ногу со временем. Он как зеницу ока берег традиции многовековой культуры азербайджанского народа. В творчестве поэта мы чувствуем незримый дух его великих предшественников. В то же время он был подлинным новатором азербайджанской поэзии.

Многогранное творчество народного поэта ещё при жизни его было в центре внимания литературной общественности. Вот почему творчество азербайджанского поэта давно привлекает внимание русских поэтов и переводчиков, нашедших в его многочисленных лирических стихах, эпических поэмах, пьесах для

себя благодатный материал. Произведения С. Вургун, благодаря русским переводам, снискали любовь и уважение многочисленного читателя, дали доступ зарубежному читателя к азербайджанской поэзии.

Переводчиками С.Вургун в разные годы были такие признанные мастера "высокого искусства", как Н.Асеев, В. Луговской П.Антокольский, Б.Пастернак, А.Адалис, М.Агилер, К. Симонов, В.Кафаров. Со многими переводчиками своих произведений С.Вургун был знаком лично, поддерживал творческие связи. Поэт придавал большое значение переводу произведений на русский язык, считал это делом чрезвычайно важным. "Благодаря русскому языку-писал С.Вургун,-благодаря труду русских поэтов и писателей, наших братьев по литературе, переведивших нас на русский язык, произведения национальных писателей стали достоянием многих народов нашей необъятной Родины и зарубежных читателей".

Значительное место в творчестве С.Вургун занимает поэма. Неповторимо оригинальные, национально-самобытные, многообразные по тематике и жанру поэмы Самеда Вургун представляют собой большой научный интерес для исследования проблем художественного перевода. Переводы начались в 30-е годы и продолжают в наши дни, что даёт возможность проследить и обобщить опыт разных поколений переводчиков, которые в своих работах так или иначе отразили принципы и требования разных этапов развития советской школы художественного перевода.

Многих известных советских поэтов-переводчиков (П. Антокольский, М.Алигер, А.Адалис и др.) с С.Вургуном связывало творческое содружество. Но качество переводов некоторых из поэм С.Вургун все же оставляет желать лучшего. Они не могут удовлетворить возросшие современные требования. В этих переводах имеются случаи искажения национальной специфики подлинника. А именно эта сторона, характерная для вургуновского творчества вообще, наиболее ярко отражает своеобразие азербайджанской литературы.

Большое значение приобретают переводы фольклорных форм, которые придают произведениям ярко выраженный националь-

ный характер. Переводчикам не всегда удается полноценное воспроизведение народно-поэтических форм оригинала. Эти формы стихосложения имеют давние и устоявшиеся традиции в истории азербайджанской поэзии и переводчик обязан считаться с этим, если хочет добиться успеха. Он должен быть верным не только содержанию, но и форме подлинника. Никакого приукрашивания, никакого изменения или покушения на разрушительное посягательство на форму стиха в переводе не должно быть. С этой точки зрения, отличаются близостью к оригиналу переводы народных форм, выполненные В.Кафаровым.

Не все поэмы С.Вургун переведены на русский язык равноценно по степени соответствия оригиналу, по силе звучания на русском языке. Имеются случаи буквализма, искажения и огрубления образов оригинала, не оправданные пропуски и добавления, стилистические и смысловые ошибки, нарушения системы рифмовки, строфики, ритмико-интонационных особенностей оригинала, в результате чего в первую очередь наносится урон национальной специфике подлинника.

Причиной основных недостатков является то, что почти все переводчики, за исключением В.Кафарова, пользовались подстрочником. Незнание языка подлинника, истории, культуры, быта, эстетических понятий народа, с которого делается перевод, а также непонимание эстетического кредо автора нередко приводит переводчиков к неудаче.

Чувствуется настоятельная необходимость вновь вернуться к некоторым ранним переводам. В их числе нуждающихся почти все поэмы переведенные в тридцатые годы, а также одно из крупных вургуновских произведений –«Айгюн». В этой связи, на наш взгляд, необходимо организовать конкурс на лучшие переводы вургуновских поэм. Важным подспорьем тут может быть издание филологических переводов произведений С. Вургун.

Особого одобрения заслуживает перевод «Космопольской поэмы» В.Кафаровым. Сочетание поэтического таланта с филологическими способностями позволило ему успешно решить принципиально важную проблему: добиться воспроизведения

многих формальных особенностей оригинала при хорошем звучании на русском языке.

Тревожит тот факт, что за последние годы не появилось ни одного нового перевода произведений С.Вургуну. (Даже приуроченного к не так давно отпразднованному юбилею поэта.)

Переводы бессмертных произведений С.Вургуну дело исключительной важности и, конечно, сложности. На первый план тут выдвигается забота о качестве перевода. Забота эта должна пониматься как выражение любви к памяти Самеда Вургуну, имя которого давно стало символом азербайджанской поэзии, культуры.

Конечно, не все переводы равны по силе звучания, по степени передачи своеобразия подлинника, по поэтическому языку, но как отмечал Гете, "что бы ни говорилось о неудовлетворительности переводческого труда, он всегда был и будет одним из важнейших и достойнейших дел, связующих воедино вселенную".

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА НА ДРУГИЕ ЯЗЫКИ

Фидан БАБАЕВА

Бакинский Государственный Университет
Филологический факультет, Студентка 3-го курса
Научный руководитель: проф. Юсиф Сеидов

Как известно, исторические произведения представляют особую сложность для перевода. Все основные проблемы, определяющие специфику переводческой деятельности в целом, значительно возрастают в процессе перевода исторического произведения, в частности, романа как широкого художественного полотна.

В 20- столетии на русский язык были переведены следующие исторические произведения выдающихся азербайджанских писателей:

- Мамед Саид Ордубади «Подпольный Баку» перевод И. Печенева, Баку 1965г.
- М.С.Ордубади «Табриз туманный».Баку 1958-1959гг.1ая часть романа была переведена М.Гиясбейли 1958г., вторая часть-Беклеарбековой
- Произведение Исмаила Шихлы «Кура неукротимая» (Dəli Kür).Роман был издан в Москве в 1976 г. перевод В.Солоухина
- Сулейман Рагимов. Повесть «Айналы». Перевод Л. Векиловой. Баку 1946 г.

Любое историческое произведение уже в силу своих художественных особенностей представляет исключительную сложность для перевода. В нем особое место занимают историзмы. Поскольку историзмы являются единственными названиями исчезнувших реалий, они просто забываются в народной памяти, как и сами вещи, названиями которых они являются. В силу этого они неизвестны и носителям языка оригинала. При переводе историзмы должны сохраняться в единстве формы и содержания. В языке перевода они, как правило, выступают иноязычными вкраплениями, требующими особого комментария.

Большое значение, на мой взгляд, при переводе исторического произведения приобретает национально-культурная специфика языка, наслаивающаяся на исторический фон. Следовательно, переводчик раскрывает два уровня содержания текста: первый связан с историческим фоном, второй- с фоновой информацией национальной культуры. Проблема еще более усложняется, когда язык перевода и язык оригинала относятся к разным историческим цивилизациям, например, восточной и западной, мусульманской и христианской.

В условиях нового суверенного Азербайджана трудно переоценить деятельность переводчиков. Если первостепенное значение имеет создание на азербайджанском языке полного цикла мировой классики, то не менее важное значение имеет перевод на основные языки мира, в том числе и на русский язык, золотого фонда азербайджанской литературы. Первее способствует развитию системы семантических и стилистических норм сов-

ременного азербайджанского литературного языка, возвышением его на новую ступень, когда каждый перевод из мировой классики обогащает язык. Второе позволяет представить человечеству все богатства азербайджанской духовности. Причем в новых условиях. Это уже полностью зависит от нас. Естественно, современные переводы должны учитывать недостатки существующие опыта, на созданную на этой основе стройную теорию.

Любое произведение, в том числе и исторический роман, представляет собой определенное текстовое пространство. Следовательно, при его переводе следует решать лингвистические задачи по построению его подобия средствами другого языка. В современной лингвистике и переводоведении одна из важнейших проблем связана с передачей культурологического содержания оригинала. Переводчик решает очень серьезную задачу по сохранению информации, связанной с историей и культурой народа. Эту задачу разные переводчики решают по-разному, и здесь, конечно же, многое зависит от его таланта и общеобразовательной культуры. В целом уделение особого внимания культурной информации, заложенной в художественном тексте, и способом ее передачи в переводе можно считать одним из достижений переводоведения XX века.

Лингвистические проблемы перевода особенно актуальны при переводе исторических произведений. Если в обычном тексте историко-культурная информация носит эпизодический характер, или вообще отсутствует, то в историческом произведении вся его ткань соткана из историко-культурной информации. Поэтому переводы, как правило, изобилуют недостатками в плане передачи национально-исторического и национально-культурного своеобразия оригинала.

Всякая модернизация текста исторического произведения носит неоправданный характер и наносит непоправимый ущерб его общему содержанию.

Произведения отдельных художников слова могут подняться до уровня интернационального, если в них присутствует национальная специфика, глубина, поучительность, масштабность событий и явлений национальной жизни, талант, высокая

степень художественного обобщения. Такие произведения обогащают и расширяют представление народов друг о друге.

Национальная специфика пронизывает всю структуру художественного произведения, является неременным условием его высокохудожественности, поэтому сохранить передать её при переводе трудно, но, необходимо.

Сохранение национальной специфики при переводе достигается полноценным воспроизведением национального характера, раскрытием богатства внутреннего мира героев. Воссоздать особенности такого характера, раскрывающегося во всей структуре художественного произведения, значит сохранить, "тот неповторимый национальный склад характера, психологические, национальные особенности народа, которые создают неповторимый цвет и аромат каждого национального искусства" как сказал великий киргизский писатель Чингиз Айтматов

В.А.ЖУКОВСКИЙ – ГЕНИЙ РУССКОГО ПОЭТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА

Гюнель ГАСЫМОВА

Бакинский Славянский Университет
(Магистратура, I курс)

Научный руководитель: доц.Ф.Р.Мурадова

«Когда перевод становится вечным достоянием литературы, он перестает уже быть переводом»..

М. Достоевский

Литературное наследие Жуковского принято делить на три основные сферы: лирика, баллады, переводы. Его перу принадлежит гораздо больше произведений переводных, чем оригинальных. Более половины написанного Жуковским составляют переводы с древнегреческого, итальянского, английского, немецкого... Жуковский открыл русскому читателю Гёте, Шиллера, Байрона, Скотта, Бюргера, братьев Гримм, Юнга и других, не менее известных западноевропейских поэтов и писателей. Из 39

его баллад 5 – оригинальные, остальные – переводы и переложения. Среди них есть много вольных переводов, в которых поэт воссоздает смысл и ход сюжета, но не ставит своей целью буквальное следование за текстом. Жуковский писал: «Мой перевод не только вольный, но своевольный, я многое выбросил и многое прибавил». И далее, развивая эту мысль, добавлял: «Вы видите двух актеров, которые занимают искусство декламации у третьего; один подражает с рабскою точностию и взорам и телодвижениям образца своего; другой, напротив, стараясь сравниться с ним в превосходстве представления одинаковой роли, употребляет способы *собственные*, ему одному приличные... Скажу более: подражатель, не будучи изобретателем в целом, должен им быть непременно *по частям*; прекрасное редко переходит из одного языка в другой, не утратив несколько своего совершенства: что же обязан делать переводчик? Находить у себя в воображении такие красоты, которые бы могли служить *заменою*, следовательно, производить *собственное*, равно и превосходное».¹

Уже Л.И.Поливанов пронизательно заметил: «Жуковский искал всюду отголоска собственной души, будь то Шиллер или Байрон, Овидий или Клопшток, Грей или Парни».²

Интересно в этом отношении письмо к некоему немецкому корреспонденту Фогелю. Отвечая, по-видимому, на просьбу Фогеля прислать ему немецкие переводы своих стихов, Жуковский сообщал, что таких переводов у него нет и добавил: «Могу, однако же, указать вам легкий способ познакомиться со мною как с поэтом, т.е. с лучшей моей стороной. Прочтите следующие пиесы». И далее следовал перечень немецких оригиналов из Шиллера, Гёте, Гебеля, Рюккерта и Ламот-Фуке, которые он переводил. «Читая все эти стихотворения, – заключал он, – верьте или старайтесь уверить себя, что они все переведены с русского, с Жуковского или *vice versa*: тогда будете иметь понятие о том, что я написал лучшего в жизни; тогда будете

иметь полное, верное понятие о поэтическом моем даровании, гораздо выгоднее того, если бы знали его *in naturalibus*».³

Жуковский выбирал для переводов только тех поэтов и их произведения, которые были ему идейно-эстетически созвучны. Характер творчества переводчика, по мнению Жуковского, по духу должен совпадать с характером творчества переводимого писателя. Не чувствуя и не думая как автор переводимого оригинала, не претворив творчески идеи и образы этого автора в своем воображении, переводчик не должен браться за свою работу, ибо это будет не творчество, а ремесло. «Прежде, нежели вы решитесь на ужасное и невозвратное чернилопролитие..., спросите у себя, чувствую ли я в душе своей тот пламень, которым наполнена душа моего поэта, видимая в его сочинении?».⁴

Переводы Жуковского не только знакомили русского читателя с мировой литературой, но и вращались в русскую почву, включаясь в литературный процесс. Переводческая деятельность Жуковского сыграла в истории литературы огромную роль. Недаром Пушкин называл его «гением перевода», отмечал, что «никто не имел и не будет иметь слога, равного в могуществе и разнообразии слогу его».

ПРИМЕНЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЗАМЕН ПРИ ПЕРЕВОДЕ РАССКАЗА «ЛАЗОРОВАЯ СТЕПЬ»

М.ШОЛОХОВА

Лейла МЕХТИЕВА

БСУ Факультет перевода, Студентка II курса

Н.рук. доц. К.А. Гаджиев

В процессе перевода для более адекватной передачи информации широко применяются переводческие замены. К ним относятся грамматические и лексические замены.

³ В.А.Жуковский. Полное собрание сочинений. Под ред. А.С.Архангельского, т. VII. СПб., 1972, стр. 145.

⁴ В.А.Жуковский. Сочинения в стихах и прозе. Изд. Глазунова, 1971, С.-Петербург.

¹ В.А.Жуковский. Полное собрание сочинений. Под ред. А.С.Архангельского, т.Х. СПб., 1972, стр. 73-74.

² П.Загарин. В.А.Жуковский и его произведения. Изд. 2-е. М., 1983, стр. 6.

В данном случае перевода рассказа «Лазоревая степь» переводчик многократно обращается к грамматическим заменам.

К грамматическим заменам относятся:

1) Замена формы слова, т.е. форма слова в ИЯ заменяется другой формой в ПЯ. Приведем пример из рассказа «Лазоревая степь»: «Пойманную вошь он с трудом держит в дрожащих зачерствелых пальцах, держит ее бережно и нежно, потом кладет на землю, подальше от себя, мелким крестиком чертит воздух и глухо бурчит» «Tutduğu bitiyi o titrəyən və bərkimiş barmaqları ilə zorla saxlayır, onu ehtiyatla və nəzakətlə tutur, sonra özündən uzaqda yerə qoyub, havaya haş vurur və alçaqdan donquldandır; В имении через гумно въехал, бросил лошадей в саду, взял кнут и иду в людскую, в свою коморку – malikanəyə xırmandan keçib gəldim, atları bağa buxardım, qırmançı götürüb nökrə otağına, öz balaca otağına gəldim, и т.д.

2) Замена частей речи. В этом случае часть речи в ИЯ в процессе перевода заменяется другой частью речи в ПЯ. Напр. Носил на носу очки золотые, на шнурке очки-то. - Qızıl eynək taxardı: eynəyin nazik qaytanı var idi; Царство небесное, помер с деньгами – Allah ona rəhmət eləsin, pullu öldü. В основном широко применяется замена существительного местоимением: Закурил он пахучую папироску, дым кверху пускает и говорит – Pan ətirli papirosu çəkib tüstüsünü göyə buraxdı və dedi: В этом пример кроме замены существительного местоимением существует еще замена формы слова / пускает – buraxdı/

3) Замена членов предложения. В этом случае слово или группа слов ИЯ употребляется в иных синтаксических функциях в ПЯ, нап.: - Уйди, дед, уйди, убью!- орет Аникушка, у самого пена на губах – Get, baba, get, öldürəgərim!- deyər Anikuşka bağırdı, özünün isə ağzı köpükləndi.

Кроме грамматических замен существуют синтаксические замены, которые предполагают:

- Замена простого предложения сложным и наоборот;
- Замена главного предложения придаточным и наоборот;
- Замена сочинением предложения и наоборот;
- Замена союзного предложения бессоюзным и наоборот;

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ОФИЦИАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ С АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НА РУССКИЙ И НАОБОРОТ

Нигяр НУРИЕВА

Бакинский Славянский Университет студентка II курса
переводческого факультета

Научный руководитель: доц. К.Гаджиев

Официально-деловой стиль охватывает широкую область юридических, административных, дипломатических отношений. Этот стиль употребляется при написании различных документов, международных договоров, государственных актов, уставов, инструкций, постановлений, служебной переписки, деловых бумаг и т.д.

Он характеризуется четкостью, стандартизованностью, однозначностью толкования. Среди книжных стилей языка официально-деловой стиль выделяется своей относительной устойчивостью и замкнутостью. Характерной чертой официально-делового стиля является наличие в нем многочисленных речевых стандартов-клише. Несмотря на различия в содержании и разнообразии жанров, официально-деловой стиль характеризуется рядом общих черт. К ним относятся:

- сжатость, компактность изложения, экономное использование языковых средств;
- стандартное расположение материалов, обязательность формы и употребление присущих этому стилю клише;
- широкое использование терминологии, номенклатурных наименований (юридических, административных, дипломатических и др.), наличие особой лексики и фразеологии, включение в текст сложносокращенных слов, аббревиатур и т.д.;
- частое употребление отглагольных, отыменных предлогов (на основании, в соответствии с, в деле, в целях и др.), сложных союзов (вследствие того что, ввиду того что, в силу того что), а также устойчивых словосочетаний служащих для связи частей сложного предложения (на случай если, на том основании что и т.д.);

- 5) прямой порядок слов в предложении, как преобладающий принцип его конструирования;
- 6) широкое употребление сложных, а также простых, значительно распространенных предложений, включающих обо-собленные обороты, однородные члены;
- 7) почти полное отсутствие эмоционально-экспрессивных речевых средств.

Слабая индивидуализация стиля, неоднородность тематики и разнообразие жанров позволяет выделить в данном стиле две разновидности:

1. официально-документальный
2. обиходно-деловой.

Официально-документальный – это язык законодательных документов, связанных с деятельностью государственных органов, язык дипломатических актов, связанный с международными отношениями. Специальным стилем также является фразеология дипломатических документов, вербальная нота, вверительная грамота, вольный город, ремарж, дипломатическая неприкосновенность, дипломатический корпус, и т.д. Здесь часто используются словосочетания слово государство с различным социальным строем, принцип невмешательства во внутренние дела государства и т.д.

Дипломатическому языку не присущи некоторые элементы образности. Так можно отметить, применяемые в международной практике (не в официальном стиле) метонимическое употребление названий столиц, улиц или зданий для обозначения соответствующего государства или ведомства, например: Белый дом, Елисейский дворец.

Языку дипломатии в целом присуща книжная, «высокая» лексика служащая для торжественности и придания документу значимости. Здесь используются также выражения связанные с этикетом и представляющие собой общеприемлемые и общеупотребительные формы вежливости.

Ниже на примерах рассмотрим написание некоторых речевых стандартов на русском и азербайджанском языках.

1. Поздравительная телеграмма

Президенту (название страны)

Его Превосходительству

Господину (имя Президента)

Уважаемый господин Президент!

Сердечно поздравляю Вас с избранием на пост Президента (название страны)

Уверен, что отношения дружбы и сотрудничества между нашими государствами будут постоянно развиваться и расширяться в соответствии с интересами наших народов.

Желаю Вам крепкого здоровья, счастья, успехов в Вашей деятельности во имя благосостояния вашего народа.

С уважением (Имя президента страны посылающей телеграмму)

(Город, число, месяц, год)

Təbrik teleqramı

Zati-Aliləri cənab (Prezidentin adı)

Hörmətli cənab Prezident!

Sizi (ölkənin adı) Prezidenti seçilməsi münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Əminəm ki, ölkələrimiz arasında olan dostluq və əməkdaşlıq xalqlarımızın mənafeyinə müvafiq olaraq bundan sonra da daima dinamik və yüksələn xətlə inkişaf edəcək.

Sizə möhkəm cansağlığı, xoşbəxtlik və qardaş (ölkənin adı) xalqının rifahi naminə dövləti fəaliyyətinizdə böyük uğurlar diləyirəm.

Hörmətlə,

(Göndərən dövlətin Prezidentinin adı)

(Şəhər, gün, ay, il)

2. Rəsmi səfərin tarixinin dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı

Ölkə, tarix

Zati-Aliləri,

Səfir tərəfindən Sizin ölkənizə (gün, ay, il) rəsmi səfərimlə bağlı Zati-Aliləriniz tərəfindən ünvanlanmış məktub təqdim edilmişdir. Zati-Alilərinizin məktubuna cavab olaraq, qeyd olunan tarixlərin mənim üçün münasib olduğunu yüksək diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. (Gün, ay, il) tarixləri arasında Siz və Hökumətinizə münasib olan zamanda Sizin ölkənizə səfər etmək niyyətindəyəm.

Sizin ölkənizə səfərimi və Zati-Alilərinizlə yenidən görüşməyi böyük məmnuniyyət və səbirsizliklə gözləyirəm.

Ən xoş arzularla

Dəvət edilən tərəfin və şəxsin adı.

Послание связанное с уточнением даты

официального визита

Страна, дата

Ваше Превосходительство,

От лица посла вашей страны мне было предоставлено письмо о дате моего пребывания в вашей стране подписанное его Превосходительством. В ответ на письмо Вашего Превосходительства, довожу до Вашего высокого внимания, что назначенные даты для меня приемлемы. В течении указанного срока в удобное для Вас и Вашего Правительства время я готов посетить Вашу страну.

Жду с большим нетерпением новой встречи с Вами и вашей страной

С наилучшими пожеланиями!

(Имя приглашенной стороны)

3. Телеграмма соболезнования

Президенту (название страны)

Его Превосходительству

Господину (имя Президента посылающей страны)

Уважаемый господин Президент!

Известие о многочисленных человеческих жертвах в результате взрывов произошедших в Вашей стране, крайне опечалило меня.

В связи с этой трагедией выражаю своё глубокое соболезнование Вам, семьям и близким погибших, желаю пострадавшим скорейшего выздоровления.

(Имя президента посылающей страны)

(Город, дата)

Баşaаğlıғы телеграмм

(Ölkənin adı) Prezidentinə

Zati-Aliləri

Cənab (Prezidentin adı)

Hörmətli cənab Prezident!

Ölkənzədə baş vermiş partlayışlar nəticəsində çoxsaylı insan tələfatlarının olduğu xəbəri məni son dərəcə məyus etdi.

Bu faciə ilə əlaqədar olaraq Sizə, həlak olanların ailələri və yaxınlarına öz dərin başsağlıgımı bildirirəm, zərər çəkənlərin isə tezliklə sağlmasını arzu edirəm.

(Göndərən ölkənin Prezidentinin adı)

(Şəhər, tarix)

4. Поздравительная речь Президента

Дорогие земляки!

Обращаюсь к вам по случаю (название праздника) – одного из самых важных праздников нашего народа.

В этот дорогой для нас праздничный день сердечно поздравляю вас, желаю каждому из вас здоровья, благополучия, спокoйствия и успехов во имя прогресса нашей Родины.

(Имя Президента)

Prezidentin təbrik nitqi

Əziz həmyerlilərim!

Xalqımızın ən müqəddəs bayramlarından sayılan (bayramın adı) ərəfəsində sizlərə müraciət edirəm.

Bu əziz bayram günü sizi təbrik edərək, hər birinizə cansağlıgı, xoşbəxlik, əmin-amanlıq, Vətənimizin tərəqqisi və çiçəklənməsi naminə müvəffəqiyyətlər arzu edirəm.

(Prezidentin adı)

ЗАИМСТВОВАННЫЕ ИЗ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Камалия ТАГИЕВА

Университет Корпоратции, Педагогический факультет, Студентка III курса
Науч. рук.: к.ф.н., доц. Джаббаров Агабала Мешади оглу

Основная тайна человека, по Достоевскому, состоит в том, что он есть существо этическое, что он неизменно и всегда стоит перед дилеммой добра и зла, от которой он не может никуда уйти. И кто не идет путем добра, тот неотвратимо становится на путь зла – это вывод из его наблюдений над людьми.

Человек в мире Достоевского подвижен и нестабилен в идейно-нравственном отношении.

В декларации принципа «найти человека в человеке» писатель имел в виду раскрытие глубинной сущности человеческого характера.

Для Достоевского-реалиста первостепенное значение имеет проблема детерминизма. В основе его характерологии лежит принцип двойственной детерминированности психологии и поведения личности.

Достоевский понимал сущность человека как диалектическое единство социального и антропологического начал.

Герои Достоевского испытывают величайшую ответственность за свои дела, и на их долю выпадает великое страдание – одна из категорий этического учения Достоевского.

В развитии характерологии Достоевского выделяются три типа: социально-психологический (40-е годы), идейно-нравственный (60-70-е годы), философско-религиозный (70-80-е годы).

Достоевский, начав изучение русского человека с его социального положения и психологии, приходит к исследованию его философии и религии. Писатель соотносит свой идеал человека с образом Христа.

Таким образом, если Достоевский связывает вероятность реализации возможностей человека с религией, с высшими силами, довлеющими над ним, то Чернышевский безоговорочно верит силе разума человека, способного пересоздать даже собственную природу.

Человек Чернышевского обладает большим интеллектуальным и физическим потенциалом, развитие которого приводит к обретению свободы.

Человек Достоевского испытывает сильное давление общества и среды и оказывается несвободным от их влияния.

Лексическая-система современного русского языка возникла не сразу. Процесс ее формирования весьма длительный и сложный. В русском языке постоянно появляются новые слова, но немало в нем и таких, история которых восходит к далекому прошлому. Эти древние слова являются составной частью современного словаря как группы исконно русской лексики.

Займствованием называют переход элементов одного языка в другой как результат языковых контактов, взаимодействия языков. Займствованные слова осваиваются займствующим языком, приспособляясь к его особенностям. Они усваиваются настолько, что их иноязычное происхождение может совершенно не ощущаться и обнаруживается лишь этимологами. Причиной займствования являются тесные, экономические, политические, культурные и иные связи между народами.

Займствования из западноевропейских языков образуют одну из многочисленных групп. Заметную роль сыграли слова из германских, а также из романских языков. (Например, итальянского, французского, испанского).

Займствования из испанского языка составляют 2 группы слов: **первая группа** – это полностью освоенные (адаптированные) сюда можно отнести слова типа кокос, каньон и др.:

вторая группа - составляют слова не полностью освоенные, т.е. экзотизмы. Например: дон, донья, сеньор, матадор, пикадор, песо, Хулио, Пакита.

А также и слова:

абака(абаса) - текстильный банан - многолетнее тропическое растение сем. банановых, из волокна которого изготавливают корабельные снасти, канаты, веревки, сноповязальный шпагат.

Болеро (bolero)- испанский народный танец, появившийся в XVII-XVIII в, ритмичный, изящный, с характерными позами ис-

панского танца, с использованием кастаньет, тамбурина и прищелкивания пальцами; муз. вокальное или инструментальное муз. произведение в ритме этого танца; 3) кубинский танец, близкий к медленной румбе, возникший на основе испанского болеро, но отличающийся меньшей четкостью поз и более сдержанным темпом.

Гуанако (guanaco)- животное из рода лам. сем верблюдовых, встречающееся в высокогорных районах Анд и являющееся объектом охоты, в результате которой численность резко сократилась.

Кока (coca) – кокаиновый куст. Кока – кола – напиток, широко распространенный в США и приготовляемый из коки и колы.

Кокаин (cocaina) – алкоголь, содержащийся в листьях коки; применяется в медицине как болеутоляющее средство.

Займствование, процесс, в результате которого в языке появляется и закрепляется некоторый иноязычный элемент (прежде всего, слово или полнозначная морфема); также сам такой иноязычный элемент.

Займствование – неотъемлемая составляющая процесса функционирования и исторического изменения языка, один из основных источников пополнения словарного запаса. Займствованная лексика отражает факты этнических контактов, социальные, экономические и культурные связи между языковыми коллективами.

Займствование увеличивает лексическое богатство, служит источником новых корней, словообразовательных элементов и точных терминов и представляет собою следствие условий социальной жизни человечества.

Процесс заимствования лежит уже в самой основе языковой деятельности. Однообразие звуковое и формальное, замечаемое в пределах одного известного языка или говора, объясняется только процессом постоянного взаимного заимствования одними индивидуумами у других. Возможны, далее, более или менее сильные взаимные заимствования между разными языками, родственными между собой или не родственными.

Кетсаль (quetzal)- птицы, изображение которой считается эмблемой Гватемалы.

Игуана [исп. iguana кариб.] - игуаны - сем. пресмыкающихся отряда ящериц; распространены гл. обр. в Центр, и Юж. Америке; живут в лесах (на деревьях), пустынях, горах; некие виды ведут полуводный образ жизни.

Идальго Гидальго [исп. hidalgo] - мелкопоместный рыцарь, дворянин в средневековой Испании.

Гаучо [исп. Gaucho] - 1) этническая группа, сложившаяся в 16—17 вв. от браков испанцев с индейскими женщинами Аргентины и Уругвая; 2) в некоторых странах Лат. Америки в 18 в. — наемный пастух на скотоводческой ферме; 3) песня аргентинских крестьян-скотоводов.

Альпака [исп. alpaca языка кечуа] - 1) животное рода лам сем. верблюдовых; домашняя форма гуанако, дает ценную шерсть; а. разводят в высокогорных районах Перу и Боливии; 2) легкая ткань, выделяемая из шерсти этого животного.

Кабальеро [исп. caballero] - в Испании - рыцарь, дворянин; как вежливое обращение - господин.

Фанданго [исп. fandango] — испанский (кастильский и андалузский) народный танец, сопровождаемый пением, исполняется парами под аккомпанемент гитары и кастаньет.

Из испанского языка также пришли европейские интернационализмы: гитара, габардин, майор, романс, кастан, лакей.

СОХРАНЕНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВЫХ ТЕКСТОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ.

Фирюза МАМЕДОВА

БСУ Факультет перевода, Студентка II курса

Н.рук. доц. К.А. Гаджиев

Официально-деловые тексты имеют широкий диапазон функционирования, определенное назначение – он обслуживает сферу официальных, деловых отношений между людьми, учреж-

дениями, государствами и т.д. К данному стилю относятся следующие подстили: 1) директивные и распорядительные документы (законы, постановления, приказы и т.д.); 2) административно – организационные документы (правила, отчеты, планы, протоколы и т.д.). Сюда же относят деловые бумаги такие явления, характеристика, доверенность, расписка и др.; 3) служебные документы, регулирующие межгосударственные отношения (нота, меморандум, конвенция, соглашение, коммюнике и т.д.).

В азербайджанском языке все официально – деловые бумаги делятся на официальные документы и деловые бумаги.

В отличие от официальных документов деловые бумаги не носят особо важный характер. Они составляются по отношению к тому или иному конкретному случаю (например: заявление, автобиография, справка, протокол и т.д.)

Деловые бумаги обычно по объему бывают меньше, чем официальные документы и отличаются краткостью и конкретностью изложения.

Официально – деловой стиль реализуется почти всегда в письменной форме, устными же могут быть такие виды, как доклады, выступления, служебный диалог, официальные переговоры.

Очень существенным фактором при переводе официально – деловых текстов с русского языка на азербайджанский и наоборот является учет языковых особенностей этих документов. Известно, что азербайджанский и русский языки глубоко разительно друг от друга как по грамматическим категориям, так и синтаксическому строю предложения. Они разносистемные языки и принадлежат к разным семьям. По этим причинам встречаются несоответствия между оригиналом и переводом. Каждый переводчик, переводящий такого плана тексты, должен быть знаком с этими несоответствиями и учитывать их в практической работе.

Несмотря на некоторые различия в технике оформления документов в той или иной стране, в соответствии со сложившейся местной практикой, документы предусматривают ряд обязательных, общепринятых требований. В них употребляются готовые формулировки, предусматриваются расположение строк, деление страниц и т.д.

При переводе деловых бумаг необходимо учитывать лексические особенности текста. Лексический состав этих текстов отличается строгостью при соблюдении норм литературного языка и точностью. Существенной чертой лексики делового стиля является его замкнутость. В ее составе могут быть только единицы нейтральных и книжных пластов. Лексика в данных текстах характеризуется употреблением слов лишь в их прямом значении. Эти тексты включают в себя специфическую лексику, а также деловую терминологию и деловые речевые стандарты. В состав терминов делового стиля входят общеупотребительные слова, получившие специальные значения (свидетель, вкладчик, сторона), названия документов (акт, протокол, доверенность, справка), обозначение отдельных элементов документа (повестка дня, не возражаю). Сюда также входят слова канцеляризма, которые за пределами официально-делового стиля не употребляются (надлежащий, вышеуказанный, неявка), а также архаическая, малочастотная лексика общелитературного языка, активная в дипломатическом подстиле (господин, Его Величество, Его Превосходительство). Часто в официальных текстах встречаются штампы, такие как *имеем честь сообщить, примите уверение в почтении* и т.д.

Очень часто при переводе официальных текстов вызывают определенные трудности использование в этих текстах сложносокращенных слов (технадзор, Минздрав и т.д), а также унифицированных графических сокращений (обл. – область, р-н – район, зав. – заведующий).

В деловых бумагах не употребляется просторечная, диалектная лексика, слова с переносными значениями. Этими качествами официально-деловой стиль отличается от других книжных стилей и наиболее ярко противопоставляется разговорному стилю.

Переводчик официально – деловых текстов в своей практической деятельности строго должен учитывать все специфически отличительные черты данных текстов, для того, чтобы верно и точно передать на ПЯ исходный текст.

Слова в деловом документе должны строго соответствовать вкладываемому в него понятию и независимо от контекста

пониматься и трактоваться в одном значении. В процессе перевода же этих текстов увлечение литературностью стиля в ущерб верности передачи смыслов переводимого материала приносит вред тексту оригинала.

Перевод официально – деловых текстов требует от переводчика специальной подготовки и особых навыков и умений, наряду с этим к каждому из этих текстов необходим индивидуальный, специфический подход, т.к. вышеназванные тексты являются важной составной частью человеческих взаимоотношений в современном мире.

О ПЕРЕВОДЕ РОМАНА Ю.В.БОНДАРЕВА «БЕРЕГ» НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК

Сабина ХАСАНДЖАНОВА

Бакинский Государственный Университет Филологический
факультет Студентка 3-го курса
Н. рук: проф. Джалал Абдуллаев

1. Азербайджанские переводчики всегда проявляли интерес к русской литературе. Переводная работа, начавшаяся в первой половине 19 века, продолжается и по сегодняшний день. Классическая русская проза полностью переведена на азербайджанский язык. Меньше внимания уделено переводам современной русской прозы. Широко представлено на азербайджанском языке творчество русских прозаиков 20 века – М.Горького, А.Фадеева, М.Шолохова. Меньше представлены писатели второй половины 20 века. Здесь можно назвать лишь В.Распутина, В.Астафьева, В.Шукшина, Ю.Бондарева и некоторых других авторов, отдельные произведения которых стали достоянием азербайджанского читателя.

2. Роман Ю.Бондарева «Берег» вызвал бурную реакцию критики сразу же после его выхода в свет в 1975 году. Это было обусловлено новизной, сложностью, глубиной. Роман был экранизирован, ставился на сцене, обсуждался на страницах газет и журналов.

3. «Берег» стал достоянием не только ближнего зарубежья, но и вызвал интерес со стороны западных исследователей и переводчиков. Этот роман неоднократно переиздавался и был предметом обсуждений в Германии. В Азербайджане вначале были переведены на азербайджанский язык некоторые рассказы Ю.В.Бондарева, а затем в 1987 году Сабир Мамедов перевел роман «Берег».

4. Центральным образом романа является писатель Вадим Никитин, вокруг которого группируются остальные персонажи. Переводчик хорошо уловил эту особенность расстановки действующих лиц в романе, где присутствует и сопоставление, и противопоставление героев, и стремился отразить это в переводе. Так, в описании Никитина и Самсонова писатель подчеркивает их непохожесть друг на друга, что в первую очередь отражается в их речи. С.Мамедову удалось передать спокойную, философски многозначную манеру говорить Никитина и экспрессивную, иногда грубоватую речь Самсонова, склонность к длинным фразам одного и к коротким, побудительным восклицательным предложениям другого. Здесь главное для переводчика – не буквальная точность, а подбор эквивалентов, более понятных азербайджанскому читателю. Например, выражение Самсонова «Пережевываете оскоминные аксиомы» переведено как «*Çağırılmış bayatları təkrar edirsiniz*».

5. Удачно переведены отрывки, связанные с образом Княжко. Его портретная характеристика, мимика, жесты находят полное отражение в переводе.

6. Успешно переведены и такие образы, как грубый Гранатуров с его специфическим обращением ко всем – «ну, братцы» («*hə, qardaşlar*»), и деревенский парень Таткин с его почтительностью и привязанностью к народным обычаям, приметам.

7. С.Мамедову удалось передать психологическую наполненность образов, их характеры, мотивы действий, своеобразия речи.

Однако в некоторых случаях допускаются неточности, искажающие смысл. Так, например, слово «балагур» переводится как «*gəvəzə*», что означает «пустомеля, болтун». Не совсем удачно даны названия глав романа. 1 глава, которая названа «По ту

сторону» переведена как «О biri tərəfdə». Лучше было бы – «O tauda». 2 глава - «Безумие»- дана в переводе, как «Ağılsızlıq». Это буквальный перевод, но он не передает внутреннего смысла, вложенного в это слово, означающего «Безумие» кошмарной войны. 3 глава «Ностальгия» (Тоска по родине). Здесь присутствует сужение значения слова, которое означает не только «Тоску по родине», а в целом «тоску по чему-либо утерянному, ушедшему в прошлое».

8.В романе «Берег» продемонстрированы возможности Ю.Бондарева как величайшего мастера художественного слова с его пристрастием к длинным фразам с усложненным синтаксическим построением, к сложным эпитетам, к особому ритму, к широкому использованию пословиц и поговорок. Все это учитывается при переводе романа.

9.Мастерски передает С.Мамедов и «глагольную тональность» прозы Ю.Бондарева, придающую ей эмоциональную напряженность и экспрессивность. Менее удачно переданы эпитеты, которыми богата стилистика «Берега». «Остро-раскосые глаза» переводятся, как «tərs-tərs baxmaq», «досадливо-хмурый» взгляд, как «qaşqabaqlı baxışlar» и т.п.

10.В целом, С.Мамедову удалось без потерь донести до азербайджанского читателя идейно-художественное своеобразие оригинала. В его переводе преимущественно сохранены специфика содержания и формы подлинника, переданы самобытные особенности творческого стиля Ю.Бондарева.

Используемый материал:

1. Роман Ю.В.Бондарева «Берег» в оценке критики//Русский язык и литература в Азербайджане, 2002, стр. 19-23.
2. О языке романа Ю.В.Бондарева «Берег»//Тагиевские чтения, Баку, Kitab aləmi, 2002, стр. 150.

Ar $\frac{2008}{2436}$

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri
Heydər Əliyevin anadan olmasının
85 illiyinə həsr olunmuş

**«TƏRCÜMƏŞÜNASLIQ VƏ ONUN
MÜASİR DÖVRDƏ ROLU»**

respublika tələbə elmi-praktik konfransı

TEZİSLƏR

Qafqaz Universiteti Nəşri

Qafqaz Universiteti, Bakı - Sumqayıt şossesi, 16-cı km., AZ0101, Xırdalan - Bakı / Azərbaycan
Tel: (+994 12) 448 28 62/66; Faks: (+994 12) 448 28 61/67; e-mail: info@qafqaz.edu.az

www.qafqaz.edu.az

99786